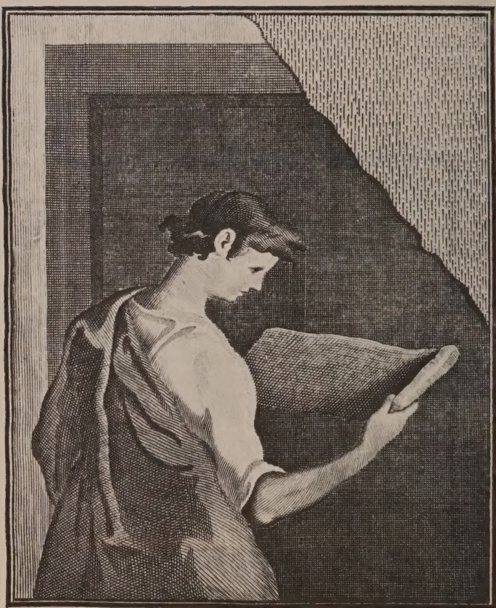

Rotterdamsch Jaarboekje.

De oude Delftsche Poort, van den Singel gezien,

naar de teekening van J. DE BEYER. (1765)

ROTTERDAMSCH

JAARBOEKJE

ONDER REDACTIE VAN

J. H. W. UNGER

Archivaris der gemeente Rotterdam

VIJFDE JAARGANG

P. M. BAZENDIJK—ROTTERDAM

1896

Het is bekend, dat eene bevredigende geschiedenis van Rotterdam nog niet geschreven is en ook nog niet geschreven kan worden. De mogelijkheid om daartoe te geraken moet worden voorbereid, vooreerst door publicatie van bescheiden uit de archieven, waarmede sedert eenige jaren van Gemeentewege is aangevangen, maar niet minder door nasporingen omtrent onderdeelen en ook daarvan behooren de uitkomsten te worden openbaar gemaakt.

Het is alzoo van belang, dat er een orgaan zij, waarin de vruchten van zulk onderzoek kunnen worden medegedeeld en besproken; dat kan evenwel moeilijk zijn een officieele publicatie. Een dergelijke onderneming behoort van particulieren uit te gaan.

Dit doel beoogt het *Rotterdamsch Jaarboekje* waarvan in 1888 het eerste, in 1894 het vierde deeltje verschenen is en het vijfde binnenkort 't licht zal zien.

Ofschoon dit Jaarboekje alzoo eene zeer nuttige strekking heeft en naar het oordeel van bevoegden op recht verdienstelijke wijze is samengesteld, is het bij het Rotterdamsch publiek tamelijk onbekend gebleven, heeft het althans niet den steun gevonden dien het verdient. Het gevolg is geweest, dat op de uitgave zelfs geld is toegelegd en telkens het gevaar bestaat dat zij moet worden gestaakt, eene omstandigheid, die in hooge mate verlammend moet werken op de mede-arbeiders. Een grooter aantal inteekenaren is noodig om het boekje te behouden. Wij achten het onzen plicht daartoe de medewerking onzer Stadgenooten in te roepen en bevelen allen, die hart hebben voor Rotterdam, met aandrang

aan, deze publicatie te steunen, liefst door zich voor een aantal, b.v. drie volgende deeltjes te verbinden, opdat de onzekerheid of zij wel zullen verschijnen niet afhoude van het opzetten van studies ook van grooteren omvang.

De Commissie voor het Archief en de Bibliotheek

Jhr. F. van Citters, *Wethouder.*
J. Hudig.
Mr. J. van Heukelom.
P. R. Mees.
Mr. J. J. Tavenraat,
Secretaris der Gemeente.

Rotterdam, October 1896.

INHOUD.

DAGELIJKSCHE KRONIEK.

1894.

JANUARI.

1 *Ma.* De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* herdenkt haar 50-jarig bestaan.

Aan den stichter en oud-directeur, den heer H. Nijgh, wordt door redactie en personeel zijn portret, door J. C. Wijlacker geschilderd, aangeboden.

2 *Di.* In de constitueerende vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Levensverzekering- en voorschotbank* worden benoemd tot commissarissen de heeren E. P. E. Graaf van Bylandt, mr. J. Vrolik, J. C. W. Loos, H. J. Burgmans, F. J. A. Hugenholtz en Henri Boers, tot directeur de heer A. D. Vermeulen.

4 *Do.* Door den Gemeenteraad wordt afwijzend beschikt op een verzoek van H. Heijermans c. s. om als proef Hoofdsteeg en Korte Hoofdsteeg te asphalteeren.

Dienst op de binnenwateren wegens ijs gestaakt.

Door het hoofdbestuur van de *Zeemansbond* wordt een arbeidsbeurs voor zeelieden geopend (Boompjes 44).

6 *Za.* Overlijden te 's Gravenhage van Joh. Wilhelm Rösener Manz, oud-Burgemeester van Delfshaven, in den ouderdom van bijna 70 jaren.

25 *Do.* De Gemeenteraad staat gelden toe tot het aanleggen eener kaaimuur aan de Rijnhaven O. Z. en tot uitbreiding van het stratennet aldaar.

16 *Di.* Overlijden te Utrecht van dr. Walraven Francken Az., predikant bij de Ned. Herv. Gemeente alhier van 17 Februari 1850 tot 20 Mei 1888.

19 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Consignatie-Maatschappij* wordt tot ontbinding der vennootschap besloten.

21 *Zo.* Het Nederlandsch-Belgische Zouaven-Comité herdenkt op feestelijke wijze zijn 25-jarig bestaan.

27 *Za.* In de algemeene vergadering der leden van den *Rotterdam-*

schen Kunstkring wordt gekozen tot voorzitter de heer P. Haverkorn van Rijsewijk in plaats van den heer A. Sunier, en tot secretaris den heer mr. James van Raalte, in plaats van den heer dr. J. H Leopold.

29 *Ma.* Begrafenis van den heer I. Huddleston Slater, leeraar in de Engelsche taal aan het Erasmiaansch gymnasium.

FEBRUARI.

2 *Vr.*-4 *Zo.* Negende Groote internationale tentoonstelling van hoenders, eenden, duiven, water- en kamervogels in de groote Doelezalen.

3 *Za.* De Eerste Kamer neemt met 25 tegen 14 stemmen het onteigeningsontwerp voor den verbindings-spoorweg te Rotterdam aan.

5 *Ma.* Oprichting van een afd. der anti-sociaal-democratische spoorwegvereeniging *Recht en Plicht.*

7 *Wo.* De heer mr. A. Kerdijk houdt in de *Liberale kiesvereeniging Rotterdam* een voordracht over de kiesrechthervorming.

In een vergadering van het voorloopig bestuur van het *Aesthetisch genootschap* wordt besloten dit te laten voortbestaan.

8 *Do.* De Gemeenteraad besluit onder zekere voorwaarden aan de *Ned. Stoomboot-Maatschappij* te Feijenoord op te dragen de leverantie van stoomwerktuigen ten behoeve van de drinkwaterleiding.

Interpellatie van dr. W. B. van Staveren in dezelfde zitting over de vertooning van *De weesinrichting te Meerbosch.*

9 *Za.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Likwidatiekas* wordt de winst- en verliesrekening over 1893 goedgekeurd en het dividend bepaald op *f* 6.25. De aftredende commissarissen de heeren J. J. Bonke en mr. C. C. Dutilh worden herkozen en in plaats van den heer G. H. Mees wordt gekozen de heer L. Sanson.

12 *Di.* Overlijden van den heer G. Scholten, fabriek-landmeter van Schieland en directeur der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen.

Overlijden van den heer August P. van Groeningen, schrijver van *Martha de Bruin,* enz., in den ouderdom van 28 jaren,

15 *Do.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Crediet- en Deposito-Bank* wordt de balans goedgekeurd, het

dividend op 5 pct. bepaald en tot directeur herbenoemd voor den tijd van 10 jaren de heer Henri Boers.

22 *Do.* Door Burg. en Weth. wordt aan den Gemeenteraad overgelegd het uitvoerig rapport der commissie van enquête in zake de kermis, adviseerend tot het niet afschaffen.

De Gemeenteraad stelt vast de verordening met de bepalingen en het tarief voor de levering van electriciteit.

24 *Za.* In de algemeene vergadering van leden van het *Rotterdamsch Leeskabinet* wordt gekozen tot lid der hoofdcommissie de heer dr. R. H. van Dorsten in plaats van den heer F. A. Hoefer.

26 *Ma.* In de huishoudelijke vergadering der kiesvereeniging *Vooruitgang* wordt tot voorzitter benoemd de heer J. Drost in plaats van den heer mr. B. C. J. Loder en tot leden van het bestuur de heeren mr. J. G. L. Nolst Trenité en B. Oppenheim in plaats van de heeren L. Sanson en Ph. van Ommeren Jr.

29 *Di.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders van de *Maatschappij tot verkoop en bebouwing van gronden op Feijenoord* worden tot commissarissen herkozen de heeren M. M. de Monchy, Horn. Feist en mr. M. Mees.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders in het Drijvend droogdok te Katendrecht wordt het dividend op 2½ pct. bepaald en tot commissarissen gekozen de heeren F. S. van Reesema, J. M. Voorhoeve en G. C. M. Kolff in plaats van de heeren J. Visser Jacsz., J. Smit Czn. en J. von Lindern.

Huiszoekingen bij den uitgever en de medewerkers van *De Vlinder* en in beslag nemen van No. 21.

MAART.

1 *Do.* In de huishoudelijke vergadering van de *Liberale kiesvereeniging Rotterdam* wordt tot voorzitter herkozen de heer mr. J. Rombach en gekozen tot lid van het bestuur de heer W. P. van der Held in plaats van den heer P. Ledeboer.

6 *Di.* In de algemeene vergadering van leden der Vereeniging *Inrichting voor ooglijders te Rotterdam* wordt tot lid van het bestuur in plaats van den heer Ed. Goossens benoemd de heer J. de Kuyper.

9 *Vr.* Generaal Booth leidt een groote bijeenkomst van het Heilsleger in de groote Doelezaal.

12 *Ma.* In de vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Maatschappij Onroerend Goed* wordt het dividend bepaald op

7 pct. en als lid van het bestuur herkozen de heer P. Hooykaas.

Brand in het gebouw van de Nieuwe Rotterdamsche Courant tengevolge waarvan het 2e blad verschijnt in klein formaat en op een andere drukkerij gedrukt.

13 *Di.* Overlijden te East Dulwich, Londen, op 90-jarigen leeftijd van den heer P. J. Marcus, van 1847 tot 1872 predikant bij de Schotsche Gemeente te Rotterdam.

13 *Di.* Eerste vertooning in den Tivoli-schouwburg van *Artiest*, tooneelspel van Marcellus Emants.

14 *Wo.* Tentoonstelling van pluimgedierte van wege de afd. Rotterdam, Schiedam en Omstreken der Maatschappij van Landbouw.

In de algemeene vergadering van leden der *Rotterdamsche Coöperatieve verbruiksvereeniging* wordt het dividend bepaald op 6½ pct.

16 *Vr.* In de algemeene vergadering der *Rotterdamsche Vereeniging tot behartiging der belangen van fondsenhouders* (opgericht 1 Juli 1893) worden de aftredende bestuursleden, bestaande uit de heeren A. J. A. Gilissen, P. A. Dijxhoorn, H. de Bouter, Alex. van Buren en P. J. van Ommeren herkozen.

20 *Di.* Overlijden te 's-Gravenhage van den heer D. L. Wolfson. oud-lid van den gemeenteraad, oud-directeur van de *Ned. Stoomboot-Maatschappij* te Feijenoord.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Schielandsche Tramweg-Maatschappij* wordt het dividend bepaald op 4 pct, herkozen tot commissaris de heer A. Gilissen en gekozen de heer Æ. Roest van Limburg, in plaats van den heer E. Vaillant.

22 *Do.* De gemeenteraad besluit in beginsel tot aanschaffing van een tweede kolentip (kosten pm. *f* 80.000).

24-27. Tentoonstelling van planten, bloemen, bol- en knolgewassen, bouquetten enz. door de afd. Rotterdam der *Ned. Maatschappij van Tuinbouw en Plantkunde.*

24 *Za.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de *Disconto-Maatschappij* wordt het dividend bepaald op 5 pct.

28 *Wo.* In de jaarlijksche algemeene vergadering van leden der *Vereeniging tot het verleenen van hulp aan minvermogende ooglijders voor Zuid-Holland* wordt het aftredend lid van het bestuur de heer L. A. E. van Lede herkozen.

In de vergadering der kiesvereeniging *Vooruitgang* worden de aftredende leden der Tweede Kamer opnieuw als candidaten gesteld.

29 *Do*. In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de *Rotterdamsche Tramweg-Maatschappij* wordt het dividend bepaald op 8¾ pct. en herkozen tot commissaris de heer C. H. van Dam.

30 *Vr*. De radicale kiesvereeniging *Algemeen belang* neemt in haar vergadering over het gros van *Rotterdam*, behalve de heer Mr. J. A. van Gilse, in wiens plaats de heer Th. de Rot gesteld wordt.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Broodbakkerij* wordt het dividend bepaald op 6 pct.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Maatschappij *De Maas*, scheepsbouw- en werktuigenfabriek wordt het dividend bepaald op 4 pct.

31 *Za*. De heer mr. J. A. van Gilse neemt ontslag als lid der redactie van de Nieuwe Rotterdamsche Courant.

De heer G. van der Kors herdenkt zijn 25-jarig directeurschap der Rotterdamsche Bank.

Door de liberale kiesvereeniging *Rotterdam* worden als candidaten voor de Tweede Kamer gesteld de heeren P. R. Mees, mr. E. E. van Raalte, mr. J. A. van Gilse, mr. H. Goeman Borgesius en J. M. Pijnacker Hordijk.

APRIL.

1 *Zo*. De heer Carl Pfläging begint de exploitatie van het Circus Varieté.

2. *Ma*. De heer dr. J. A. Lamping, sedert 1 April 1869 hoofdredacteur van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, neemt afscheid van directeur, redactie en personeel van dit blad.

In de vergadering van aandeelhouders der *Passage-Maatschappij* wordt het dividend bepaald op 2¾ pct. en de heer G. C. M. Kolff herkozen als commissaris.

3 *Di*. De heer dr. W. Broes van Heekeren herdenkt den dag waarop hij voor 40 jaren promoveerde.

4 *Wo*. In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de commanditaire Vennootschap *W. Schöffer & Co* wordt het verlies op de reserverekening afgeschreven en de heer Wm. Ruys als commissaris herkozen.

5 *Do*. De R. K. vereeniging *Recht en Orde* stelt als candidaten voor de Tweede Kamer de candidaten van *Vooruitgang*.

De radicale kiesvereeniging *Algemeen Belang* stelt dezelfde candidaten als *Rotterdam*, behalve mr. van Gilse, in wiens plaats

gesteld wordt mr. A. Kerdijk en indien deze mocht bedanken de heer Th. de Rot.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders en leden van *Het onderling crediet* wordt het dividend bepaald op 11 pct. voor de aandeelhouders en 4½ pct. voor de leden en tot commissaris gekozen de heer H. C. de Wolff in plaats van den heer F. Ketner en de heer L. P. de Lange in plaats van den heer J. M. Dupont.

Een 6tal Amerikanen uit Washington, uitmakende de hoofdgroep eener naar de Noordpool bestemde expeditie, komen hier aan om den 6den naar Bergen in Noorwegen te vertrekken.

6 *Vr.* In tegenwoordigheid van Burgemeester en Wethouders wordt de nieuwe Scheluwebrug beproefd en daarna voor het verkeer opengesteld.

In de openbare bijeenkomst der kiesvereeniging *Vooruitgang* houdt de heer A. Plate Fz. een redevoering over den politieken toestand van het oogenblik.

7 *Za.* In de openbare vergadering van de Liberale kiesvereeniging *Rotterdam* houden de heeren mr. E. E. van Raalte en mr. H. Goeman Borgesius redevoeringen.

10 *Di.* Tot leden der Tweede Kamer worden gekozen de aftredende leden, door *Vooruitgang* gesteld op 28 Maart.

In de algemeene vergadering der Tabak-maatschappij *Arendsburg* wordt het dividend vastgesteld op 40 pct. en tot commissaris gekozen de heer J. M. A. Bicker Caarten in plaats van den heer J. W. Tabingh Suermondt.

10 *Di.* Overlijden van den heer Jan Ravenek, oud leeraar aan het gymnasium.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Maatschappij tot Exploitatie der Ned. Hoeden-, Petten- en Pelterijenfabrieken wordt het dividend bepaald op 8½ pct. en de heer G. W. H. van Tijen herkozen tot commissaris.

13 *Vr.* Oprichting van een naamlooze Vennootschap Cultuur-Maatschappij *Soember Remis.*

14 *Za.* Overlijden van den heer mr. J. H. Sluiter, Griffier van de Arrondissements Rechtbank sedert 15 Mei 1877.

17 *Di.* In de vergadering van aandeelhouders in de Bouwmaatschappij *Plan C* wordt het dividend vastgesteld op 4 pct en de heer C. W. van Vleuten als commissaris herkozen.

18 *Wo.* De Nieuwe Bergingmaatschappij constitueert zich

met de heeren H. J. Bonn, mr. M. Mees, S. J. R. de Monchy, Phs. van Ommeren Jr. en B. Ruys als commissarissen.

19 *Do.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Ned. Stoombootreederij wordt het dividend vastgesteld op 7 pct., tot directeur benoemd in plaats van wijlen den heer G. W. Schlesing, de heer Jan Lels en tot commissaris gekozen de heer H. J. Lambert en herkozen de heer Adr. Pot.

23 *Ma.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Wissel- en Effectenbank wordt het dividend vastgesteld op 5½ pct. en als commissaris herkozen de heer R. N. L. Mirandolle

25 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Suikerraffinaderij* wordt besloten tot ontbinding en liquidatie, zoodanig dat 1 Juli 1894 de vennootschap eindigt.

26 *Do.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Lloyd* wordt het dividend bepaald op 6¼ pct. en tot commissaris herkozen de heer mr. M. Mees.

27 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Bank* wordt het dividend bepaald op 7 pct.en herkozen als commissaris de heer J. J. M. Blankenheym en gekozen de heer M. M. de Monchy in plaats van den heer D. H. A. Kolff.

28 *Za.* In de algemeene vergadering vau aandeelhouders van de *Rotterdamsche Maatschappij van Kosthuizen* wordt het dividend vastgesteld op 5 pct.

30 *Ma.* De nieuwe Parkkade, bestemd voor den losplaats der Harwichbooten, wordt in gebruik genomen.

In de algemeene vergadering van leden der *Rotterdamsche Diergaarde* worden als leden van het bestuur herbenoemd de heeren J. M. Dupont, F. Gransberg, dr. C. H. van der Looy, C. van Rossem Cz. en G. Sauerbier en gekozen in plaats van den heer M. Breukelman de heer M. G. van den Arend.

MEI.

1 *Di.* Door de kiesvereeniging *Vooruitgang* wordt tot candidaat voor het lidmaatschap der Tweede Kamer gesteld de heer mr. J. van Gennep in plaats van den heer mr. J. G. Gleichman, die voor Amsterdam had geopteerd.

2 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Ned. Amerikaansche Stoomvaart-Maatschappij wordt het verslag

voor kennisgeving aangenomen en herkozen als commissarissen de heeren mr. J. van Gennep, mr. J. W. Muntz en mr. J. C. Reepmaker.

4 *Vr.* Door de liberale kiesvereeniging *Rotterdam* wordt als candidaat voor de Tweede Kamer gesteld de heer P. R. Mees, in plaats van den heer mr. J. G. Gleichman.

In de kiesvereeniging *Recht en Orde* wordt mr. J. van Gennep gesteld.

6 *Zo.* Algemeene vergadering van de Ned. vereeniging van Spoorwegambtenaren.

8 *Di.* De anti-revolutionaire kiesvereeniging *Nederland en Oranje* stelt den heer J. M. Voorhoeve candidaat voor de Tweede Kamer.

9 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de Cultuurmaatschappij *Mayong* wordt het dividend vastgesteld op 12½ pct.

De burgerkiesvereeniging *Algemeen belang* stelt den heer Th. de Rot als candidaat voor de Tweede Kamer.

10 *Do.* De gemeenteraad besluit tot het instand houden van den kermis.

11 *Vr.* Tot lid van de Tweede Kamer wordt gekozen de heer mr. J. van Gennep.

12 *Za.* De heer L. J. Hudig herdenkt zijn 25-jarige dienstvervulling bij de vrijwillige brandweer.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de *Nationale Levensverzekeringbank* wordt tot dividend bepaald op 5 pct.

In de buitengewone algemeene vergadering van aandeelhouders van de naamlooze vennootschap tot exploitatie van het dagblad *de Nederlander* wordt tot hoofdredacteur gekozen Jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman en tot directeur benoemd de heer Joh. F. de Lange.

14 *Ma.* Overlijden in den ouderdom van circa 53 jaren van den heer Hendrik Veder, oud-lid van den gemeenteraad, enz.

Overlijden van den heer H. J. W. van Meurs, oud-uitgever der Rotterdamsche Courant.

20 *Zo.* In een vergadering van het Nederlandsch-Belgisch Zouaven-Comité wordt een motie aangenomen ten gunste van het Nederlandsche gezantschap bij den Paus.

23 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Maatschappij tot exploitatie van het Maashotel wordt besloten de winst af te schrijven en als commissaris herkozen de heer M. G. van den Arend.

24 *Do.* In de algemeene vergadering van leden der vereeniging *Sophia Kinderziekenhuis en Pleegzustervereeniging te Rotterdam* wordt als lid van het bestuur herkozen de heer dr. M. Denekamp en gekozen de heeren F. B. Krantz en H. A. W. Weve, in plaats van de heeren P. H. Driebeek en W. Wijt, die niet herkiesbaar zijn.

28 *Ma.* In de algemeene vergadering van deelhebbers in de Rotterdamsche Vereeniging voor gymnastiek- en zwemscholen worden de aftredende bestuursleden de heeren James Smith, dr. H. W. de Monchy, J. J. Havelaar en D. Dunlop herkozen.

30 *Wo.* In de vergadering van de Provinciale Vereeniging van Burgemeesters en Secretarissen in Zuid-Holland wordt tot lid van het bestuur en daarna tot voorzitter gekozen de heer F. B. s' Jacob.

In de algemeene vergadering van leden der Vereeniging *Industrieschool voor meisjes* te Rotterdam worden tot leden van het bestuur herkozen mevr. Vening Meinesz, mej. C. D. Rueb en de heeren mr. W. Baartz en A. S. Chabot.

31 *Do.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders in den Noord-Brabantsch-Duitschen Spoorweg wordt de heer J. M. Voorhoeve herkozen als directeur en als commissaris herbenoemd de heer H. Verstraaten.

JUNI.

4 *Ma.* De detachementen van het regiment dd. schutterij, die bij den schietwedstrijd te Antwerpen eerste prijzen hebben behaald, worden feestelijk ingehaald.

8 *Vr.* De kiesvereeniging *Vooruitgang* stelt de aftredende leden van den Gemeenteraad opnieuw als candidaten en in plaats van de heeren Martini Buys en van Gennep, die naar elders zijn vertrokken, de heeren dr. E. van Rijckevorsel en L. P. de Lange.

In de Liberale Kiesvereeniging *Rotterdam* worden de aftredende leden gesteld èn de heeren J. A. Roest van Limburg Æz. en L. P. de Lange.

9 *Za.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Internationale Crediet- en Handelsvereeniging *Rotterdam* wordt

het dividend vastgesteld op $4^{4}/_{10}$ pct. en de heer mr. J. C. Reepmaker als commissaris herkozen.

11 *Ma.* De vereeniging van Weeszonen viert haar 12½-jarig bestaan.

De Katholieke vereeniging *Recht en Orde* besluit zich ditmaal te onthouden bij de verkiezing voor den gemeenteraad.

14 *Do.* De anti-revolutionaire kiesvereeniging *Nederland en Oranje* besluit ditmaal geen candidaten te stellen voor het lidmaatschap van den Gemeenteraad. De heeren J. van der Kooy, dr. W. B. van Staveren en J. R. Kleykamp nemen ontslag als leden van het bestuur naar aanleiding eener motie, afkeuring bevattende over de benoeming van den heer Jhr. A. F. de Savornin Lohman als hoofdredacteur van *de Nederlander.*

16 *Za.* Op het graf van wijlen den heer Alex. W. A. Heyblom op de algemeene begraafplaats te Crooswijk wordt een monument ter eere zijner nagedachtenis door zijne leerlingen en oud-leerlingen opgericht.

19 *Di.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de *Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap* wordt het jaarverslag voor kennisgeving aangenomen en de balans goedgekeurd.

20 *Wo.* Tot leden van den gemeenteraad worden gekozen de heeren L. P. de Lange en dr. E. van Rijckevorsel.

27 *Wo.* De ministers en een groot aantal afgevaardigden brengen een bezoek aan de havenwerken en handelsinrichtingen.

28 *Do.* Tot leden in het bestuur der anti-revolutionaire kiesvereeniging *Nederland en Oranje* worden gekozen de heeren F. Tromp, A. J. Pontier (bedankt), F. Bult en H. A. van der Velden.

29 *Vr.* Vijftigste algemeene vergadering van de Nederl. Maatschappij ter bevordering der pharmacie.

Overlijden van den heer François Browne van Streefkerk.

30 *Za.* Overlijden van den heer J. F. Spliethoff, oprichter en oud-voorzitter van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond.

JULI.

2 *Ma.* Een twintigtal chefs en hoofdambtenaren van Fransche spoorwegen brengen een bezoek aan onze havens.

4 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de *Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap* wordt besloten tot wijziging der statuten en o. a. tot kapitaalsuitbreiding.

Oprichting der vereeniging *Limburgia*.

10 *Di*. 97e jaarvergadering van het Nederlandsch Zendelinggenootschap.

12 *Do*. Oprichting der afdeeling Rotterdam van de Vereeniging voor vrouwenkiesrecht.

14 *Za*. Geïnstalleerd worden bij de arrondissements-rechtbank mr. C. E. Havelaar als rechter-plaatsvervanger, mr. H. P. van Kaathoven als griffier en mr. H. L. Lindaal Jacobs als rechter.

64e algemeene vergadering van het Genootschap van leeraren aan gymnasiën, in een der bovenzalen van *Tivoli*.

16 *Ma*. Wegwedstrijd Rotterdam—Utrecht, uitgeschreven door de Vereeniging *T. H. O. R.* Winner de heer M. Cordang, uit Maastricht, in 3 uur 53 min. en 40 sec.

18-23 *Wo*. Prins Karel van Denemarken brengt met het Deensche oorlogschip *Helgoland* een bezoek aan onze stad.

18-21. Het Korps Koninklijke Scherpschutters te Rotterdam viert zijn 25-jarig bestaan.

24 *Di*. De leden van het zesde Internationaal Congres voor binnenlandsche scheepvaart bezoeken in grooten getale de havenwerken en handelsinrichtingen en vereenigen zich daarna aan een dejeuner, door het Gemeentebestuur aangeboden, in de Officieren-Societeit in het Park.

25 *Wo*. In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Nederl.-Indische Gas-Maatschappij wordt het dividend vastgesteld op 9½ pct. en gekozen tot commissaris de heer L. J. Havelaar J.Ezn., in plaats van den heer F. Ebeling, die niet herkiesbaar is.

27 *Vr*. De Minister van Binnenlandsche Zaken verbiedt het vervoer van herkauwende dieren en varkens uit den kring rondom Rotterdam. In verband met dit verbod wordt op het Hofplein de markt van besmette dieren gehouden.

30 *Ma*. In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Batjan Exploitatie Maatschappij* worden de balans en de winst- en verliesrekening goedgekeurd en de heer C. A. M. van Vliet als commissaris herkozen.

AUGUSTUS.

2 *Do*. Oprichting van een afdeeling der *Ancient Order of Foresters*.

Aan den heer dr. Th. van Doesburgh wordt door den Gemeen-

teraad met 1 Januari 1895 eervol ontslag verleend als directeur van de gemeentelijke gasfabrieken en tot zijn opvolger benoemd de heer D. J. Cramer.

4 *Za.* Prins Friedrich Wilhelm van Pruisen, jongste zoon van Prins Albrecht, brengt een bezoek aan Rotterdam.

6 *Ma.* De heer S. J. W. de Lange herdenkt den dag, waarop hij voor 60 jaren de praktijk van chirurgijn aanvaardde.

10 *Vr.* De heer C. van Nievelt herdenkt den dag waarop hij voor 25 jaar redacteur aan de Nieuwe Rotterd. Courant werd.

13 *Ma.* Protestvergadering tegen de kermis, op touw gezet door de afd. van het Werkliedenverbond »Patrimonium."

19 *Zo.* Overlijden van den heer Jan van der Hoop Jacz., oud-notaris en oud-lid van den gemeenteraad, in den ouderdom van bijna 83 jaar.

23 *Do.* De heer W. J. Vermaes neemt ontslag als lid van den gemeenteraad.

28 *Di.* Overlijden, te Noordwijk, van ds. Isaäc Hooykaas, van 1873 tot 1894 predikant bij de Remonstrantsche gemeente.

Derde Internationaal Congres der Oud-Katholieken, gehouden in de Doelezalen.

29 *Wo.* Overlijden van Philipp baron von Roeszgen von Floss.

SEPTEMBER.

1 *Zo.* De Rotterdamsche Kunstkring houdt een tentoonstelling der werken van Jozef Israels.

4 *Di.* Tot wethouders worden herbenoemd de heeren A. de Monchy en mr. E. E. van Raalte.

9 *Zo.* Dr. J. H. de Ridder Jr. wordt door dr. H. Y. Groenewegen bevestigd als predikant bij de Remonstrantsche gemeente.

14-16. Eerste tentoonstelling van de Nederlandsch-Duitsche Doggenclub.

15 *Za.* Onder groote geestdrift wordt aan de per *Salak* naar Indië vertrekkende troepen uitgeleide gedaan door tal van autoriteiten.

Het vijftigjarig bestaan der muziekschool van »Toonkunst" wordt feestelijk gevierd.

De Rotterdamsche Smidsgezellen vereeniging *St. Eloy* herdenkt haar 25-jarig bestaan.

16 *Zo.* Ds. P. van Wijk, predikant bij de Evangelisch Luthersche

gemeente, beroepen naar Amsterdam, houdt zijn afscheidsrede.

19 *Wo.* De Christelijke zangvereeniging *Excelsior* viert haar 25-jarig bestaan.

20 *Do.* Art. 1 der voorstellen van dr. W. B. van Staveren tot schoolgeldheffing wordt met 26 tegen 2 stemmen door den gemeenteraad verworpen, waarna intrekking dezer voorstellen volgt.

22 *Za.* Overlijden van den heer Charles Rochussen, in den ouderdom van ruim 80 jaren.

29 *Za.* Algemeene vergadering van leden der Vereeniging voor de staathuishoudkunde en de statistiek.

In de vergadering van leden van den Rotterdamschen Kunstkring worden de heeren Jozef Israels en J. Staats Forbes tot eereleden benoemd.

OCTOBER.

1 *Ma.* De heer dr. Jan van der Hoeven is 25 jaren als eerste heelmeester aan het Ziekenhuis verbonden.

4 *Do.* Er wordt gevormd een subcommissie van het Centraal comité voor het bijeenbrengen van een nationaal fonds ter ondersteuning van de nagelaten betrekkingen van militairen, enz.

4 *Do.* De Gemeenteraad besluit tot den aankoop in openbare veiling van de Rotterdamsche Suikerraffinaderij met toebehooren voor de som van *f* 221,912.

6 *Za.* In de vergadering van leden der Provinciale vereeniging van Burgemeesters en Secretarissen in Zuid-Holland wordt het rapport der commissie tot het uitbrengen van advies over in de gemeentewet wenschelijke wijzigingen aangenomen.

Overlijden van ds. Hendrik Wildeboer Jzn., sedert 6 November 1892 predikant bij de Ned. Hervormde Gemeente.

10 *Ma.* Dertiende algemeene vergadering van de Nationale Christen-geheel-onthoudersvereeniging.

13 *Za.* In de algemeene vergadering van begunstigers der Vereeniging tot het verleenen van hulp aan minvermogende ooglijders van Zuid-Holland wordt in de plaats van den heer C. A. E. van Lede, die zijn herbenoeming niet had aangenomen, benoemd tot lid van het bestuur de heer mr. J. van Heukelom.

16 *Di.* De vereeniging *Zeemansrust* opent een koffiehuis aan den Terwenakker.

25 *Do.* Door den gemeenteraad wordt aan dr. H. J. Polak, be-

noemd tot hoogleeraar aan de hoogeschool te Groningen, eervol ontslag verleend als conrector en leeraar aan het Erasmiaansch Gymnasium.

27 *Za.* De Gemeenteraad besluit tot het aangaan eener 3 pct. leening groot *f* 33.000.000, waarvan *f* 31.000.000 tot aflossing of conversie van het restant der 3½ pct. schuld.

29 *Ma.* De begrooting voor 1895, sluitende in ontvangst en uitgaaf tot een bedrag van *f* 36.232.160,42½, wordt goedgekeurd.

NOVEMBER.

1 *Do.* De Vereeniging voor Handelsbedienden *Mercurius* viert haar 12½-jarig bestaan en besluit tot het oprichten van een ondersteuningsfonds.

Het electrisch licht wordt èn als lichtkracht èn als beweegkracht in gebruik gesteld aan den Linker Maasoever.

De Centenvereeniging ten behoeve der hulpbehoevende blinden viert haar 25-jarig bestaan.

3 *Za.* Door den heer Louis Dobbelmann wordt een pensioenfonds voor zijne werklieden gesticht, naar aanleiding van zijn 25-jarig huwelijk.

Bij gelegenheid van het gouden huwelijksfeest van den oprichter der firma Simon van den Bergh wordt aan het personeel een feest aangeboden en den grondslag gelegd voor een pensioenfonds.

5 *Ma.* Oprichting van de Rotterdamsche Christelijk-Historische Kiesvereeniging.

De kleermakersvereeniging *Amicitia* viert haar 25-jarig bestaan.

10 *Za.* Overlijden van ds. Josephus Franciscus Blaauw, sedert 1 Januari 1870 emeritus-predikant bij de Ned. Herv. Gemeente, in den ouderdom van 73 jaren.

11 *Zo.* Kapitein Bos wordt geïnstalleerd als commandant van het Korps Koninklijke Scherpschutters.

12 *Ma.* Protestmeeting gehouden door de werkstakende sigarenmakers uit de fabriek van de Erven Wed. J. van Nelle.

22 *Do.* In de vergadering van de Liberale Kiesvereeniging *Rotterdam* houdt de heer mr. E. Fokker een voordracht over: de gemeente als werkgeefster.

23 *Vr.* Door de anti-revolutionaire kiesvereeniging *Nederland*

en Oranje wordt aangenomen een reglement voor eene op te richten centrale anti-revolutionaire Kiesvereeniging.

24 *Za.* Eerste opvoering door het Tivoli-gezelschap van *In kleinen kring*, tooneelspel van W. G. van Nouhuys.

26 *Ma.* De mannen-zangvereeniging *Rotte's Mannenkoor* viert haar 40-jarig bestaan.

Inwijding van de nieuwe school voor havelooze kinderen aan den Boezemsingel.

27 *Di.* Overlijden van den heer mr. H. P. van Kaathoven, sedert 14 Juli ll. griffier bij de arrondissements-rechtbank.

29 *Do.* De Tweede Kamer neemt zonder beraadslaging aan de wetsontwerpen betreffende de verandering der grenzen van de gemeente.

Aan den heer L. van Koetsveld, sedert 37 jaar secretaris der Commissie van toezicht op het lager onderwijs, wordt bij zijn aftreden door een groot aantal leden en oud-leden een blijk van waardeering aangeboden.

In de algemeene vergadering van de afd. Rotterdam der Maatschappij van Weldadigheid worden tot bestuursleden gekozen de heeren mr. L. C. Driebeek en dr. M. Denekamp, ter vervanging van de heeren E. L. Jacobson Lz. en mr. B. J. A. Sterck, die niet herkiesbaar zijn.

DECEMBER.

1 *Za.* De heer F. P. van Peski, hoofdambtenaar aan het bureau der plaatselijke directe belasting, herdenkt den dag waarop hij vóór 40 jaar in dienst der gemeente trad.

5 *Wo.* De Eerste Kamer neemt zonder discussie de wetsontwerpen aan betreffende de grensverandering der gemeente.

6 *Do.* Het stoomschip *Shieldrake*, van Liverpool, het 5000ste zeeschip, dat sedert 1 Januari aankwam, komt den Nieuwen Rotterdamschen Waterweg binnen.

Op het kerkhof te Noordwijk wordt voor wijlen ds. I. Hooykaas door zijne vrienden een gedenkteeken geplaatst.

16 *Zo.* Inwijding van het orgel in de Noorderkerk.

17 *Ma.* Het 5000ste schip, bestemd voor Rotterdam, het Zweedsche stoomschip *Ægir* van Gothenburg, komt aan.

19 *Wo.* In de huishoudelijke vergadering van het Nutsdepartement Rotterdam worden gekozen tot leden van het bestuur der

heeren mr. A. van Mens en F. W. Hudig, in plaats van de heeren Mr. J. Rombach en van Gilse die niet herkiesbaar zijn.

22 *Za.* Buitengewoon hoog water. De peilschaal aan de groote schutsluis aan de Vlasmarkt teekent 3.75 M. boven Rottepeil.

24 *Ma.* Protestmeeting door een comité van de anti-belasting-vereeniging belegd.

27 *Do.* De kiesvereeniging *Vooruitgang* besluit zich met 1 Januari e.k. af te scheiden van de *Liberale Unie.*

29 *Za.* Hoog water, 2.90 M. boven Rottepeil.

1895.

JANUARI.

1 *Di.* De firma R. Mees & Zoonen herdenkt haar 175-jarig bestaan.

4 *Vr.* De gemeenteraad verwerpt in voortgezette zitting het voorstel van Burg. en Weth. om aan het Blauwhoedenveem grond te verhuren aan de Rijnhaven N.z.

5 *Za.* Eerste vogel- en wildmarkt op de Binnenrotte.

9 *Wo.* Door de R. K. Kiesvereeniging *Recht en Orde* wordt besloten bij de a.s. gemeenteraadsverkiezing samen te werken met de andere partijen op den grondslag van proportioneele vertegenwoordiging.

11 *Vr.* Overlijden van den heer I. Dufour, ontvanger der havengelden van de zeevaartuigen.

De anti-revolutionaire kiesvereeniging *Nederland en Oranje* neem een gelijk besluit als *Recht en Orde.*

12 *Za.* Door de besturen der vereenigingen *Nederland en Oranje* te Rotterdam, Kralingen en Charlois wordt een bespreking gehouden met het bestuur der Chr. Historische Kiesvereeniging, om samen te werken bij de a.s. gemeenteraadsverkiezing. Het plan van proportioneele vertegenwoordiging wordt losgelaten en aangenomen den grondslag der Chr. Hist. Kiesvereeniging: vermindering der gemeentebelasting door zuinig beheer en billijke regeling der schoolgeldheffing op de gemeentescholen.

16 *Wo.* Eene vereeniging ter behartiging van de belangen der vrouw wordt opgericht.

17 *Do.* In de algemeene vergadering der kiesvereeniging *Burgerplicht* worden tot candidaten voor den Gemeenteraad

geproclameerd de heeren mr. C. H. B. Boot, Jhr. F. van Citters, W. J. Droogleever Fortuyn, J. Drost, F. Ebeling, mr. E. Feith, J. J. François, P. Havelaar Jz., mr. J. van Heukelom, M. H. Heybroek, E. C. W. Hoyer, J. Hudig, G. M. Kam, mr. P. D. Kley, W. J. Kraemer, L. P. de Lange, P. R. Mees, A. de Monchy, mr. S. Muller Hz., W. M. Pieters, mr. E. E. van Raalte, P. van Rossem, dr. E. van Rijckevorsel, L. Sanson, dr. H. J. Sleurs, J. C. Smalt, dr. W. B. van Staveren, C. E. van Stolk, mr. A. H. van Tienhoven, aftredende leden en mr. J. D. Æ. van Blommestein, H. J. Bonn, mr. C. F. A. Hoogewegen, A. Ketting, F. Koch Jr., Herman Kolff, P. Lambert, H. van der Linden Dz., R. Milders en F. W. Thorbecke.

In de algemeene vergadering der Liberale Kiesvereeniging *Rotterdam* worden geproclameerd de heeren H. J. Bonn, mr. C. H. B. Boot, W. Brandsma, Jhr. F. van Citters, W. J. Droogleever Fortuyn, J. Drost, F. Ebeling, mr. E. Feith, J. J. François, P. Havelaar Jzn., mr. J. van Heukelom, M. H. Heybroek, E. C. W. Hoyer, J. Hudig, G. M. Kam, A. Ketting, D. de Klerk, mr. P. D. Kley, F. Koch Jr., W. J. Kraemer, L. P. de Lange, P. R. Mees, A. de Monchy, mr. S. Muller Hz., C. van Gilse van der Pals Hz., W. M. Pieters, G. Prins, mr. E. E. van Raalte, J. A. Roest van Limburg Æzn., P. van Rossem, dr. E. van Rijckevorsel, L. Sanson, dr. H. J. Sleurs, P. Smit Jr., J. C. Smalt, dr. W. B. van Staveren, C. E. van Stolk, mr. A. H. van Tienhoven en H. C. Vaandrager.

Door belangstellenden wordt opgericht eene Vereeniging ter behartiging van de belangen der vrouw.

19 *Vr.* Door de vrijzinnige kiesvereeniging *Burgerplicht* te Charlois worden tot candidaten van den gemeenteraad gekozen dezelfden als in *Vooruitgang.*

21 *Ma.* Door de anti-revolutionaire kiesvereeniging *Nederland en Oranje* worden tot candidaten gesteld de heeren dr. W. B. van Staveren, H. Dane, J. M. Voorhoeve, W. C. Coepijn, H. C. Vaandrager en P. van der Pols.

22 *Di.* De R. K. kiesvereeniging *Recht en Orde* stelt de heeren mr. C. F. A. Hoogewegen, W. J. Kraemer, mr. J. Mascheck, dr. H. J. Sleurs en J. W. Thompson.

23 *Wo.* Door de Christelijk-Historische kiesvereeniging worden geproclameerd tot candidaten voor den gemeenteraad de heeren P. van Rossem, dr. W. B. van Staveren, H. C. Vaandrager, Jac.

van Vessem en J. M. Voorhoeve. Er wordt besloten dat deze kiesvereeniging èn *Nederland en Oranje* samen 8 en *Recht en Orde* 5 candidaten zullen stellen.

24 *Do.* Hoog water, 3.18 M. boven R. P.

26 *Za.* Het electrisch licht brandt voor 't eerst in de Groote Societeit *Amicitia.*

28 *Ma.* Mr. J. A. Vaillant, president der arrondissements-rechtbank, herdenkt den dag, waarop hij 50 jaren geleden zijn loopbaan bij de rechterlijke macht begon.

29 *Di.* Tot leden van den nieuwen gemeenteraad werden gekozen de heeren H. J. Bonn, mr. C. H. B. Boot, Jhr. F. van Citters, W. J. Droogleever Fortuyn, J. Drost, F. Ebeling, mr. E. Feith, J. J. François, P. Havelaar Jzn., mr. J. van Heukelom, mr. C. F. A. Hoogewegen, E. C. W. Hoyer, J. Hudig, G. M. Kam, A. Ketting, mr. P. D. Kley, F. Koch Jr., W. J. Kraemer, L. P. de Lange, P. R. Mees, A. de Monchy, mr. S. Muller Hzn., W. M. Pieters, P. van Rossem, dr. E. van Rijckevorsel, L. Sanson, dr. H. J. Sleurs, J. C. Smalt, dr. W. B. van Staveren, C. E. van Stolk, mr. A. H. van Tienhoven, H. C. Vaandrager en J. M. Voorhoeve.

In herstemming komen de heeren mr. J. D. Æ. van Blommestein, W. C. Coepijn, H. Dane Czn., M. H. Heybroek, Herman Kolff, P. Lambert, mr. J. Mascheck, R. Milders, P. van der Pols, mr. E. E. van Raalte, J. W. Thompson en Jac. van Vessem.

Uitgebracht waren 3512 stemmen.

FEBRUARI.

1 *Vr.* Overlijden van den heer David Hirsch, in den ouderdom van bijna 82 jaar, van 23 Mei 1853 tot 1887, directeur der inrichting voor doofstommen-onderwijs alhier.

5 *Di.* Overlijden te Amsterdam van Prof. dr. A. H. de Hartog, van 1869 tot 1 October 1889 predikant bij de Ned. Herv. Gemeente.

6 *Wo.* Dr. J. Riemens, predikant bij de Ned. Herv. gemeente, herdenkt zijn 25-jarige ambtsvervulling.

6 en 7 Veiling der schilderijen, teekeningen, enz., nagelaten door wijlen Ch. Rochussen.

7 *Do.* De vrijzinnige kiesvereeniging *Burgerplicht* te Charlois stelt voor de herstemming van den gemeenteraad de candidaten

van *Vooruitgang* en besluit met 1 Maart de vereeniging te ontbinden.

8 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de nieuw opgerichte Nederlandsche Transportverzekering Maatschappij worden de statuten vastgesteld en benoemd tot directeuren de heeren J. A. van Oosterzee en A. A. Pit en tot commissarissen de heeren J. Hudig, J. H. Veder en Jhr. W. Hoeufft.

12 *Di.* Bij de herstemming worden gekozen tot leden van den gemeenteraad de heeren Jac. van Vessem, W. C. Coepijn, M. H. Heybroek, mr. E. E. van Raalte, R. Milders en P. van der Pols.

Uitgebracht werden 4625 stemmen.

15 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Likwidatiekas* wordt het dividend vastgesteld op 6¼ pct. en worden herbenoemd de aftredende commissarissen de heeren Ch. Moens en W. M. Pieters.

23 *Za.* Door den heer F. Ebeling, voorzitter der afd. Rotterdam van het Ned. Tooneelverbond, wordt aan Willem van Zuylen een banket aangeboden.

16 *Za.* Oprichting van het Nederlandsch Instituut van Accountants.

17. *Zo.* De Rotterdamsche meubelmakersvereeniging *De Toekomst* viert haar zilveren feest.

18 *Ma.* Feestvoorstelling van Willem van Zuylen bij gelegenheid van zijn 25-jarige tooneelloopbaan.

21 *Do.* De gemeenteraad besluit tot het doen maken van een nieuwe brug over de Rotte bij het Noordplein.

22 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Maatschappij tot verkoop en bebouwing van gronden op Feijenoord wordt het jaarverslag goedgekeurd.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Chemische fabriek *Rotterdam* wordt het dividend vastgesteld op 12½ pct.

26 *Di.* In de laatste zitting van den gemeenteraad te Charlois wordt aan den aftredenden burgemeester, den heer mr. J. D. Æ. van Blommestein een huldeblijk aangeboden.

27 *Wo.* Laatste zitting van den Rotterdamschen gemeenteraad.

In de laatste zitting van den Kralingschen gemeenteraad worden aan den aftredenden burgemeester, den heer Lambert, en aan den aftredenden gemeente-secretaris, den heer P. Lamaison van Heenvliet, huldeblijken aangeboden.

28 *Do.* Eerste bijeenkomst van den nieuwen gemeenteraad. Tot wethouders worden gekozen de heeren A. de Monchy, Jhr. F. van Citters, mr. E. E. van Raalte en J. Drost.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Sleephelling-Societeit* wordt tot liquidatie besloten.

MAART.

1 *Vr.* Door den nieuwen gemeenteraad worden benoemd resp. tot secretaris en ontvanger de heeren mr. J. J. Tavenraat en L. C. A. J. Niehot.

Aan den afgetreden burgemeester van Charlois, mr. J. D. Æ. van Blommestein, wordt door een aantal gemeenteleden een bronzen beeld als souvenir aangeboden.

Door den ijsgang wordt de steiger van de Staatsspoor aan de Oosterkade verpletterd.

2 *Za.* In de algemeene vergadering der *IJsclub voor Kralingen en omstreken* wordt besloten den naam te veranderen in *Rotterdamsche IJsclub.*

3 *Zo.* Overlijden van den heer Hugo Victor Benjamin Molenaar, oud-wethouder dezer gemeente, in den ouderdom van 65 jaren.

4. *Ma.* In de huishoudelijke vergadering der kiesvereeniging *Vooruitgang* wordt in de plaats van den heer J. Drost, die zich niet meer herkiesbaar stelde, benoemd tot voorzitter de heer mr. H. N. Mees; tot bestuursleden de heeren J. Drost en W. Pluygers.

5 *Di.* In de algemeene vergadering der *Vereeniging van Effectenhandelaren* wordt, in plaats van wijlen den heer P. E. Eck, tot voorzitter gekozen de heer P. A. Dijxhoorn.

7 *Do.* De oudste inwoonster onzer stad, mej. M. Tam, overlijdt in den ouderdom van 101 jaar.

8 *Vr.* De heer A. Milders, oud-wethouder, wordt benoemd tot ridder in de orde van den Ned. Leeuw.

Inwijding van het Doorgangshuis der Vereeniging tot redding van gevallen vrouwen en verlaten kinderen, aan den Westzeedijk, naast Schooneberg.

In de algemeene vergadering van leden der *Rotterdamsche Coöperatieve Verbruiksvereeniging* wordt het aan de leden uit te keeren bedrag op 6 pct. vastgesteld.

12 *Di.* De heer dr. J. A. van Walsem viert zijn 25-jarig jubileum als doctor in de medicijnen.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Schielandsche Tramweg-Maatschappij* wordt het dividend vastgesteld op 7 pct.

15 *Vr.* De arrondissements-rechtbank veroordeelt de gemeente in het proces tusschen haar en regenten van het Oude Mannenhuis tot ontruiming van het gebouw.

17 *Zo.* De houten voetbrug over de Schiekolk, bij de Delftsche Poort, wordt in gebruik genomen.

19 *Di.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdam-Deli-Maatschappij* wordt een gunstig verslag uitgebracht.

22 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Rotterdamsche Maatschappij »*Onroerend goed*" wordt het dividend op 5½ pct. bepaald en als commissaris herkozen de heer J. Hoogewerff.

23 *Za.* In de algemeene vergadering van begunstigers der Vereeniging tot het verleenen van hulp aan minvermogende ooglijders voor Zuid-Holland, wordt als lid van het bestuur herkozen de heer J. H. Henkes Jr. en gekozen in plaats van den heer mr. J. van Gennep, de heer J. H. Veder.

27 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Tabak-Maatschappij *Arendsburg* wordt het dividend vastgesteld op 110 pct.

De heer mr. J. W. Alting Mees wordt in plechtige zitting geïnstalleerd als griffier bij de arrondissements-rechtbank in plaats van wijlen mr. H. P. van Kaathoven.

Door de kiesvereeniging *Vooruitgang* wordt als candidaat voor het lidmaatschap der Provinciale Staten, in plaats van wijlen den heer H. V. B. Molenaar, gesteld de heer J. Drost.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Passage-Maatschappij* wordt het dividend gesteld op 2¾ pct. en de heer B. W. van Vloten als commissaris herkozen.

28 *Do.* In de algemeene vergadering van leden der Rotterdamsche Vereeniging tot behartiging der belangen van Fondsenhouders wordt besloten het aantal bestuursleden van 5 op 7 te brengen. Daarvoor worden gekozen de heeren mr. W. P. Hubert en R. Ebeling.

29 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Tramweg-Maatschappij* wordt het dividend vastgesteld op 9½ pct. en besloten tot het aanleggen en exploiteeren

van een stoomtramlijn van Rotterdam uit door de Hoeksche Waard.

30 *Za.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Maatschappij *De Maas*, Scheepsbouw en werktuigenfabriek wordt het dividend op 3½ pct. vastgesteld en de heer B. J. H. Haitink, hoofdingenieur, benoemd tot mede-directeur.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Hypotheekbank voor Nederland* wordt het dividend bepaald op 14½ pct. Als commissarissen worden herkozen de heeren mr. C. C. Geertsema, mr. J. C. Reepmaker, A. de Monchy en W. A. Viruly Verbrugge en gekozen de heeren F. B. s'Jacob en mr. J. E. H. baron Nagell tot Ampsen.

APRIL.

1 *Ma.* Door de Nederl. Maatschappij tot Algemeene Dienstverrigting worden op verschillende punten der stad aanplakzuilen geplaatst.

2 *Di.* Veetentoonstelling op de Veemarkt.

3 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Commanditaire Vennootschap *W. Schöffer & Co.*, wordt het dividend op 4 pct. gesteld en de heer Gust. Maier als commissaris herkozen.

De algemeene vergadering van aandeelhouders der Maatschappij *Holland* tot exploitatie van onroerend goed, bepaalt het dividend op 7½ pct.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Maatschappij tot exploitatie der Kon. Ned. Hoeden-, Petten- en Pelterijenfabrieken te Rotterdam, wordt het dividend vastgesteld op 9 pct. en de heer C. van Gilse van der Pals Hz. als commissaris herkozen.

De scheepstimmerlieden-vereeniging *Op Hoop van Eendracht* te oud-Charlois herdenkt haar 25-jarig bestaan.

5 *Vr.* Generaal William Booth zet in een zeer druk bezochte bijeenkomst van het Heilsleger in den Doele zijn plannen omtrent Land- en overzee-koloniën uiteen.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders en leden van *Het Onderling Crediet* wordt het dividend bepaald op 9½ pct. en op 4 pct. voor de leden en in plaats van den heer L. P. de Lange wordt als commissaris gekozen de heer F. Ketner.

6 *Za.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der

naamlooze vennootschap *Het Maas-Hôtel* wordt het dividend bepaald op 2 pct. en als commissaris herkozen de heer J. Oldenburgh.

8 *Ma.* In de Liberale Kiesvereeniging *Rotterdam* wordt de heer J. Drost gesteld als candidaat voor het lidmaatschap der Provinciale Staten.

9 *Di.* De algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Levensverzekering- en Voorschotbank* bepaalt het dividend op 5 pct.

10 *Wo.* De heer P. Molenbroek, hoofd aan de tusschenschool aan den Goudschen Singel, herdenkt den dag, waarop hij voor 50 jaren als onderwijzer in dienst der gemeente trad.

De Rotterdamsche Ambachtschool eindigt haar 25e jaarcursus.

11 *Do.* De heer dr. J. Th. Mouton uit 's-Gravenhage houdt voor de leden der kiesvereeniging *Vooruitgang* een voordracht over pensioenverzekering van werklieden.

15 *Di.* Tot lid der Provinciale Staten in plaats van wijlen den heer H. V. B. Molenaar wordt gekozen de heer J. Drost.

Overlijden van den heer H. C. Vaandrager, lid van den nieuwen gemeenteraad.

17 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Zuid-Hollandsche Hypotheekbank* wordt het dividend vastgesteld op 14¼ pct. en worden als commissarissen herkozen de heeren J. P. L. Buteux, B. van Stolk Jz. en Jhr. F. van Citters en gekozen de heer J. H. Veder in plaats van den heer F. B. Vriese.

18 *Do.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Wissel- en Effectenbank* wordt het dividend bepaald op 5¾ pct. en als commissaris herkozen de heer B. W. Blijdenstein.

19 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de *Rotterdamsche Bank* wordt het dividend vastgesteld op 6½ pct., als commissaris herkozen de heer G. Th. Philippi en gekozen de heer C. Rueb (vacature Molenaar).

Overlijden van den heer Dr. Th. van Doesburgh, oud-directeur der gasfabriek, in den ouderdom van 67 jaar.

22 *Ma.* Vergadering van het provinciaal comité der anti-revolutionaire kiesvereenigingen over het stellen van candidaten voor de verkiezing van leden der Provinciale Staten.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Maat-

schappij *Westelijk Handelsterrein* wordt het dividend op 2 pct, vastgesteld.

23 *Di.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Rotterdamsche Lloyd* wordt het dividend vastgesteld op 6 pct. en als commissaris herkozen de heer R. Rauws.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Cultuur-Maatschappij *Soember Remis* wordt het dividend bepaald op 6 pct., als commissaris herkozen de heer P. J. van Houten en gekozen de heer R. M. van Neill.

24 *Wo.* Overlijden van den heer Henricus Nijgh, stichter en oud-directeur der Nieuwe Rotterdamsche Courant.

Overlijden van den heer Johan Christiaan Neurdenburg, oud-directeur en secretaris van het Ned. Zendeling-Genootschap, geb. te Rotterdam 20 Juli 1815.

25. *Do.* De Gemeenteraad vereenigt zich met het plan tot het aanleggen van straten achter het Proveniershuis, ontworpen door den heer M. Zaayer c. s.

In de vergadering der leden van de Vereeniging *Rotterdamsche Diergaarde* worden tot leden van het bestuur herkozen de heeren M. G. van den Arend. C. G. Havelaar, A. van Hoboken van Cortgene en M. Reepmaker en gekozen de heer W. Rueb.

29 *Ma.* Met het stoomschip *Salak* komen de eerste strijders uit Lombok terug.

MEI.

2 *Do.* De kiesvereeniging *Vooruitgang* stelt als candidaten voor het lidmaatschap der Provinciale Staten de aftredende leden de heeren mr. J. A. Vaillant, H. de Bie, mr. D. van Weel, C. H. van Dam, J. van Stolk Az. en J. Drost.

3 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de Maatschappij tot Exploitatie van het land *Kedong Along* wordt het dividend op 5 pct. vastgesteld.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de Maatschappij *Gemampir* wordt het dividend bepaald op 6½ pct. en als commissaris herkozen de heer J. C. van der Zweep.

4 *Za.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Nationale Levensverzekeringbank* wordt het dividend vastgesteld op 5 pct.

Jan C. de Vos bericht dat hij met 1 Sept. de exploitatie van den Tivoli-Schouwburg niet zal voortzetten.

6 *Ma.* De liberale kiesvereeniging *Rotterdam* stelt de aftredende leden candidaat voor het lidmaatschap der Provinciale Staten.

8 *Wo.* In de algemeene vergadering der Ned. Amerikaansche Stoomvaart-Maatschappij wordt het jaarverslag goedgekeurd en als commissarissen worden herkozen de heeren J. Drost, L. A. E. Suermondt en J. J. M. Blankenheym en gekozen de heer J. H. Veder in plaats van wijlen den heer Molenaar.

13 *Ma.* De eerste steenlegging van het gesticht van ongeneeslijken van de diaconie der Ned. Herv. gemeente, aan de Oostmaaslaan.

14 *Di.* Acht leden van het Tivoli-gezelschap maken bekend dat zij als sociétaires dezen schouwburg zullen gaan exploiteeren, onder leiding van de heeren D. H. Joosten en H. Poolman.

Tot leden der Provinciale Staten worden gekozen de door de kiesvereenigingen den 2den en 6den gestelde candidaten.

15 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der Rotterdamsche Maatschappij tot Exploitatie van onroerende goederen wordt besloten 5 pct. als terugkeerend kapitaal uit te keeren.

17 *Vr.* Herdenking van het 125-jarig bestaan van het Evangelisch Luthersche Weeshuis.

18 *Za.* Overlijden te Utrecht van Dr. J. Cramer, hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Universiteit aldaar, geboren te Rotterdam.

20 *Ma.* De stoomboot Ratho komt binnen met een lading van 60.938 balen Rangoonrijst, de grootste lading ongepelde rijst die ooit per stoomboot naar het vasteland is vervoerd.

21 *Di.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der naamlooze vennootschap *Teheran-Toko* wordt het dividend op 8½ pct. vastgesteld.

22 *Wo.* Het nieuwe roofdierengebouw in de Diergaarde wordt in gebruik genomen.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders van het *Sophia Kinderziekenhuis en de Pleegzustervereeniging* worden tot leden van het bestuur gekozen de heeren mr. C. H. B. Boot, W. Wijt, mr. G. Bicker Caarten en J. P. Schalkwijk in plaats van de niet herkiesbare heeren mr. J. J. Taudin Chabot, E. P. de Monchy Rz. en J. J. Pit en van wijlen den heer C. van Stolk Gz.

27 *Ma.* Oprichting eener naamlooze vennootschap *Monoline Maatschappij*, waarvan de heeren J. C. Nijgh en M. Symons directeuren en de heeren P. A. Dijxhoorn, P. J. van Ommeren en Jhr. O. Reuchlin commissarissen zijn.

In de algemeene jaarlijksche vergadering der Vereeniging *Industrieschool voor Meisjes* worden tot leden van het bestuur herbenoemd de dames mevr. Baartz—Van Hall, mej. A. G. van Rossem en de heeren mr. B. C. J. Loder en dr. E. van Rijckevorsel.

31 *Vr.* Op zijn doorreis naar den Haag wordt generaal Vetter door den burgemeester, als voorzitter van het Lombok-comité, aan het station D. P. verwelkomd.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Nieuwe Berging Maatschappij* wordt de winst- en verliesrekening sluitend met een nadeelig saldo van *f* 17.400 goedgekeurd en de heer Ph. van Ommeren Jr. als commissaris herkozen.

Overlijden van den heer L. M. Gribling, gedurende ruim 58 jaren geneesheer alhier.

JUNI.

1 *Vr.* De gemeenteraad besluit met 29 tegen 5 stemmen tot den aanleg eener groote haven enz. in de polder Katendrecht en de Hille.

13 *Do.* De Liberale Kiesvereeniging *Rotterdam* stelt als candidaten van den gemeenteraad, de aftredende leden Jhr. F. van Citters, J. Drost, J. J. François, G. M. Kam, P. R. Mees, R. Milders, W. M. Pieters, dr. E. van Rijckevorsel, L. Sanson, J. C. Smalt èn de heeren C. van Gilse van der Pals Hz. en G. Prins Thz.

17 *Ma.* Opening der Arbeidsbeurs in een houten loods onder het viaduct aan de Gedempte Binnenrotte.

20 *Do.* De *Maatschappij van assurantie, disconteering en beleening dezer stad* viert haar 175-jarig bestaan.

De *Vereeniging voor gemeente- en volksbelangen* constitueert zich onder voorzitterschap van den heer Ed. G. A. Fol.

22 *Za.* De heer R. van Perger, neemt, wegens vertrek naar Weenen, afscheid als directeur der zangvereeniging van Toonkunst.

27 *Do.* De gemeenteraad neemt aan het voorstel van Burg. en Weth. omtrent samenvoeging van achterlijke leerlingen van de verschillende scholen in ééne klasse en ruilt met de Remonstrant-

sche gemeente het bestaande kerkgebouw voor een stuk grond aan den Westersingel, met bijbetaling van eene zekere som.

28 *Vr.* In de voortgezette vergadering besluit de gemeenteraad eene schikking aan te gaan met regenten van het Oude Mannenhuis.

29 *Za.* Plechtige inwijding van het gebouw der Katholieke Leesvereeniging aan de Korte Hoogstraat.

JULI.

2 *Di.* Door de kiesvereeniging *Vooruitgang* worden als candidaten voor het lidmaatschap van den gemeenteraad gesteld de heeren Jhr. F. van Citters, J. Drost, J. J. François, G. M. Kam P. R. Mees, R. Milders, W. M. Pieters, dr. E. van Rijckevorsel, L. Sanson, dr. H. J. Sleurs, J. C. Smalt en J. van Vessem, aftredende leden en den heer C. van Gilse van der Pals Hz., in plaats van den heer H. C. Vaandrager.

3 *Wo.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de *Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap* wordt de winst- en verliesrekening goedgekeurd.

5 *Vr.* In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Batjan Exploitatie Maatschappij* wordt de winst- en verliesrekening goedgekeurd en de heer C. Gebel herkozen als commissaris.

Het Portugeesche oorlogschip Vasco da Gama brengt een bezoek aan onze haven.

De anti-revolutionaire kiesvereeniging *Nederland en Oranje* besluit samen te gaan met *Recht en Orde* en 13 candidaten te stellen voor den gemeenteraad.

6 *Za. De Christelijk-historische Kiesvereeniging* besluit alleen dan met *Nederland en Oranje* en *Recht en Orde* samen te werken als deze niet met een lijst van 13 anti-liberalen optreden. Als lid van het bestuur wordt gekozen de heer W. van Eijk

7 *Zo.* Plechtige inwijding van het nieuwe orgel in de Schotsche kerk.

Generaal Vetter is de gast van de Koninklijke Vereeniging van Ned. Indische oud-strijders *Je Maintiendrai* in Pro Patria.

9 *Di.* In de ledenvergadering van het departement Charlois en Katendrecht der Maatschappij *Tot Nut van 't algemeen* wordt besloten de Spaarbank van het departement te doen overgaan in de Spaarbank te Rotterdam.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der cultuur-

maatschappij *Swaroe Boeloerotta* wordt een gunstig jaarverslag uitgebracht en de winst- en verliesrekening goedgekeurd.

In de algemeene vergadering van aandeelhouders der cultuurmaatschappij *Bakoong* wordt het dividend op 5½ pct. vastgesteld.

10 *Wo*. De afdeeling Rotterdam van de Vereeniging tot bevordering van het herstel van drankzuchtigen kiest de heer W. Voormolen tot voorzitter.

11 *Do*. Door den gemeenteraad wordt goedgekeurd het plan van reorganisatie der politie en *f* 21000 toegestaan voor de door »Schieland" voorgeschreven verhooging van den dijk.

De kiesvereenigingen *Nederland en Oranje* en *Recht en Orde* komen terug op hun vroeger besluit en stellen voor den Gemeenteraad 8 candidaten, de heeren W. P. A. van der Loo, mr. J. Mascheck, dr. H. J. Sleurs en J. W. Thompson, door *Recht en Orde* en de heeren J. L. van den Boom, H. Dane Cz. en W. Vaandrager Gz. door *Nederland en Oranje* en de heeren Jac. van Vessem en W. Vaandrager Gz. door de *Christelijk-historische Kiesvereeniging*.

20 *Wo*. Door Gereformeerde mannen uit de onderscheiden deelen van Zuid-Holland wordt een Vereeniging opgericht op den grondslag der calvinistische beginselen om een blad uit te geven, dat de gemeentelijke locale belangen in het politiek genootschappelijk leven dienen moet.

16 *Di*. Als leden van den gemeenteraad worden gekozen de candidaten van *Vooruitgang*.

18 *Do*. De Eerste Kamer neemt het wetsontwerp betrekkelijk de instelling van een derde kantongerecht te Rotterdam, met behoud van het kantongerecht Ridderkerk, aan.

24 *Wo*. In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de *Ned.-Indische Gas Maatschappij* wordt het dividend vastgesteld op 9 pct. en den heer B. F. Taaks gekozen als commissaris in plaats van den heer A. Milders.

De heer Jhr. mr. J. L. Stern wordt geinstalleerd als kantonrechter in het eerste kanton, ter vervanging van den heer mr. N. F. van Nooten Jr.

30 *Di*. Het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap houdt haar 50ste algemeene jaarvergadering,

AUGUSTUS.

1 *Do.* Bij de politie wordt een nieuwe dienstregeling ingevoerd.

Mej. M. van den Bos-de Ridder herdenkt den dag waarop zij vóór 50 jaren bewaarschoolhouderes werd.

14 *Wo.* Arrestatie van Gustav Binger, een der betrokkenen bij het bankroet Binger te Genua.

29 *Do.* De firma A. Driessen opent in de Diergaarde een salon voor het gebruik van chocolade en melk.

31 *Za.* Jan C. de Vos neemt onder vele blijken van belangstelling afscheid als directeur van het Tivoli-gezelschap.

SEPTEMBER.

1 *Zo.* De *Rotterdamsche Kunstkring* opent een tentoonstelling van werken van A. Mauve.

Het nieuwe Tivoligezelschap onder leiding van Joosten en Poolman geeft zijn eerste voorstelling.

3 *Di.* De gemeenteraad besluit tot eigen exploitatie van den telefoon en machtigt Burg. en Weth. tot het aangaan der noodige overeenkomsten met fabrikanten.

4 *Wo.* Overlijden van den heer Jean Browne, als schrijver bekend onder den naam van Jean Valjean, in den ouderdom van 35 jaar.

5 *Do.* De heer E. F. L. Haastert viert zijn 25-jarig jubileum als leeraar in de Hoogduitsche taal- en letterkunde aan de Hoogere Burgerschool alhier.

13 *Vr.* Overlijden van den heer Jan Cornelis Wijlacker, kunstschilder, in den ouderdom van 26 jaar.

17 *Di.* De heer dr. S. J. Halbertsma herdenkt den dag, waarop hij voor 25 jaren als doctor in de geneeskunde promoveerde.

De heer W. Brandsma behandelt in een vergadering der *Vereeniging voor gemeente- en volksbelangen te Rotterdam* het vraagstuk: De mogelijkheid der verdediging van de Rotterdamsche buitenstad tegen hoogen vloed.

19 *Do.* Aan den heer A. Milders, gedurende 25 jaar lid van het bestuur en 20 jaar penningmeester der Inrichting voor doofstommen-onderwijs wordt door zijne medeleden in het bestuur geschenken aangeboden.

De gemeenteraad besluit het belastingvoorstel der heeren Mul-

ler, Ebeling, Kraemer en van Rossem naar Burg. en Weth. te renvoyeeren om advies en tot uitbreiding der electrische installatie (kosten *f* 331.750).

OCTOBER.

1 *Di.* Op last van den Burgemeester moet de politie zorg dragen dat de voetgangers op de Willemsbrug rechts houden, hetgeen tot velerlei protest aanleiding geeft.

10 *Do.* Overlijden van den heer mr. Hendrik Nicolaas Mees in den ouderdom van 38 jaar.

11 *Vr.* In de Delistraat stort een huis in.

12 *Za.* De afdeeling Rotterdam van het Algemeen Ned. Werkliedenverbond viert haar 25-jarig bestaan.

Overlijden van den heer dr. Cornelis Hendrikus van der Looy, van 1857 tot 1886 lid van den gemeenteraad, in den ouderdom van bijna 82 jaar.

17 *Do.* Door den gemeenteraad wordt besloten 1°. de zaak met regenten van het Oude Mannenhuis definitief te beëindigen en 2°. ondanks het adres van 2677 personen den stoomtram naar Delfshaven te behouden op gewijzigde voorwaarden.

24 *Do.* Door den gemeenteraad wordt goedgekeurd het voorstel van Burg. en Weth. tot centralisatie van het bevolkingsregister en aangenomen de ontwerp-verordening op de openbare reinheid.

30 *Wo.* De gemeenteraad besluit met 19 tegen 16 stemmen tot den aankoop van de buitenplaats Rozenburg aan den Oudendijk.

31 *Do.* De begrooting der gemeente, dienst 1896 tot een bedrag van *f* 6.651.011,71 wordt met algemeene stemmen goedgekeurd.

Installatie van de leden van het nieuw opgerichte kantongerecht Rotterdam No. 3, nl. mr. J. H. Uiterwijk als kantonrechter, mr. J. H. Keiser als griffier en mr. H. Vaillant als ambtenaar van het Openbaar Ministerie; mr. W. M. Reepmaker, mr. A. J. Bik en mr. Jos. van Raalte als kantonrechters-plaatsvervanger.

NOVEMBER.

11 *Ma.* Overlijden van den heer Pieter van Cappelle, onderdirecteur der gemeente-gasfabrieken, in den ouderdom van 34 jaren.

18 *Ma.* Moord op den 10-jarigen scholier A. F. Hoogsteeden.

20 *Wo.* De heer dr. H. W. de Monchy herdenkt zijn 40-jarige plichtsvervulling als medicus.

23 *Za.* De Rotterdamsche Gymnastiek- en Schermvereeniging viert feestelijk haar 25-jarig bestaan.

27 *Wo.* Tot leden van de Kamer van Koophandel worden herkozen de heeren M. G. van den Arend, E. F. H. Boden, W. Laming, J. J. van der Leeuw, mr. J. W. Muntz, A. Plate, C. A. P. van Stolk en J. H. Veder en gekozen de heeren C. Kolff A.Qz. en J. A. Witkamp.

30 *Za.* Overlijden van den heer H. L. Vinke, sedert 1 Juli 1891 emeritus predikant bij de Ned. Hervormde Gemeente.

DECEMBER.

2 *Ma.* Opening van het nieuwe gebouw der Arbeidsbeurs aan de Gedempte Binnenrotte.

5 *Do.* De gemeenteraad benoemt op verzoek van regenten den heer dr. E. van Rijckevorsel tot regent van het Heilige Geesthuis.

6 *Vr.* Een 20-tal aannemers richten een afdeeling van de Nederlandsche Aannemersbond op.

10 *Di.* In de vergadering van de Liberale Kiesvereeniging *Rotterdam* houdt de heer mr. J. A. van Gilse een voordracht over »Evenredige vertegenwoordiging".

15 *Zo.* Overlijden van den heer L. J. Hudig, directeur der Gemeentelijke Handelsinrichtingen op Feijenoord.

16 *Ma.* De heer mr. A. J. Bik wordt geinstalleerd als rechter-plaatsvervanger bij de arrondissementsrechtbank alhier.

De heer H. Ceelen herdenkt den dag waarop hij vóór 25 jaren als 1ste luitenant-adjudant bij het regiment d.d. schutterij benoemd werd.

De Tweede Kamer weigert gelden toe te staan voor een verbeterd licht aan den Hoek van Holland.

19 *Do.* De heer mr. C. F. A. Hoogewegen zendt bij den Gemeenteraad zijn ontslag als lid in. De Gemeenteraad neemt aan het Reglement op het Burgerlijk Armbestuur.

20 *Vr.* Na een langdurig debat trekken de heeren Muller c. s. hun belastingvoorstellen in, waarna door den gemeenteraad de verandering op de belasting naar het inkomen voor een jaar wordt vastgesteld.

De heer dr. M. Denekamp herdenkt den dag waarop hij voor 25 jaren als doctor in de geneeskunde promoveerde.

23 *Ma.* In de vergadering van den Ned. Bond van Landnationalisatie treden als sprekers op de heeren A. Rauwerdt uit Leeuwarden en H. de Vries Cz. van Zaandam ter behandeling van het onderwerp: De nieuwe haven te Rotterdam in verband met het beginsel van gemeentelijk grondbezit.

De Kroniek over 1896 zal bij den volgenden jaargang gevoegd worden.

ERRATUM. Op bl. XVI, regel 1 v. o. staat *Burgerplicht,* lees *Vooruitgang.*

HET BRANDWEZEN
TE ROTTERDAM,

DOOR

L. J. C. J. VAN RAVESTEYN.

I.

Vóór 1659.

De wetten worden geboren uit omstandigheden. Toestanden, die zich nimmer voordeden en waarvan het intreden niet verwacht wordt in de naaste toekomst, zullen wel nooit het onderwerp uitmaken van een wettelijke regeling.

Verwonderen kan het dus ook niet dat in deze streken de eerste sporen eener reglementeering van het brandwezen niet worden waargenomen voor en al eer, in de middeleeuwen, de bevolking zich meer saamtrekken gaat op bepaalde punten en zoo allerwege de grondslagen gelegd worden voor stedenbouw. Zoolang toch die visschers, die landlieden, of welk beroep de menschen anders uitoefenen mochten, op tamelijken afstand van elkander woonden, had ieder alleen zijn eigen belangen te behartigen en het was zijn zaak dit te doen op zijn eigen wijze: goed of slecht. Hij-zelf moest zijn woning hoeden voor brandgevaar, zoo als hij dat deed voor roof of inbraak; hij en niemand anders, tenzij misschien een hulpvragend huisgezin, had ook de schade te lijden van eigen onachtzaamheid en eigen schuld.

Maar heel anders werd dat in de steden. Dáár waren het niet meer de belangen van het individu, die op den

voorgrond traden; veeleer waren het de gezamenlijke belangen van allen, die zich daar vereenigd hadden met het doel om in nauwer aansluiting meer bescherming te vinden voor lijf en goed. Het belang van de gemeenschap stelde aan allen dezelfde eischen, van ieder poorter zijn beste krachten vragend om een onheil te weren, dat vaak aller ondergang werd. Want was er in de middeleeuwsche maatschappij, naast de verschrikkingen van den krijg, iets ergers denkbaar dan het omwaren van het vuur? Geen brandverzekering was daar nog om de gevolgen te verzachten. Ieder had zijn eigen schade te dragen en die beliep veelal heel het vermogen. Het huis brandde neer, de grondstoffen en de gereedschappen, de meubelen en kostbaarheden gingen mee in 't zelfde lot — wat bleef nu den eenvoudigen burger dier dagen nog over?

Iedere brand mocht dan ook een ramp heeten, méér dan thans; en wanneer het vuur, wat maar al te vaak gebeurde, een heele stad vernielde of een aanmerkelijk deel er van, dan ging de bevolking nog jaren lang daaronder gebukt en buitengewone maatregelen waren er noodig om haar weer te brengen tot de oude kracht (1).

Maar ook telkens nà zulke noodlottige branden, zooals Rotterdam ze leed in de jaren 1402, 1403, 1431, 1464, 1563 — telkens werd dan de waakzaamheid van het stadsbestuur opnieuw geprikkeld, al was het ook om heel gauw weer te verslappen.

Nieuwe verordeningen werden dan vastgesteld, of oude scherper gehandhaafd en zoo zien we de regeling van het brandwezen met horten en stooten voortgaan, om àl

---

(1) Zooals te Rotterdam in 1563: algemeen uitstel van betaling.

meer volledig te worden, en als gevolg daarvan het aantal zware branden gelijktijdig afnemen.

In het oudste handvest, door Willem Graaf van Henegouwen enz. aan die van Schieland en Rotterdam gegeven op St. Jacobsdag (25 Juli) 1328 wordt reeds gerept, met een enkel woord, over een reglementeering van het brandwezen.

Het luidt daar dat »onse Scout van Rotterdam bi rade ons baeliuys van Scielant (zal) kyesen seven ghesworen uyt onsen Ambochte voirs Ende die zullen boeten coeren med onsen bailiu ende med onsen Scoute voirscreven van straeten, van steghen, van *viere*, van *lichte*," enz.

Een wettelijke regeling van het onderwerp was toen dus te wachten. Toch treffen wij deze eerst aan in een keurboek uit het begin van de 15e eeuw. Dit keurboek, het oudste van Rotterdam, dagteekent in zijn oorspronkelijken vorm uit het tijdvak tusschen 1408 en 1414 (1). Toen werden de verspreide keuren tot één saamgevoegd en nog vermeerderd met nieuwe, die door veranderde tijds-omstandigheden gevorderd werden. Er komen dus bepalingen in voor, die veel ouder zijn dan het keurboek-zelf en het schijnt me toe dat dit ook het geval moet zijn met enkele voorschriften rakende het brandwezen.

Vooreerst toch is het niet aan te nemen dat een onderwerp, zóó belangrijk, eerst gereglementeerd zou zijn meer dan een halve eeuw nadat de plaats stadsrechten verkreeg (7 Juni 1340). En ten andere is het niet wel vereenigbaar met de bekende schraapzucht dier tijden, dat gedurende drie kwart eeuw geen gevolg gegeven zou zijn aan een bepaling, die het recht gaf om ook op het stuk van vuur en licht »boeten (te) coeren."

(1) Dr R. Fruin. *Het Oudste Keurboek van Rotterdam* in *Nieuwe Bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wetgeving*, N. R. II (1876).

De brandkeuren in bovenbedoeld keurboek moeten wel van zeer uitéénloopende dagteekening zijn.

Zoo zijn er bepalingen waarin gesproken wordt van »ketelen" als bluschmaterieel, andere waarin genoemd worden »ketelen off emmers" en weer andere waarin alleen sprake is van »emmers". De eerste nu zijn ongetwijfeld de oudste, de tweede dagteekenen uit een tusschenperiode, terwijl de laatste zijn de jongste.

Aanvankelijk toch bezigde men alleen houten tobben of metalen ketels om het water aan te dragen en in het vuur te gieten. In de naastbij gelegen gracht of vaart werd tegen den wal een korte ladder opgesteld, een van de blusschers ging er op staan om den ketel vol te scheppen en reikte dien dan over aan den eersten man van de dubbele rij, die zich schaarde tusschen het water en den brand. De volle ketel ging van hand tot hand om eindelijk te komen bij den man, die den inhoud in het vuur uitgoot. Stond deze op een ladder, dan wierp hij den leegen ketel — gewoonlijk niet al te vol boven gekomen (1) — naar omlaag; anders gaf hij dien aan den eerste van de rij, waarlangs de ketels weer terug gingen om opnieuw gevuld te worden.

Dat niet al te zacht naar omlaag gooien van die houten en metalen vaten had natuurlijk veelal een heel-merkbare uitwerking, niet alleen op het materieel, maar ook op de mannen, die beneden stonden. Lekke ketels en bebloede

---

(1) Om te voorkomen dat de ketels door de lange reis reeds half leeg aan hun bestemming kwamen, plaatste men later dicht bij den brand groote tobben of troggen op berries, om daaruit de ketels te vullen. Vandaar de bepaling in de keur van Juni 1466 die alle bakkers, brouwers, ververs, smeden en pottenmakers gelastte om te doen maken een tobbe met handgaten en daarmede bij brand op te komen.

koppen waren onafscheidelijk er mee verbonden en zoo mocht waarlijk de uitvinding der leeren brandemmers een weldaad heeten.

Dit nieuw materieel werd het eerst gemaakt te Brussel in het laatst der 14e eeuw. De stad Sluis betaalde in 1397/98 aan Jan Weytin voor 1000 van zulke »lederine" emmers, die hij in Brussel had doen maken 10 ℔ 8 sc. 4 gr., wat per stuk uitkomt tegen 25 groot of $62^1/_2$ cent.

Maar als met de meeste nieuwigheden ging het ook met de brandemmers — heel wat jaren moesten er verloopen vóór ze algemeen waren. De oude ketelen lieten zich nog zoo gauw niet geheel verdringen uit de Hollandsche steden, en het lijdt dus geen twijfel of de bepalingen, waarin uitsluitend sprake is van *emmers*, zijn van *veel* jongeren datum dan die, waarin nog alleen van *ketelen* gewaagd wordt. In het oude perkamenten keurboek, zooals het oorspronkelijk luidde, wordt geheel niet gerept van emmers; wèl in latere bijvoegingen, die van vóór 1450 dagteekenen. Dáárin wordt zelfs gesproken van *leeren* en van *teenen* emmers (1).

En nu in 't kort de inhoud van het besproken keurboek, zònder de latere bijvoegingen.

Zijn bepalingen kunnen gesplitst worden in twee categorien: verordeningen die ten doel hebben voorkoming van brand en voorschriften, betrekking hebbend op de bestrijding er van.

Evenals — en soms nog in gróóter mate — in de middeleeuwsche keuren van de andere Hollandsche steden, is ook in het Rotterdamsche keurboek de eerste categorie veel uitgebreider dan de laatste, waarvan dan nog de

---

(1) Sluis betaalde in 1397/98 aan Lievin Goossen van Gent voor 100 „roedine kannen binnen gepeict" (teenen emmers, met pek gedicht) 6 groot (15 cent) per stuk.

meeste bepalingen alleen handhaving beoogen van de orde bij brand. En geen wonder. Men moest wel trachten om door scherpe reglementeering van alle bedrijven en handelingen, die min of meer gevaarlijk waren, de kans op brand tot een minimum terug te brengen, want men was er van overtuigd met bluschmiddelen, zoo uiterst gebrekkig, toch niet opgewassen te zijn tegen het gevreesde element. Wat had men dus lange keuren noodig om de bestrijding daarvan te regelen! Brak er brand uit — aan blusschen viel gewoonlijk niet te denken en al het pogen van de burgers was hierop gericht om te zorgen dat niet al te veel van de belendingen meê in vlammen opging.

Allereerst dan de voorzorgsmaatregelen; een deel daarvan zouden we tegenwoordig rangschikken onder de voorschriften van bouwpolitie. Van dien aard zijn:

1⁰ »gheen oven noch esten te staen, men mach er omme gaen, ten waer dat zi an enen stenen muyr stonden, op XV sc."

Huizen met houten gevels en wanden waren nog regel, die met steenen uitzondering. De afstand tusschen wand en oven is hier niet nauwkeurig bepaald. In Delft was deze 1, in Brielle $1^1/_2$ roedevoet (roedevoet = p.m. 31 c.M.) De Brielsche keur bepaalde voorts dat in niet-steenen huizen de mond van den oven 4 voet van den wand verwijderd moest zijn.

2⁰ »Alle huse daer men vyer in hout, die zellen binnen gheliemt wesen, op XV sc."

In Delft moesten ook de huizen, waarin men licht brandde, van binnen met leem bestreken zijn. Te Leiden werd het »liemen" uitgestrekt tot alle huizen, die met week dak gedekt waren en tot alle nieuw gestichte huizen zonder uitzondering. Brielle stelde als voorwaarde om vuur in een huis te mogen branden dat dit »wiidt (zou

zijn) tyen voeten by den roede. . . . tenwair een stenen huys". Op zolderen mocht daar alleen vuur gebrand worden met verlof van rechter en schepenen.

3⁰ »Gheen loodzen noch husinghe te maken op drye roeden na den steen ovenen, zi en zijn ghescoeft off ghedect mit harden dake, op III ℔."

De overige voorzorgsmaatregelen zijn:

1⁰ dat een nachtwacht wordt ingesteld en straf bedreigd tegen den waker, die men slapende vond of die in een huis ging. De wakers moesten minstens 18 jaar oud zijn. In Delft moesten zij bij zich hebben een ketel of een hoosvat; zij gingen daar twee aan twee in een vierendeel en moesten boven de 20 en beneden de 50 jaar oud zijn.

2⁰ Van het oogenblik af dat de waker uitging tot dat hij den dag aankondigde, moest het vuur »in den este wel bewaert" zijn; er mocht slechts gedurende den dag gebakken worden. In geen huis mocht men bakken »te coep", noch brouwen »daer en zellen lude in wonen."

3⁰ Wanneer iemand van 't gerecht uitging om de poort te verzekeren en ergens licht ontwaarde, zou hij aan de deur roepen; wie den ambtenaar niet dadelijk inliet, verbeurde XV sc.

4⁰ In huizen, waarin dagelijks vuur gebrand werd, mocht men niet meer hooi en stroo houden dan $^1/_2$ voer.

5⁰ Het was verboden »mit ryede off mit enige ruychte"(1) te stoken.

6⁰ De schoenmakers, smeden, scheepmakers, mandenmakers, smeersmelters en kaarsenmakers mochten slechts werken bij dag. De scheepmakers mochten niet pekken in »ongheliemde" huizen en moesten bij den teerketel een tobbe met water gereed hebben, en een leege tobbe (om

---

(1) Biezen.

bij vlamvatten van het pek óver de brandende massa te werpen en zoo het vuur te dempen). Smeer mocht alleen gesmolten worden in onbewoonde huizen.

7⁰. In stoven mocht geen vuur of licht gehouden worden nadat de waker was uitgegaan; in bordeelen mocht noch des daags, noch des nachts vuur branden!

Het laatste voorschrift beoogde waarschijnlijk méér bevordering der zedelijkheid dan voorkoming van brandgevaar; de plaats, die het heeft in het keurboek, doet dit althans vermoeden. Elders vindt men echter dergelijke bepalingen wel degelijk opgenomen onder de brandverordeningen.

En nu de andere categorie, de bepalingen betrekkelijk de brandblussching en de handhaving der orde.

De oudste keur van dien aard verplicht elk man om »so wanneer dat men die gasthuysclocke (1) slaet te brande (te) comen mit *ketelen*, mit scietvaten, mit beryen ende tobben daerop, op III ℔. Ende nyement gheen wapen te brande te brenghen dan elc man een spoddyer, een harsenyer bilen ende haken op III ℔. Ende wie anders wapen te brande brochte verbuert X ℔."

Terwijl in andere keuren uit het laatst der 14e eeuw, als bv. die van Delft en Haarlem, *toen* reeds het bluschmaterieel, dat ieder burger moest hebben en onderhouden, afhankelijk gesteld werd van de som, waarvoor hij schotplichtig was, of in weer andere keuren, zooals bv. die van Amsterdam en Dordrecht, zekere klassen van menschen (bier-, koren-, turfdragers, bakkers, schuitenvoerders enz.) werden aangewezen om een bepaalde taak te vervullen bij het blusschingswerk — vindt men ten onzent, in de

---

(1) Dit gasthuis, ongeveer op de plaats van het latere raadhuis, bestond reeds vóór 1364. Een afzonderlijk gebouw voor de stedelijke regeering bestond zeer waarschijnlijk nog niet.

oudste keur ten minste, alleen het wel vage voorschrift dat »*elc* man" ten brande zal komen met het hiervoor genoemde materieel, zonder nader vermelding wat daarvan door ieder voor zijn rekening genomen moest worden.

Later werd dat anders.

Op 6 Februari 1458 werd gekeurd (1) »dat elc virendeel hebben ende houden sal eenen starcken branthaeck mit twee yseren ringen ende in elken rinck sullen zy houden eenen starcken kempen tou, XXV vaem lanc, datter XXV of XXX man an halen mogen. Ende zo wanneer dattet brant is, dat God verbieden wil, zo sullen die *huystymmerluyden* ende die *sciptimmerluyden* te brande comen mit bijlen ende die *bregmeesters* sullen elcx mit hoeren branthaecken mitten touwen ende mit hoeren vierpanne te brande comen op een buet van III ℔. Ende dairmede sullen die voorsz. tymmerluyden warken ende were doen ende anders en sullen die voirsz. tymmerluyden niet te brande bringen noch anders gheen were doen op een buet van III ℔. Ende is noch gekuert dat elc virendeel sal doen maecken op des virendeels cost elcx XXV emmers ende elc ses gieters tusschen dit ende Sinte Jacobs dage naestcomende op een buet van III ℔. Ende die emmers ende die ghieters sullen die breggemeesters in elc virendeel bewaren gelijcken den anderen virendeels guede" (goederen — zooals de brandhaak en de vuurpan. Het oude perkamenten keurboek heeft daaromtrent o. a.: »Ende elc virendeel sal daertoe noch hebben vier ladderen elcx van 24 sporten").

»Item zo sal een yegelijken mit sijn buyerluyden of mit sijn huysgesin hoer leeren, lanc ende cort, ende mit hoeren emmers te brande comen op een buet van III ℔" — een

---

(1) Oude papieren keurboek, fol. 11.

meer uitgebreide herhaling van het hierboven reeds geciteerde gebod uit het oudste keurboek.

Het houden van ladders en brandleeren is al in de oorspronkelijke keur met zorg geregeld. Zoo moest elke bakker, elke brouwer en elke stoffenverver op boete van XV sc. een leer hebben van minstens X voeten lang en behoorlijk van haken voorzien. Verder moesten elke twee huizen, wanneer daarin gestookt werd, een leer hebben van XV voet lang; waar dit niet gebeurde, een van VI voet en »gehaect". (1) En alle huizen, hoog of laag, een ladder, die boven het dak reikte. Alles op gelijke boete van XV sc.

»Ende als men water voer die dueren biet, zo zel men die leederen mede voer die husen zetten, op II sc", zoo stond er in de oudste keur. Er was dus reeds een behoorlijkë brandschouw.

Zooals ik reeds opmerkte, was in het oorspronkelijk keurboek niet geregeld welk bluschmaterieel — behalve ladders — ieder te bekostigen had. Door een bijvoeging uit het 2e vierendeel der 15e eeuw (2) veranderde dit; het gereedschap dat ieder voor zijn rekening moest nemen werd, in het algemeen, afhankelijk gesteld van het bedrag waarvoor hij schotplichtig was, hoewel ook het meer of minder gevaarlijke van het bedrijf dat men uitoefende van invloed bleef. De toegevoegde bepalingen wijzen ook op een streven om over méér bluschmiddelen te kunnen beschikken. Ze luiden aldus:

»Item alle die ghene die staen te schote voer II ℔

---

(1) In Delft waren er lange »haecte" ladders van VIII roede-voeten (2.48 M.) waarvan de haak ½ el mat, en korte »haecte" ladders van 3 à 5 voet met dubbele sporten en twee haken van 1½ roedevoet.

(2) Vermoedelijk een gevolg van den brand van 1431.

groot of daerboven tot VIII ℔ groot toe, sullen hebben hairrelijc een leren emmer of een teenen emmer ende een ladder van 4 sporten mit twee haken op 3 ℔ of VII st. ende wye staet te schote voer VIII ℔ groot of darenboven sullen haerlijc hebben twee leere emmers of twee teene emmers ende twe ladderen elcx van 4 sporten (1) ende mit twe haken op die boete voirseyt".

»Item elc backer, elc brouwer ende elc verwer, alle smeden ende alle pottemakers sullen haerlijc hebben een ladder also lange dier 4 sporte boven dake raect ende elx twe leren van 6 oft seven dubbel sporten mit eenen crommen (?) haeck, die men over een vorst van den tegeldacke leggen mach opte buete van 2 st. alsoe dicke als zy daerof bescout worden".

»Item voirt alle huysen die bynnen der stede staen, die XVI voeten hoech sijn totten oysse (2) toe, sullen hebben een leer die III sporten boven den dacke gaet ende een cleyn leere van 6 of 7 dubbel sporten mit eenen crommen (?) haeck die men boven over die vorst slaen mach of in dack slaen mach (3) ende dese leeren zullen gemaect wesen tusschen dit ende Sinte Jansdage te mydzomer naestcomende op een buete van 2 st. also dicke als si daerof bescout werden."

De groote brand, die op 5 Mei 1464 een goed deel van het wordend Rotterdam weer met den grond gelijk maakte, was vermoedelijk oorzaak dat in 1466 de keur opnieuw werd aangevuld (4). Blijkbaar was het getal brandemmers

---

(1) Wat mag men toch uitgericht hebben met die kleine dingen, die men destijds in groot getal er op-na-hield. hier evenals elders? Werden ze misschien aan elkaar gehaakt?

(2) Drup — dus goot.

(3) Bij week dak.

(4) Oude papieren keurboek, fol. 29.

onvoldoende en daarom wordt op 28 Juni 1466 gekeurd »by den schout mitten gerechte dat alle diegene die eygen huysen hebben binnen der stede ende geen emmers en hebben, die sullen elcx een emmere daerin hebben op een buet van XV st. daerof den Schout II st. Ende zo wie huysen te huyr hebben staende, daer sal den eygenaar oick een emmer in besorge opte buet voorseit.”

Deze bepaling moest ten gevolge hebben vermeerdering van het aantal brandemmers, omdat nu belast werden alle huiseigenaren, ook die voor minder dan II ℔ groot »te schote” stonden.

Ook de brandleeren werden nog eens onder handen genomen:

»Ende elke twee huysen sullen hebben een ladder die drie of IIII sporten boven den oysen gaen mach opte buet voorsz. Ende elcke twee husen sullen hebben een corte leer van VII of VIII sporten mit twee yseren haken.”

Een andere bepaling, waarbij bevolen werd dat alle bakkers, brouwers, ververs, smeden en pottenbakkers moesten doen maken en onderhouden een tobbe met twee handgaten, om daarmede ten brande te komen (op boete van III ℔) werd later nog verscherpt. Het gebod werd uitgebreid ook tot de taanders en in plaats van één moesten de aangeschrevenen *twee* tobben hebben. Bovendien moesten zij nog een bepaald getal emmers houden: de brouwers 4, de anderen ieder 2 stuks. De boete werd bepaald op 20 st.

Het materieel, waarvan hierboven gesproken wordt, verdient wel dat wij even onze aandacht er bij bepalen.

De ketels en emmers kunnen wij nu stilzwijgend voorbijgaan. De »scietvaten” zullen gediend hebben om de tobben, die men op berries bij den brand plaatste en waaruit geput werd met de emmers of ketels, altijd gevuld te houden. Van hand tot hand gingen ze — ge-

schoten werden ze — en van daar de benaming »scietvaten" in tegenstelling met »oesvaten" (hoosvaten), die gebruikt werden om water te scheppen en die bij den schepper bleven.

Meer moeielijkheid geeft de verklaring van »spoddyer" (ook wel spoddier) en van »hersenyer" (ook wel harsenier of hersnier). De redactie van het *Alg. Ned. Familieblad* (1e jaargang, n°. 89) meent — zeker op grond van klank-overeenkomst — aan het eerste woord de beteekenis van sportladder te moeten toedichten; in het laatste -- door wèlke overweging geleid weet ik niet — zag zij een dubbelen ladder met hengsels. Zooals echter blijkt uit andere keuren was de hersenier een hoofddeksel, dat elders ook bekend was onder den naam van ketelhoed (1). De juiste beteekenis van het woord »spoddier" kon ik niet te weten komen. Maar dat het voorwerp, daarmee bedoeld, nauw verwant moet zijn aan den hersenier is wel even zeker als dat het *geen* ladder is, hetzij dan mèt of zònder hengsels. Want in het Delftsche keurboek leest men: »Ende nyement moet te brande comen mit meer wapen dan mit een bloet spoddier off mit eenen hersnier sonder collier.

Waartoe de bijlen en haken dienden, behoeft wel nauw gezegd. Bij de gebrekkigheid der eigenlijke blusch-middelen vervulden ze een groote rol in de stuiting van het vuur; vooral de haken waarmede het brandende gebouw of de belendingen omgehaald werden. Die haken, soms groot als masten, waren veelal voorzien van ijzeren ringen om daaraan nog trektouwen te kunnen bevestigen en zoodoende met meerder mannenkracht het vernie-lingswerk te ondernemen (2).

---

(1) Dr. Hamaker *Midd. Keurboeken van Leiden:* Hersenier = hoofddeksel dat de krijgslieden onder den helm dragen.

(2) Zie de hiervoor aangehaalde keur van 1458 op bl. 9.

Wie den eigenaar van het omgehaalde gebouw zijn schade vergoeden moest, wordt in de Rotterdamsche keur niet uitgemaakt; evenmin wordt eigenlijk het *recht* om neer te halen uitdrukkelijk aan eenige authoriteit toegekend, al staat het vast dat er een druk gebruik van gemaakt werd.

Elders, zooals te Brielle en te Haarlem, was dat anders; het onderweip was daar behoorlijk geregeld. Met zware boeten bedreigden de keuren er ieder, die zich verzette tegen de gedwongen slooping van zijn eigendom in het algemeen belang, maar daartegen werd de eigenaar ook schadeloos gesteld uit de gemeene stadskas. Die schadeloosstelling betrof echter alleen wat niet verbrandde, omdat het andere, dat door het vuur verteerd werd, ook zonder slooping, voor den eigenaar waardeloos geworden zou zijn.

Karakteristiek voor den tijdgeest is zeker de slotzinsnede van het oude artikel, hierboven besproken, een zinsnede min of meer gewijzigd voorkomend in de keuren van verscheidene steden: het verbod om gewapend bij den brand te verschijnen. En ook een andere bepaling, die destijds eveneens vrij algemeen voorkomt: »Item so wie enich vechtelic maecte binnen den brande dat is gheliken off hi scepenen wederzeyde."

En waarlijk mochten zulke artikelen wel hoog noodig heeten in een tijdvak waarin, om één voorbeeld te noemen, op een vergadering van geestelijken (in den Haag gehouden A⁰ 1357) een der aanwezigen zijn ambtgenoot, in 't vuur van het debat, een oog uitsloeg. En zulke dingen gebeurden in de meest beschaafde kringen. Hoe moest het dan wel toegaan onder het mindere volk!

Het uitbreken van brand gaf ook inderdaad de overheid handen-vol werk en het vuur was niet altijd de lastigste vijand. Daar waren lieden, die in onmin leefden

met een medeburger en zij vonden het tooneel van den brand de meest geschikte plaats om te midden van het rumoer en de verwarring, daar altijd heerschend, eens af te rekenen met hun schuldenaar, en op een heel formeele wijze! Maar er waren ook nog anderen, rabauwen en boeven, er op azend om zich te verrijken met het goed van den ongelukkige, wiens dak bedreigd werd. En de rosse gloed, die daar opsteeg uit donkere rookwolken, zwart en somber, een schrikbeeld voor velen, was een welkom sein van vreugde voor die tallooze vagebonden en landloopers die rondzwierven buiten de poorten, het sein om zich voort te spoeden naar de geteisterde plaats op hoop van goeden buit! Het was daarom een heel gewone zaak dat de overheid de poorten dan sluiten liet, om niet alleen dien vreemden gasten den toegang maar ook om den roofzieken burger den uittocht te beletten.

Er waren nog tal van andere voorschriften in 't belang van de handhaving der orde bij brand.

Zoo het verbod om zijn goederen uit huis te dragen met het oogmerk die voor het vuur te bewaren, wanneer er brand woedde op verder dan vijf huizen afstands, een verbod dat al mede ten doel had om verwarring en roof te voorkomen. Verder het verbod om eens anders bluschgereedschap bij den brand te gebruiken of dit met zich naar huis te nemen. (Het komt me voor dat dit verbod alleen gold het *onbevoegd* gebruik. Ook hier toch zal wel de gewoonte bestaan hebben, elders aangetroffen, dat zij, die niet hoefden op te komen bij brand, hun emmers op straat wierpen om ze door anderen die wèl gaan moesten, te doen meenemen. Eindelijk nog het gebod aan den vinder van in den brand verloren materieel om dit des anderen daags te stellen ter beschikking van den rechthebbende (1) en de

(1) Daar de brandblussching een zaak van algemeen belang

boete-bedreiging van III ℔ tegen hem die »brant verhulsterde (geheim hield) binnen sinen huse ende mens buten eerst ontwaer worde".

Een andere bepaling in de keur, die betrekkelijk de verlichting bij brand door de zorgen van de bregmeysters, doet onwillekeurig de vraag bij ons rijzen wie eigenlijk wel aan het hoofd stonden van die middeleeuwsche brandweer, hier in Rotterdam.

In andere plaatsen vond men toen reeds personen in 't bizonder belast met de leiding van het blusschingswerk of het toezicht op alles wat het vuur raakte. Zoo had Amsterdam al op het einde van de 14e eeuw zijn brandmeesters, drie in ieder vierendeel. Brielle had zijn XIII Hooftmans en Dordrecht zijn vierwachters. Maar nergens vond ik gewag gemaakt van zulke personen hier ter stede. Het vermoeden is echter uitgesproken dat de zorg voor het brandwezen hier een onderdeel gevormd zou hebben van den werkkring der bregmeysters.

Een enkel woord over deze titularissen.

Bij het privilege, door Margaretha gegeven in 1356, was verordend dat alle steden van Noord-Holland, waaronder ook Rotterdam, in vieren verdeeld zouden worden. Wànneer nu juist deze stad hieraan gevolg gaf, is, naar ik meen, niet bekend. In 1366 evenwel bestond die kwartierverdeeling al en bij overeenkomst van 23 Juli 1373 werden er in ieder vierendeel (1) twee bregmeysters aangesteld, wier taak het aanvankelijk slechts was, te zorgen voor het onderhoud van alle bruggen met bijbehoorende

---

was, vergoedde de stad de waarde van het verlorene, wanneer dit niet gevonden werd. De verliezer moest dan een beëedigde verklaring afleggen.

(1) De namen der vierendeelen waren:
Middeldam, Niepoort, Oest-vyerendel, West-vyrendel.

straten en wegen, binnen het vierendeel — op kosten van de inwoners.

Nu wordt in het besproken oudste keurboek ook de bepaling aangetroffen »dat elcke twe bregmeysters in elc vyrendeel (zullen) hebben ende houden een vyerpanne ende daertoe van staets (1) hondert turken (2) ende wanneer men die brantclocke slaet, zellen dan die bregmeysters elc mit haer vyerpanne comen te brande off *doense* brenghen ende die ontsteken ende settense daer mense behoeft ende daerby bliven off *yemant daerby scicken* op 't vierendeels cost, ter tijt toe dat die brant gheuut (3) is, op III ℔."

Hieruit blijkt dus dat de werkkring van de bregmeysters werd uitgebreid, en wel op het gebied van 't brandwezen. En later hebben hun bemoeiingen in die richting zich nòg verder uitgestrekt, want in de hiervoor reeds aangehaalde keur van 1458 is aan de bregmeysters opgedragen om, behalve met hun »vyerpanne", nog met hun »brandhaecken mette touwen" ten brande te komen, en om o.a. te bewaren de 25 emmers en 6 gieters, die elk vierendeel moest doen maken.

Ondanks die uitbreiding van den werkkring der bregmeysters blijft het m. i. toch heel twijfelachtig of hun zorgen ten opzichte van het brandwezen nòg verder gingen — of zij werkelijk de plaats innamen, elders bekleed door brand- of vuurmeesters. Waren zij toch belast geweest óók met de leiding van het blusschingswerk, dan zou wel een persoonlijk opkomen gevorderd zijn; volgens de bovenaangehaalde bepaling uit het oude keurboek was daarentegen *niet* hoofdzaak de tegenwoordigheid van den

(1) Van stadswege.
(2) Toortsen.
(3) Ge-uit, d.i.: gebluscht.

bregmeyster, maar wel van diens *vyerpanne*. Bovendien is het niet goed aan te nemen dat aan iemand, belast met de leiding, tot plaats zou toegewezen worden — zooals in de keur geschiedt — de »vyerpanne", die natuurlijk niet altijd onmiddellijk bij den brand gestaan kan hebben, èn dat hem nog tot bizondere taak zou opgelegd worden de verzorging van dat verlichtingstoestel!

Gedurende de geheele 15e en een groot deel der 16e eeuw vinden wij nog melding gemaakt van bregmeysters, al wordt bij resolutie van 29 April 1507 wel ten deele gebroken met het stelsel der gevierendeelde gemeente-administratie: het onderhoud van alle straten enz. wordt namelijk overgenomen door de stad. Deze draagt de zorg daarvoor op aan een tweetal bezoldigde ambtenaren (later één), die de kosten van dat onderhoud »penninx penninx gelijck" verhalen moesten op de poorters. Toch blijven de bregmeysters nog bestaan, zooals blijkt uit de stedelijke rekening over 1556/7 (fol. 6):

23 Augustus. Betaelt de bregmeysters van 't Oesteynde 2 Kar. gld.

Betaelt de bregmeysters van de Middeldam ende dit voir hair wedden . . . . 30 st.

En bij vroedschapsresolutie van 7 Mei 1558 wordt vastgesteld dat bregmeysters zullen hebben »gelycke sallarys hooft voor hooft als de brantmeesters jairlix hebben." Dat was volgens dezelfde stedelijke rekening 30 st. 's jaars (1).

---

(1) (fol. 4). 9 Meye. Betaelt de brantmeesters van den Middeldam voirt leste vierendel jairs . . . . 15 st.

23 Meye. Betaelt de brantmeesters van 't Oest vyerendel voir hair wedden . . . . 15 st.

(fol. 5). 11 July. Betaelt de brantmeesters van 't Oest vierendel, te weten Gerrit Meynertsz. cum *sociis* ende dat voirt eerste vierendel jairs . . . . 15 st.

Bij resolutie van 6 Mei 1551, en toen worden brandmeesters het eerst genoemd, was hun wedde bepaald op XII st. 's jaars en per hoofd. Dat was niet veel. De vroede mannen dachten in 1556 blijkbaar ook zoo er over, toen ze in plaats van 12 stuivers er dertig uitbetaalden. Toch was de bezoldiging nog niet bovenmatig; een grondwerker verdiende destijds datzelfde loon per week!

Hoelang die brandmeesters vóór 1551 al bestonden, wat *hun* eigenlijke functiën waren èn die van *bregmeysters* nà 1507, toen het onderhoud van wegen enz. aan anderen werd opgedragen — dat zijn vragen, gemakkelijker gesteld dan beantwoord. Ondanks alle moeite die ik mij gaf, mocht ik geen bevredigende oplossing vinden. Waarschijnlijk schijnt het mij echter dat, al berustte ook de zorg voor het materieel bij bregmeysters, het toezicht op het brandwezen in zijn ganschen omvang, tot omstreeks het midden

---

(fol. 6). 14 Augusti. De brantmeesters van 't Westeynde voirt eerste vierendel jairs betaelt . . . . 15 st.

Betaelt de brantmeesters van de Nupoort (Oppert) voir eerste vierendel jairs wedden . . . . 15 st.

(fol. 6 verso). 17 Octobris. De brantmeesters (welke?) voir wedde van hair derde vierendel jairs . . . . 15 st.

(fol. 7 verso). 5 Decembris. Jan de Graeff ende Willem Jansz., brantmeesters van den Nupoort, van hair tweede vierendel jairs wedden . . . . 15 st.

2 January. Betaelt Cornelis Adryaensz. cum *sociis* als brantmeesters van de Middeldam, verschenen Bamesche met Aeryen Snoe . . . . 20 st.

(fol. 8). 6 Feb. Betaelt de brantmeesters in de Nupoort van hair derde vierendel jairwedden . , ... 15 st.

Betaelt de brantmeesters vant Oesteynde van hair vierde vierendel jairs . . . . 15 st.

(fol. 9). 24 April. Betaelt Sebastiaan Robbrechtsz. ende Pieter Quirynen, brantmeesters van 't Westvierendel, hair derde vierendel jairs . . . . 15 st.

der 16e eeuw niet was opgedragen aan bizondere waardigheids-bekleeders, maar evenals te Delft, te Leiden (1) en elders een deel uitmaakte der functie van het stads bestuur. In die meening word ik nog versterkt door een bepaling, die zoowel voorkomt in het 15e-eeuwsche keurboek als in een latere keur, getiteld »van den Brantemmers" en dagteekenend van omstreeks 1527, »So wie enich vechtelic maecke binnen den brande, dat is gheliken off hi scepenen wederzeyde," luidt het daar en men mag hieruit opmaken dat Schepenen ter plaatse het bevelvoerend gezag vormden.

De organisatie van het brandwezen omstreeks de eerste helft der 16e eeuw kan voor een deel blijken uit de boven reeds vermelde keur, die in haar geheel aldus luidt (2):

VAN DEN BRANTEMMERS.

Soe wanneer dat men die huyerclocke (*lees* uurklok) luydt off die stede clocke slaet, soe sal elck man te brande comen mit syn emmeren off die daer seynden up III ℔.

Desgelycx syn ladderen, lang ende cort, opte selve boeten.

Nyemandt eenich wapen te brande te brengen dan elck man een pothuve (3), bylen, oesvaten, emmeren ende haecken up III ℔. ende wie ander wapen te brande brochte verbeurde X ℔.

Ende soe wie eenich vechtelick maecke binnen den brande dat is gelyck off hy scepenen wederseyde (4).

Ende wie brandt verhulsterde binnen synen huyse ende ment buyten eerst ontwaer werde, die verbeurde III ℔.

Alsoe die emmermaeckers angenomen hebben der gemeenten emmeren te maecken ende dieselve te houden in raecke ende in

---

(1) Ook de bonmeesters te Leiden waren alleen met het toezicht op het materieel belast.

(2) Papieren keurboek, No. 3, fol, 99.

(3) Ketelhoed.

(4) De overheid was streng, maar gul! In 1556 werd betaald aan Govert Dirixz., knecht in den Doel, voor »een thonne byers by de gesellen vuytgedroncken in den brant" 42 stuivers.

esse heuren tyt geduyerende, soe laet men eenen yegelicken weten dat nyemandt na den brande eenige emmeren thuys dragen sal up III ꝉꝉ. Ende elck sal tevreden wesen metten emmer die hem den emmermaker geven sal, hy sy nyeu off oudt.

Item een yegelicken die op emmeren gestelt is, sal syn emmeren hangen voer in de huysen ende deselve emmeren nerghent te gebruycken noch besighen dan daer die toe geordonneert zyn up III ꝉꝉ.

Ende wanneer dattet brandt geweest is, dat God verhoeden wil, sal den emmermaecker des anderen daechs off derden daechs na den brandt mettet becken doen vuytroepen dat eenen yegelicken die syn emmeren als dan verloren heeft, sal comen binnen XIIII daghen nae den brandt totten emmermaker ende eysschen de emmeren. Ende soe wie binnen die XIIII daghen nyet en quame die sullen gehouden wesen selffs nyeuwe emmeren te becostighen.

Voerts sal nyemandt eenige emmeren die in den brandt geweest hebben ofte ter plaetse gebrocht syn daer het brandt geweest is, ende nat in den brandt gemaect sijn, thuys mogen draghen, mer sal die daer laten bliven leggen alwaert oeck dat hy selffs den emmer daer gebrocht hadde up III ꝉꝉ ende correctie van scepenen.

Item als men water voer die deure gebiet, soe sal men die ladderen mede voer de huysen setten up een boete van IIII st.

Alle man sal syn emmeren gereet houden naer vuytwysen des stede register daer die huysen op geset sijn tot allen tyden up een boete van IIII st.

Ende waert datter gebreck geviel in den emmeren by schulde van den emmermaker, in sulcken gevalle sal den emmermaker die boeten ghelden ende betaelen, te weten van de oude emmeren voer d' eerste scouwe nyet, mer sullen die repareren binnen een maendt ende van de tweede scouwe een stuver, van de derde scouwe II st.

Voerts en sal nyemandt steygeren, noch doen steygeren mit de quartier leeren deses stede om mede te metselen off te timmeren. Ende wie contrarie van desen bevonden wort, die sal soe wel die gene tot wiens oerbaer die leer gebesicht wort als den timmerman ofte metselaer verbeuren III st., nyetjegenstaende dat hy consent hadde van den Bailliu. Burgermeesters off yemant anders van den Gerechte.

Item wiens emmeren bevonden sullen worden by de wet by den emmermaker off eenen geswoeren roededrager off yemant anders

by de wet daertoe geordonneert, gebesicht te wesen mit assche ofte ander vulnis, dien emmer sal verbeurt wesen boven die boeten daertoe gestelt ende sal daerboven gehouden wesen een nyeuwen emmer te copen ende te becostigen sonder dat die stede hem daerinne te baten comen sal.

Nyemant die van nyeus op emmeren gestelt zyn ofte noch gestelt sullen mogen worden, sullen eenige emmers moghen copen dan van de emmermaeckers by de stede angenomen, te weten Cornelis Joriszoen ende daervoer betaelen XII st. welverstaende dat die stede op elcken emmer daerenboven sal leggen ende die suppleren met II st. buyten der gemeenten cost.

Item nyemandt zyn leer vuyt den brant te haelen dan sanderen daechs nae den brant gelest sal wesen off by daghe ende dat in presentie van de quartiermeesters (1) ende elck syn eygen leer te mercken met syn gewoenlycke merck dat men die kennen mach ende nyemant des anders leer wech te draghen up een boete van XV st.

In hoofdzaak is de regeling onveranderd gebleven. In hoofdzaak — want in de onderdeelen is wel degelijk een en ander gewijzigd, en de belangrijkste wijziging is zeker, dat het onderhoud van de brandemmers overging op één persoon, in 't bizonder daartoe van stadswege aangesteld: een emmermaker.

Op 17 October 1556 wordt aan bovengenoemden Cornelis Jorisz., de som van 12 Kar. gld. uitbetaald »voir 25 brantemmers die hy jairlix de stadt levert". Véél emmers zou de man daarna niet meer leveren, want in 1558 wordt zijn overlijden gemeld. Het baantje scheen toen niet erg in trek te zijn, althans men kon niemand vin-

(1) In de rekening over 1556/57 (fol. 32) komt voor:

Opten 20 Juny 1556. Betaelt van een brantleer te brenghen tot quartier van de Nyeupoort . . . . 2 st.

(fol. 33). Den 3 Octobris. Betaelt de brantmeesters van de leeren ende lampetten weder vuyt den brant te brengen . . . . 18 st.

Deze uitgaafposten hebben betrekking op de stads-(kwartier) ladders. De bepaling der keur bedoelt de particuliere ladders.

den, die geschiktheid en *lust* had om de brandemmers in onderhoud te nemen. Zoowel deze ervaring als de overweging dat die emmers, ondanks alle keuren, toch dikwijls gebezigd werden tot doeleinden waartoe ze allerminst bestemd waren, bracht de vroedschap er toe op den 9 Juli van laatstgemeld jaar te besluiten, om »medt de beste middellen bundtmeesteren (te) stellen die regart op te voorschreven emmers zullen nemen, elcx in zynne bundt ende dat om een reedelick sallarys dat men elcx toelegghen zal."

Blijvend succes schijnt men niet behaald te hebben met deze regeling, te oordeelen toch naar den inhoud van een vroedschapsresolutie van 10 Juli 1586, die aldus luidt:

»Alsoe groote verlies ende disordre in tyt van brande bevonden werdt in't uytleveren van de brantemmeren ende dat deselve naer den brant nyet behoorlick bewaert off gerestitueert en werden, noch in den bunden van de emmeren die de stede moet onderhouden, nog aen de burgers, die heure brantemmers ten brande brengen, dat oick eenige burgers heure emmers om 't verlies van dien te voorcomen hare emmers somwylen qualick uytleveren willen, alles tot groote nadeele ende pericule deser stede ende van den ingesetenen van dien, soe hebben de voorsz. vroetschappen goet end raetsaem bevonden dat men daerop eenige ordre sal stellen ende yemant totte bewaernisse ende reparatie van de voorsz. emmers committeren op alsulcke ordinantie ende conditiën als men daertoe sal connen allerbeste concipieren ende maeken. Ende syn tot 't concept van deselve ordinantie gecommitteert Dirck Jansz. van Coelen, Simon Pietersz. Couwael ende Vranck van Beest".

Omtrent den uitslag van de werkzaamheden dezer commissie is mij niets bekend. Een gevolg van het besluit van 1586 schijnt echter wel te zijn een resolutie van 29

Augustus 1588, waarbij gecommitteerd werden bovengenoemde Dirck Jansz. van Coelen en Simon Couwael mèt Cornelis Cornelisz. om »te concipieren ordinantie op 't stuck van de brantemmers ende dieselve ordinantie ter naester vergaderinge der Vroetschappe te vertoenen."

Ook omtrent de wijze, waarop deze commissie zich van haar taak kweet, heb ik helaas niets kunnen ontdekken: van concept, noch ordonnantie eenig spoor! (1)

Tegen het einde der 16e eeuw ontwaart men, bij een zoeken om door betere organisatie der brandweer het vuur met meer gevolg te kunnen bestrijden, ook een ernstig streven om door scherper bepalingen het brandgeváár zooveel mogelijk te beperken.

Zoo wordt den 4 Juni 1595 uitgevaardigd een verbod om rieten daken of wanden te dekken, te stoppen of te maken, hetzij aan huizen, hetzij aan schuren of loodsen; en om nog spoediger verlost te worden van de gevaarlijke weeke daken, bepaalt men dat deze *alle* moeten opgeruimd worden en vervangen door harde bedekking — in het Oost-kwartier vóór St. Jacobsdag (25 Juli) 1596 en in de overige kwartieren, bij loting aan te wijzen, onderscheidenlijk vóór St. Jacob 1597, 1598 en 1599.

Reeds veel vroeger — bij resolutie van 21 Mei 1558 — was door de Vroedschap bepaald dat men, nieuwe huizen bouwend, uitsluitend harde daken moest aanbrengen; de stad vergoedde zelfs, ter aanmoediging, *f* 1.— per roede.

Veel prijs stelde men echter niet op die welwillendheid

(1) Nòg een belangrijke wijziging uit de eerste helft der 16e eeuw komt me voor te zijn het aannemen van *vreemde* hulp bij brand — menschen die niet *verplicht* waren op te komen en die voor hun diensten betaald werden. In de rekening van 1556 verschijnt onder het hoofd »Alrehande particulen" (fol. 31 verso) deze post:

Betaelt 9 man die in den brant waeren ende hielpen . . 18 st.

der stedelijke regeering en deze zag ook niet bijster scherp toe op de handhaving van haar resolutie. Zoo was het mogelijk dat in 1563, bij den noodlottigen brand die een groot stadsdeel vernielde, het vuur nog ruimschoots voedsel vond in de talrijke rieten daken. Door schade en schande moest men wijs worden en zoo namen de heeren van de stad zich toen in heiligen ernst voor, om niet alleen het herbouwen met rieten dak te verbieden, maar ook om ten spoedigste de nog bestaande *weeke* door *harde* bedekking te doen vervangen.

Wat het laatste betreft, bleef het echter bij de goede voornemens en men lette er niet zoo heel nauw op of deze en gene zijn rieten dak eens stopte en lapte, ja zelfs op de oude wijze heel en al vernieuwde; de tijden waren daartoe ook te veel bewogen. Maar toen men na het vertrek der Spanjaarden weer eens kalm toekijken kon op de eigen-huishouding, toen bemerkte men alras het verzuim dat begaan was.

Bijgevolg werd in de Vroedschaps-Vergadering van 7 Mei 1575 deze resolutie aangenomen: »dat de Burgermeesteren ende Weth opte getimmerde weecke daeken sullen maecken ordinantie ende publicatie doen van geen vorder weeck dack te mogen timmeren ofte maecken ende de geene die gemaect syn, staende dese beroerten, sullen ter discretie affkeuren, verclarende voorts dat sy luyden approberen de ordinantie op't stuck van de weecke daecke by myn heeren de Vroetschappen naer dato van den grooten brant in den jaere 1563 gemaect."

Toch was, zooals wij hierboven zagen, nog zelfs in 1595, dus 20 jaar later, een nieuwe resolutie noodig om het doel volkomen te bereiken.

O, Oud-Hollandsche behoudzucht!

Bij resolutie van 4 Juni 1595 werd mede ingesteld een betere verdeeling van het bluschmaterieel. De

kwartieren werden gesplitst ieder in acht bunderen en in elk bundt moesten zijn 50 brandemmers, behalve de 100 stuks, die op het Stadhuis bewaard werden. Verder werd bepaald dat »een bequaem persoon ofte emmermaecker" (1) belast zou worden met het onderhoud zoowel van die als van de overige brandemmers »daarop de respective burgerhuysen gestelt ende geordineert sullen syn ende noch gestelt ende geordineert sullen werden." Die emmermaker ontving van de stad jaarlijks als bezoldiging 48 guldens en bovendien zou hij nog genieten van de burgers twee stuivers (of zooveel minder als burgemeesters mochten kunnen bedingen) voor elken emmer, dien zij — de burgers — verplicht waren te houden (2).

---

(1) Het onderhoud van alle brandladders werd eerst veel later, in 1617, aan één persoon opgedragen, zooals blijkt uit een resolutie van 2 Januari van dat jaar. Toen werden Burgemeesters en fabriekmeesteren »geauthoriseert om te raemen de ordre op het bewaeren ende onderhouden van de voorschr. ladders", en wel naar aanleiding van een rekest van Jan Dirksz. timmerman in de Wenteltrap, die zich daartoe »op seeckere gagie" had aangeboden.

(2) De emmermakers waren veelal schoenmakers. Zie b. v. Res. 28 Nov. 1616, waarbij Jan Dirkz. Fiool en Vincent Baltensz., beiden schoenmakers, benoemd werden tot stadsemmermakers in plaats van Pieter Cornelisz. en op dezelfde conditiën. Hieruit blijkt tevens dat er toen *twee* personen werden gesteld om de betrekking waar te nemen.

De emmermakers schijnen de vroede mannen voortdurend heel wat last veroorzaakt te hebben. Zoo wordt op 31 Aug. 1615 ter afdoening in handen van Burgemeesters gesteld een rekest van genoemden Pieter Cornelisz., waarbij deze verzoekt vergoeding van de emmers, die gebleven waren in den brand van het taanhuis en de huizing van Pieter Jacobsz., beide buiten de oude Schiedamsche poort. (De nieuwe stad was toen nog niet op brandemmers staande).

Den 6 Feb. 1617 vroegen zijn weduwe en kinderen weer om vergoeding van vermiste brandemmers.

De vroedschap scheen echter van oordeel dat zij hiermede nog niet genoeg gedaan had, want in een resolutie van 3 Januari 1596 vindt men aangeteekend: »goetgevonden het *concept* by de gedeputeerden tegen de periculen van den brant gemaekt".

Ongelukkig voor onze kennis van het brandwezen op het einde der 16e eeuw is alweer noch van dat concept, noch van een verordening daaruit voortgekomen, eenig spoor te vinden in het Rotterdamsch archief. Hetzelfde geldt helaas ook voor zeker verzoek van brandmeesters, dat op den laatsten Juni 1601 »aen Burgermeesteren ende Wethouderen gerefereert" werd: zeer waarschijnlijk zou daaruit méér blijken van de toenmalige regeling.

Nu is het vrijwel een rondtasten in het duister!

II.

De Brandkeur van 1659.

De zeventiende eeuw is een eeuw van nieuw krachtig leven. De duisternis der middeleeuwen is lang geweken — vol-licht is er gaan stralen. Daar *zijn* nog wel donkere

---

Den 3 Nov. 1625 wordt een deputatie benoemd om nader te onderzoeken het rekest van genoemde Fiool en Baltensz. en om hun pretentie af te maken. Den 22 Dec. 1625 brengt die commissie rapport uit en wordt zij nader gemachtigd om de zaak af te doen.

Den 26 Jan. 1626 wordt aan Fiool en Baltensz. toegelegd *f* 450.— ter vergoeding van de schade door hen geleden bij den brand in het Stadhuis — gesticht door Abraham Wouterse, zwaardveger — op conditie dat zij den burgers zullen vervangen de verloren emmers en de beschadigde herstellen.

Den 18 Mei 1639 vroegen brandemmermakers ontslag met aanzuivering van achterstand.

Het werd verleend mits zij zich kweten van hun verplichtingen jegens de burgerij.

plekken — de armoede van het gemeene volk is er één van — maar het schijnt wel of die overschitterd worden door den rijkdom en de welvaart van een sterken middenstand.

De steden hebben ook een ander aanzien gekregen. In plaats van de armelijke krotten en de houten stulpen der 16e eeuw zijn daar verrezen tamelijk flinke woningen, en zelfs heel kloeke huizingen met vroolijke gevels van kleurige baksteen, mooi doorwerkt met banden en versieringen van gehouwen Bentheimer. Van de daken is het riet weggedaan: lei en pannen bieden ook veiliger bedekking! De smalle steegjes en slecht gerooide wegen zijn voor een deel vervangen door behoorlijke straten, zij het ook van niet òverbreeden aanleg, en zoo heeft zich daar allengs gevormd, veelal tegen wil en dank, door krijg en onheil, de kranige Hollandsche stad uit de 17e eeuw. Wat een paar honderd jaar vroeger in windselen nog sluimerde, dat is nu groot en krachtig geworden al heeft het zijn volle wasdom nog niet bereikt.

Die groote ontwikkeling zien wij in alles — ook in de keuren en niet het minst in de brandkeur.

Waar we in het middeleeuwsche keurboek alleen in flauwe trekken vinden wat we nu noemen zouden voorschriften van bouwpolitie, daar zijn in de keur van 1659 die trekken uitgewerkt tot een duidelijk geheel. Vinden we in de engere maatschappij der 15e eeuw de zaken der brandweer nog gesteld onder de al-vaderlijke zorgen van het stadsbestuur (1), in de keur van 1659 zien we, dank de zooveel grootere verhoudingen die het stedelijk leven heeft aangenomen, het toezicht op die zaken overgedragen

---

(1) Ten deele ook nog tot in de eerste helft der 17e eeuw. Er wordt vermeld dat op 22 Juni 1626 plaats vond een schouw van het brandgeweer door de heeren van het gerecht.

aan authoriteiten, daarmede meer in 't bizonder belast; en hun toezicht was scherp en streng. Vinden wij in de oude vierendeelen reeds een begin van splitsing in 't belang eener betere gemeente-administratie, in de 17e eeuw wordt een wijkverdeeling vastgesteld *uitsluitend* ten gerieve van het brandwezen (1).

En zoo is in alles meer en meer volmaking gekomen.

Een nadere beschouwing is die keur van 1659 ten volle waard; zij vormt den grondslag waarop later voortgebouwd werd (2).

Allereerst de voorzorgsmaatregelen.

Het is begrijpelijk dat aan deze, bij de weinige vooruitgang in de bluschmiddelen en de verwoestingen die het vuur nog altijd aanrichtte, veel, heel veel aandacht gewijd werd; zij zijn dan ook hier weer uitvoeriger behandeld dan in de besproken middeleeuwsche keur.

Een van de eerste bepalingen is nog steeds die tegen de weeke daken, al is deze ook niet meer van zooveel

---

(1) De keur verdeelde de stad in 12 wijken (zie de art. 60—71). Het einde van ieder wijk werd aangeduid door een bordje waarop een brandemmer met een letter en nommer. Zoo had men Wijk A No. 1 tot en met Wijk M No. 12. Later werden er nog vier buitenwijken bijgevoegd.

(2) Ook de considerans, die hier volgt, is hoogst merkwaardig en karakteristiek.

»Alsoo Schoudt, Burgermeesteren ende Schepenen der Stadt Rotterdam, by experientie, ondervonden hebben dat Godt de Heere Almachtigh dese Stadt meenighmael met ongeluck van Brandt heeft besocht, ende het Ampt der Magistraten vereyscht dat d' selve tegens de faulten, negligentie ende versuymenissen van hare Ondersaten, waer door den brandt meeren-deel wordt veroorsaeckt, met de beste ordre, henluyden doenlijck, versien, alsmede alle confusie ende disordre, by tyde van brandt, ontstaende helpen weeren, soo is 't dat Schoudt, Burgermeesteren ende Schepenen voornoemt ghekeurt, geordonneert ende ghestatueert hebben" enz.

actueel belang, omdat reeds in de eerste jaren van de 17e eeuw allerwegen in onze stad het riet verdwenen was. Maar de brandkeur van 1659 gaat verder. In art. 92 worden mede veroordeeld de rieten daken die nog buiten de stad, doch binnen haar rechtsgebied gevonden werden; ook zij moesten verdwijnen, een langzamen dood sterven, want het werd verboden de bestaande weeke bedekkingen te lappen of te vernieuwen.

Was met het riet een groote gevaarsfactor uit den weg geruimd, daar was er nog één die ter wille van de veiligheid mede vallen moest, gevonnisd door de droeve ervaring van vele eeuwen. En de keur van 1659 zou het vonnis uitvoeren. Het werd verboden om binnen de wallen, aan 's heeren straten, houten scheidingen, of huizen, loodsen en schuren met houten gevels te mogen timmeren, vernieuwen, herstellen of staande houden, of om planken te gebruiken tot afscheiding van eenig huis hetzij vóór aan de straat, achter, op zijde of waar ook, terwijl het almede (op een boete van *ƒ* 12.—) verboden werd om huizen, schuren, loodsen of luifels geheel of ten deele te teren.

En het verbod tegen de houten huizen was wèl noodig; alleen het kwam wat laat! 't Is waar, oudere keuren hadden bepaald dat huizen waarin vuur gestookt werd van *binnen* met leem bestreken moesten zijn, maar branden als van 1563 waren er geweest om aan te toonen het geheel onvoldoende van die bepaling. Zoolang de houten huizen van buiten, aan het omwarend vuur een zoo krachtig voedsel boden, was vergeefs al wat daar gedaan werd tot bestrijding.

Maar het was niet enkel het hout der wanden, dat de veiligheid zoo zeer bedreigde. Er was veel meer in de constructie dier woningen uit de 16e en het begin der 17e eeuw dat reden gaf tot bezorgdheid aan de vroede vaderen, die het vernielziek spooksel verre houden wilden

van hun stad. Balken in rook- en vuurgangen, haardsteden op weinig brandvrijen grondslag, ja zelfs schoorsteenen en eesten geheel van hout, waren bouwkundige zonden, toen lang niet zeldzaam.

Vandaar scherpe bepalingen en streng toezicht, nu opgedragen aan personen meer uitsluitend daarmede belast: brandmeesters en reedetrekkers.

Op verbeurte van *f* 6.— als boete, was het verboden anders vuur te stoken dan op »bequame" steenen haardsteden en onder steenen schoorsteenen, binnenshuis staande. Op verdiepingen moesten die haardsteden gedragen worden door steenen verwulven; ovens en fornuizen mochten alleen op den beganen grond geplaatst worden en de kruin daarvan moest minstens 2 voet onder de zoldering blijven. Eesten moesten — op een boete van *f* 25.— uitsluitend van ijzeren balken of latten saamgesteld worden. De afstand, die vrij blijven moest tusschen ovens, smidsen, fornuizen, eesten, vaste ketels en dergelijke werken èn den gemeenen scheidsmuur, werd bepaald door brandmeesters en reedetrekkers; het minimum was 6 duim (1). Op overtreding stond *f* 12.— boete, onverminderd de verplichting tot wegruiming van wat in strijd met het voorschrift was gemaakt.

Overal waar houtwerk als balken, muurplaten, ooren van binten, armen van schoorsteenen, mantels, noten, blokkeels van kapspanten, strijkhouten enz. in aanraking kwam met schoorsteenen, ovens, eesten of andere vuurplaatsen, moest dit van het binnenwerk gescheiden zijn door minstens één steens dikte. Zoo noodig moest het rakende hout-einde nog voorzien worden van een koperen of ijzeren plaat, op zulk een wijze als brandmeesters en reedetrekkers dit tot wering van gevaar geraden zouden achten. De boete op overtreding gesteld was *f* 25.—, te

---

(1) Oude maat.

verbeuren zoowel door den eigenaar als door den timmerman of metselaar die het werk uitvoerde.

Op verbeurte van *f* 12.— moesten alle schouwen zóó hoog opgetrokken worden dat naar de meening van brandmeesters en erfscheiders de buren geen last konden hebben van rook, roet of vonken, doch minstens 4 voet boven den nok of de vorsten van het dak. Voor de schoorsteenen van kuipers was nog aangegeven dat die minstens $3^1/_2$ voet wijd moesten wezen.

De bovengenoemde authoriteiten hadden verder een wakend oog te houden over de uitoefening van verschillende bedrijven of neringen, die in mindere of meerdere mate gevaarlijk geacht werden..

Zij moesten in het bizonder toezien op de hoogte en den staat der schoorsteenen van brouwers, bakkers, smeden, ververs, branders, hoeden- en balansmakers, harpuis- en zwavelraffinadeurs, en dergelijken. De schoorsteenen en eesten van brouwers, mouters en branders moesten minstens elke maand schoongemaakt worden, op een boete van *f* 12.— bij nalatigheid.

Brouwers, brood-, pastei- en banketbakkers, ververs van laken, saai, zijden en wollen kousen, linnen en andere waren, taanders, branders, pottenbakkers, suikerbakkers, geel- (koper) gieters, hoornbrekers, hoedenmakers, wassmelters, kaarsenmakers, smeersmelters, hars-, harpuis- en zwavelsmelters, zeepzieders, suikerraffinadeurs, smeden, slotenmakers, spiesmakers, olieslagers, potaschbranders, goud- en zilversmeden, koffermakers, balansmakers en in het algemeen allen die, behalve voor hun huishouden, ook in hun bedrijf vuur noodig hadden, zouden geen ovens, smidsen, eesten, fornuizen, ketels of andere werken, daartoe noodig, en in 't bizonder ook geen traan- of oliebakken mogen doen maken of herstellen, zonder vooraf verkregen toestemming van de brandmeesters uit het

wijk en de reedetrekkers. Overtreding werd gestraft met boete van *f* 25.— te verbeuren zoowel door den lastgever tòt- als door den uitvoerder vàn het werk, onverminderd de verplichting tot wegruiming daarvan.

Smeersmelten, kaarsenmaken, zwavel- of salpeterraffineeren, vermiljoen-, vernis- of terpentijnmaken mocht alleen geschieden bij dag, en in huizen of op plaatsen aan de stadsvesten; de bedekking moest wezen van hard dak en de afscheiding van muurwerk — alles op verbeurte van *f* 25.— als boete. Onder gelijke strafbedreiging werd gelast, dat tot het uitvoeren van werken voor die bedrijven vereischt, gevraagd en verkregen moest worden de toestemming van de brandmeesters uit de wijk en van de reedetrekkers.

Bij het pekken of teren van touwwerk moest, op boete van *f* 6.—, altijd gereed gehouden worden een tobbe met water, een hoeveelheid zand en een groote ledige tobbe (de laatste om bij vlamvatten van den teerketel daar over heen te werpen). Na zonsondergang, en buitenshuis ook bij harden wind, mocht deze bezigheid niet verricht worden.

Brouwers en kuipers mochten niet langer hun vaatwerk heeten in besloten straten of stegen en evenmin in andere straten dan alleen vóór hun brouwerijen en werkplaatsen (boete *f* 12.—). De kuipers — die door den brand van 1563, aangekomen in een kuipershuis, al in een heel kwaden reuk stonden — moesten altijd een ton met water en een dweil bij de hand houden; nalatigheid kostte *f* 12.—. Verder was het op straffe eener boete van *f* 3.— verboden, om tusschen 9 uur 's avonds en 5 uur 's morgens bij kaarslicht te vlassen of te hekelen.

Ook op de bewaring van licht-brandbare of ontplofbare stoffen werd een behoorlijk toezicht geoefend. Pek, teer, zwavel, traan, vermiljoen, vernis, terpentijn, hooi, stroo,

matten, riet, kolen of bezemmakershei mocht men niet bewaren op plaatsen waar vuur gestookt werd. Deed men het, dan verbeurde men *f* 12.—. Vlas en hennip mocht niet gelegd worden beneden in bewoonde huizen, tenzij omhangen met linnen of wollen kleeden, die minstens 6 voet boven den grond reikten (boete *f* 3.—). Op plaatsen waar de in deze alinea genoemde artikelen bewaard werden, zoomede in hekelhuizen, mocht niet met vuur of licht gekomen worden, dan het laatste alleen in gesloten lantaarns.

Het buskruit, dat in de rumoerige 16e en 17e eeuw een grooten rol speelde, was natuurlijk ook niet ontsnapt aan het zorgend oog der vroede vaderen.

Niemand mocht van dat gevaarlijk goedje méér dan 10 pond in huis hebben op verbeurte van het kruit, en nog *f* 10.— bovendien, als boete. Het meerdere moest dadelijk in de stads-kruittoren gebracht worden en het vervoer mocht alleen te water plaats vinden (boete *f* 6.—) Alle schepen, die in de haven wilden komen, moesten vooraf zich ontdoen van hun kruit, door dit ter bewaring af te geven aan den stads-konstapel, tot tijd en wijle dat zij weder buiten den boom zouden zijn. Overtreding werd gestraft met *f* 25.— boete. Eindelijk mocht geen schip vóór de stad ten anker komen, veel minder nog de haven aandoen, wanneer het geladen geschut aan boord had, onverschillig of de lading bestond uit scherp of los-kruit. Op de boete had dit laatste echter wel invloed; zij was in het eerste geval *f* 100.—, in het andere maar *f* 25.—.

Ziet men nu verder nog dat het bij de keur verboden was om dove-kolen te leggen in tonnen, manden, houten bakken of andere licht-brandbare voorwerpen (op *f* 6.— boete); om brandende kaarsen aan te plakken tegen houtwerk (op dezelfde boete) en om vuur of asch op straat

te werpen (op verbeurte van *ƒ* 3.—), dan zal men moeten toegeven dat onze stad en haar jurisdictie nà 1659 zich verheugen mocht in het bezit van een stel preventieve brandbepalingen, geheel berekend voor de omstandigheden en toestanden, waarbij ze werken moesten.

De wijze, waarop men tracht het geduchte element te keeren, is een schrede vooruitgegaan op den goeden weg. Het stelsel van defensief optreden, door omhaling van de belendingen, zelfs die waaraan de vlammen nog niet lekten, wordt àl meer gematigd toegepast. Men heeft geleerd den vijand aan te vallen, men gaat hem bekampen; en men doet dat met betrekkelijk goeden uitslag, dank zij de gewijzigde bouworde en een betere organisatie der krachten.

De daken moeten, zoo noodig, met natte zeilen belegd worden, daartoe geleend van de burgers (1) en geen belendende perceelen mogen neergetrokken worden dan op order van de magistraat en de brandmeesters, ter plaatse aanwezig.

De bluschmiddelen zijn nagenoeg dezelfde gebleven. De brandemmers zijn nog altijd in zwang, maar ze worden uitsluitend van leer gemaakt; de metalen ketels en houten emmers der middeleeuwen zijn lang in onbruik geraakt en daarmede is voor de blusschers de kans op builen en schrammen heel wat geringer geworden.

Alle eigenaars van huizen binnen de stad moeten daarin zooveel emmers hebben als voor elk perceel is voorgeschreven. Die emmers mogen op een boete van *ƒ* 12.— alleen bij brand gebezigd worden; ze moeten dragen de

---

(1) Dit gebeurde ook reeds vroeger; zie rekening 1556/57 fol. 31 verso:

Betaelt van zeeckere zeyllen in den brant gebesicht omme die weder schoen te maecken . . . . 18 st.

letter van de wijk, waarin het huis gelegen is en een volgnummer »naer de ordre van 't quartier van 't selve wijck" (boete *f* 3.— voor elken ongeteekenden emmer). De kosten van brandemmers en eventueele boeten, verschuldigd door eigenaars buiten der stede jurisdictie, moeten voorgeschoten worden door den huurder, die dit voorschot mag korten op zijn huurpenningen.

Bewoners van steegjes of sloppen moeten hun emmers bewaren in het huis, dat daartoe door brandmeesters wordt aangewezen.

Het komt mij voor dat dit laatste voorschrift duidt op het reeds besproken gebruik om bij brand de emmers op straat te werpen, waar zij dan door de aansnellende burgers in het voorbijgaan werden opgeraapt en meegenomen. Maar door stegen of sloppen kwamen gewoonlijk geen voorbijgangers; vandaar dat voor de bewaring der emmers werd aangewezen een huis vóóraan in het steegje, of wel op den hoek daarvan. Ik moet echter toegeven, dat de keur van 1659 niet rept van dat op straat werpen en alleen vergunt dat de inwoners van de twee »naest gelegene" wijken hun emmers *laten* brengen ter plaatse van den brand. Natuurlijk sluit dit niet de mogelijkheid uit, dat een zekere gewoonte met dat brengen den voorbijganger zou belast hebben, die volgens de keur wel *zelf* moest opkomen.

De brandemmers moesten gemaakt worden van goed gelooid leer, uit één of desnoods twee stukken, met twee omgaande banden van twee duim breed — één aan den rand en één aan den bodem — en met drie verticale banden, die stevig vastgenaaid moesten zijn.

Als minimum-maten waren voorgeschreven:

totale hoogte van den emmer met hengel 17 duim (1);

---

(1) Oude maat.

diepte binnenwerks $11^1/_2$ duim;
bodemwijdte $6^1/_2$ duim;
wijdte aan den rand $9^1/_2$ duim;
breedte van den voet 1 duim (vijf-leer-dik en drie maal omgenaaid).

De bodem moest wezen van goed stijf, behoorlijk gelooid leer, bezet met drie opgenaaide banden, en de geheele emmer van binnen goed geharpuist »naer den eysch van 't werck."

Elke emmer, die niet aan de gestelde eischen voldeed, werd verbeurd verklaard en de bezitter bovendien beboet met *f* 3.—. »Onbequaem" bevonden emmers werden door brandmeesters stukgesneden; de eigenaar moest ten zijnen koste het afgekeurde nieuw vervangen.

De zorg voor het onderhoud der brandemmers was van oudsher een punt geweest dat den vroeden stadsvaderen heel wat hoofdbreken gekost had. In de 16e eeuw was men het gaan probeeren met de brandemmermakers en al gaven dezen ook wel eens reden tot klachten van de zijde der burgers, en tot ernstige ontevredenheid bij de Vroedschap, toch werden zij in de keur van 1659 weer gehandhaafd.

Zij zouden voor den tijd van 12 jaren benoemd worden door Schout, Burgemeesters en Schepenen en waren uitsluitend belast met het aanmaken en herstellen der emmers. Voor elk nieuw stuk dat zij maakten, naar het aangegeven model, moest hun door de burgers betaald worden 2 gld. 4 st., terwijl zij voor het onderhoud jaarlijks 2 st. per stuk genoten, die, bij weigering, door middel van parate executie geind konden worden.

Waren de emmers bij een brand gebruikt, dan moesten de eigenaars ze daar achterlaten (op een boete van *f* 6.—); de brandemmermaker was er mede belast om aanstonds

nà den brand aan ieder zijn eigendom terug te bezorgen. Ging er bij brand een emmer verloren, dan moest de verliezer dat binnen 14 dagen ter kennis brengen van den emmermaker, die ten blijke daarvan een bewijs uitreikte. Binnen twee maanden moest deze dan in plaats van den verloren emmer een nieuwen afleveren. Bleef hij in verzuim, dan had de betrokken burger hiervan bericht te zenden aan de brandmeesters, die ten koste van den nalatige het verlorene vervingen uit den voorraad, daartoe ten stadhuize aanwezig. De emmermaker verbeurde *f* 3.— als boete. Verzuimde de verliezer het verloren gaan van zijn eigendom binnen den bepaalden tijd bekend te maken, dan moest hij op *eigen* kosten het verlies herstellen. Valsche aangifte werd gestraft met een boete van *f* 12.—

Ingeval van scheepsbrand waren schipper, reeder of eigenaar verplicht alle brandemmers te vergoeden die bij de blussching te loor gingen; de beschadigde moesten zij doen repareeren. Schip en lading waren hiervoor verbonden en niemand mocht het schip van zijn plaats voeren zonder toestemming van den officier, op boete van *f* 200.—.

De emmers behoorden bij het huis; ondanks verandering van eigenaar of huurder moesten ze blijven op de aangewezen plaats (boete *f* 5.—). Behalve die waartoe de burgers, ieder voor zich, gehouden waren, werden van stadswege in elke wijk gebracht en bewaard nog 100 brandemmers, geteekend met de wijk-letter en verdeeld over de huizen der brandmeesters. Bovendien onderhield de stad nog op het Stadhuis 300 emmers, toevertrouwd aan de zorgen van brandmeesters in wijk 9.

De brandleeren behoefden, naar het mij voorkomt, niet langer op eigen kosten aangeschaft te worden; de stad toch bezorgde er twaalf »bequame" in ieder wijk, verder nog zes korte haakleeren en vier haken. De sleutels van

de sloten, waarmede de ladders op bepaalde plaaten vastgemaakt werden, moesten bewaard worden door brandmeesters; tweede-sleutels werden gehouden door den persoon die het naastbij woonde (1).

De practische zin van onze voovaderen komt alweer heengluren tusschen de regels door van een bepaling, die, onder boetebedreiging van *f* 12.—, aan ieder verbood om brandladders tot particulier gebruik te bezigen! Veel vooruitgang was er blijkbaar niet gekomen sedert 1558 — in een eeuw tijds — toen de magistraat klaagde dat »de brantemmers dickwils gebesicht werden met assche, vuylnisch ende andere diergelijcke."

Toen de emmers, nu de ladders! (2)

Het was toen, ten tijde van de besproken keur, nog méér dan nu van het grootste belang, dat èlk begin van brand dadelijk ontdekt werd. Breidde het vuur zich uit — men wist het bij ervaring, droeve ervaring — dan baatte het optreden van de rapste blusschers, van de meest onverschrokkenen, al bitter weinig, en — de vlammen spotten wat met menschen en brandkeuren!

Van daar de bedreiging dat ieder, die in zijn huis of schip brand ontdekte en dit niet dadelijk overluid op straat uitriep, een boete van *f* 50.— zou beloopen.

Wanneer 's nachts — dat God verhoeden wil, voegden onze stadsvaderen met vromen zin en angstig voorgevoe daaraan toe — wanneer 's nachts brand mocht uitbreken, dan moest ieder voor zijn deur een brandende lantaarn ophangen. Deed men het niet, de boete was 10 st.

---

(1) In Mei 1557 werd betaald «van twee sleutelen met een slot verstelt van de brantleeren te zaemen . . . . 4 st."

(2) Trouwens het eigen verbod van het ladder-misbruik was niet nieuw; we hebben het al ontmoet in de brandemmer-keur van omstreeks 1527.

Waarlijk, er was dàn wel licht noodig op de akelig zwarte straten, waarlangs, nog zwarter, de schimmen voorthortten van de gejaagd aanstappende burgers, nu eens in 't voorbijgaan een vriend opkloppend of bukkend om een uitgeworpen emmer op te rapen en mee te voeren, dan weer uitwijkend voor een slijkpoel, het overblijfsel van de laatste regens, om op eens met vervlugden tred voort te schieten als het stijgend rood, dat ginds den nachthemel kleuren ging, plaats en omvang van het onheil kwam verraden. Zij repten zich dan voort omdat ze zagen hoe hun hulp nuttig kon zijn, maar ook misschien om de *f* 6.— boete te ontgaan, die opgelegd werd aan ieder bewoner van het kwartier waar de brand woedde, als hij van de geteisterde plaats wegbleef zonder wettige reden, zooals ziekte en uitstedigheid, waarop »in discretie" gelet zou worden (1).

Wie in de twee naastgelegen wijken woonden, behoefden niet in persoon op te gaan; zij konden volstaan met hun emmers te laten brengen. De bewoners van verdere wijken waren ook tot dàt niet verplicht, tenzij ze aangemaand werden door de brandmeesters van hun kwartier.

Ongeacht wáár ze ook woonden, moesten nog in het bizonder aan de blussching deelnemen alle burgers die eenige beneficie van de stad genoten, zooals makelaars, bierdragers, meters, zakkendragers, groote en kleine schuitenvoerders, die gestraft werden met een boete van *f* 6.— als ze niet opkwamen. De hoofdlieden der gilden, waartoe die benificianten behoorden, waren verplicht om toe te zien welke gildebroeders wegbleven en zij moesten zooveel mogelijk de namen van de ontbrekenden opgeven aan den officier.

---

(1) Ook de officieren en minderen van de burgerwacht, voor zoover ze uit het kwartier waren, spoedden zich naar den brand om te helpen (zie de noot op bl. 42).

Niemand genoot meer eenige vergoeding voor de diensten bij brand bewezen; wie eenig loon vorderde of zelfs ongevraagd eenig voordeel aannam, verloor zijn poorterschap, onverminderd nog de correctie van Schepenen, die hem te wachten stond (1). Doch werd iemand in den dienst gekwetst of bezeerd, dan moest de bewoner van het huis, waar de brand ontstaan was, den verwonde bevrijden »van het meesterloon, recompenseeren voor syne smerte ende voorts hem tot onderhoudinghe van vrouw ende kinderen vergoeden alle winst, die hy middelertijdt soude moghen derven, alles ter arbitragie van het gerecht." Dit beginsel schijnt al gehuldigd te zijn lang vóór 1659. Zoo werd den 17. Sept. 1635 toegelegd aan Jan Pietersz., gewezen bierdrager, door den brand van het Stadhuis invalide geworden, een bedrag van *f* 25.— à *f* 30.—, ter discretie van Burgemeesteren, voor kleeding om hem te »soulageren in synen noot" en zulks boven de *f* 100.— 'sjaars die hem al waren toegevoegd.

* * *

Op de magistraat, *nu* in vereeniging met de brandmeesters, rustte de verplichting om bij brand de orde te handhaven en de werkzaamheden te leiden. Daartoe moest zij — de magistraat met al de ambtenaren en bedienden van het Stadhuis — dan ten Stadhuize samen komen, uitgenomen alleen de leden van de wijk waar de brand was. Deze laatsten moesten zich dadelijk naar de plaats van het onheil begeven om met de daar aanwezige brandmeesters de leiding te aanvaarden.

Die brandmeesters, ten getale van drie in elke wijk, zouden voortaan — zóó de keur van 1659 — benoemd

(1) Vóór 1659 schijnt dit niet altijd zoo geweest te zijn. Zie de noot op bl. 24.

worden door de heeren van de Weth en wel uit »de oude weth". Bij voorkeur kwamen in aanmerking »oude Capitainen ende Lieutenanten deser stadt"; in elk geval moesten de benoemden burgers zijn, die eenige kwaliteit hadden. Zij waren vrijgesteld van de wacht, totdat zij hun wijk metterwoon verlieten, of tot kapitein of luitenant bevorderd werden. In beide gevallen waren ze ook brandmeester-af. Op zestigjarigen leeftijd konden zij zich verontschuldigen of hun ontslag nemen (1).

De woonplaatsen van brandmeesters waren kenbaar door een houten bordje — het typige bordje van nu nog — »ghehangen ofte gespijkert", waarop een brandemmer afgebeeld met het woord »Brant-meester".

De titularissen waren verplicht, om, in geval van brand bij het eerste geroep of »gewach" op te komen, met een witten houten stok, 7 à 8 voet lang (p. m. 2 M.), aan het boveneinde beschilderd met vlammen en het stadswapen; dus juist zooals die nog vóór eenige jaren, toen meer als symbool dan om er practisch gebruik van te maken, aan brandmeesters werd uitgereikt. Hun instructie luidde: »alle mogelijcke ordre te stellen, ten eynde den brandt sooveel doenlijck is, mach werden geslist ende nevens die van de Magistraet daer tegenwoordigh sijnde te adviseren of het noodigh sal sijn eenighe huysen ofte mueren ter neder te rucken, insgelijcx wat gereedschap van leeren, brandthaecken, emmers, zeylen ende andersints tot steuytinge ende uuttinge van den brandt noodigh sal wesen, ende alle 't selve voor sooveel mogelijck is, in 't werck te stellen ende goede sorghe te draghen dat alle 't brandt-

---

(1) 21 Maart 1639 wordt bepaald dat brandmeesters verplicht zijn tot vervulling van de wacht of betaling van maandgeld.

27 Juni 1639 wordt hierop ten deele teruggekomen en bepaald dat brandmeesters vrij zouden zijn van »wacht en togt" mits betalende »redelijk" maandgeld en mede waarnemende de paraden.

gheweer ten meesten oirbaer ende minste schade wordt ghebruyckt". Verder bepaalde de instructie dat de brandmeesters ook zouden nemen »goedt reguard op de huysen ende plaetsen daer den brandt op gewint is, omme te beletten ende goede sorge te dragen dat alle de huysen aldaer worden gesloten ende toe-ghehouden ende dat de deuren, vensters ende dacken geduyrigh nat werden ghemaeckt, dat mede alle materialen die lichtelijck van vonckken ofte andersints vyer souden mogen ontfangen met natte zeylen werden gedeckt".

Zij moesten verder »goede ordre stellen dat den brant volkomentlijck werde geuyt ende de plaetse, daer den brandt is geweest, soo lange bewaert dat daeruyt geene verdere schade kome te ontstaen".

Zij hadden te zorgen dat na de blussching de zeilen teruggebracht werden aan hen die ze geleend hadden en de brandleeren, haken en ander gereedschap weer in de onderscheiden wijken bezorgd, of, als dit vereischt mocht worden, ter herstelling aan het Stadstimmerhuis. Op verzoek van brandmeesters moesten daartoe de hoofdlieden van het gilde der zakkendragers zooveel broeders beschikbaar stellen als noodig bleek; onwilligheid moest gebracht worden ter kennis van Burgemeesteren.

Eindelijk nog was het de taak van brandmeesters om toe te zien dat ieder zijn getal brandemmers compleet had en dat deze, en ook de leeren en haken, in goeden staat verkeerden. Daartoe had ieder in zijn kwartier jáárlijks brandschouw te houden, vergezeld van een klerk ter secretarie en een gerechtsbode, en in tegenwoordigheid van emmermakers, die zich tot dat einde van den eersten Maandag in Juni af beschikbaar moesten houden, op boete van *f* 6.—. Daags te voren moest de schouw worden aangezegd door den stadsroeper. Buiten de stad, doch binnen haar jurisdictie, werden jaarlijks twee brandschou-

wen gehouden, door het gerecht (zie art. 94-95 der keur van 1659).

Werd er eenig defect gevonden aan het brandgereedschap dat de stad toebehoorde, dan gaven brandmeesters daarvan schriftelijk kennis aan Burgemeesteren. Zag men eenig defect aan de emmers van de burgerij, dan moest dit door emmermakers ten koste van den betrokkene verholpen worden, en wel vóór den eersten Augustus.

Begin Augustus vond een herschouw plaats door Schout, Burgemeesters en Schepenen; daags voor den eersten dag dier schouw moest het wachtklokje van het Stadhuis, ter aankondiging, een half uur luiden.

Om brandgevaar zooveel mogelijk te beperken konden brandmeesters, zoo vaak zij dit raadzaam oordeelden, een inspectie van stookplaatsen houden; zij moesten zich dan doen vergezellen door reedetrekkers. Wie tegen die inspectie zich verzette of een bevel van de inspecteurs weerstreefde, verbeurde *f* 25.—, terwijl dezen de overtreding ter kennis van het gerecht brachten om dit verder naar omstandigheden te laten handelen.

Om zooveel mogelijk de orde bij brand te verzekeren werd in de keur van 1659 de burgerwacht nog eens er aan herinnerd, dat zij zich stipt te gedragen had naar de betreffende ordonnantie (1).

---

(1) De keur op de burgerwacht was opnieuw gearresteerd 12 Dec. 1652. Onder meer werd bepaald dat bij brand of alarm ieder burger een lantaarn met licht voor de deur hangen moest, op verbeurte van 10 st. ten voordeele van hem die de bekeuring deed;

dat alsdan de kapiteinen met hun hoofdofficieren en adelborsten — behalve die in wier wijk de brand was — zich gewapend begeven moesten naar hun loopplaatsen »en aldaer met elckanderen soodanighe ordre stellen als sy sullen verstaen tot werenis van onnut volck ende uyttingh van den brandt te behooren; (wie wegbleef, verbeurde *f* 3.—).

Vrouwen en kinderen werden geweerd, uitgezonderd alleen de vrouwen der verwanten en buren van den ongelukkige wiens huis in brand stond. Een heilzame stelregel mocht het heeten dat wie bij den brand kwàm, ook moest werken. Stond hiermede misschien in verband het verbod om des nachts met mantels ten brande te verschijnen, of strekte dit om vermomming onmogelijk te maken, of wel vreesde men dat die lange kleeren vuur vatten zouden?

Verder had ieder opgekomene te gehoorzamen aan de orders van brandmeesters of anders dadelijk te vertrekken met een boete van *ƒ* 6.—. De keus kon niet moeilijk zijn!

Dat het nog altijd ruw toeging, blijkt wel uit de bedreiging eener boete van *ƒ* 50.— tegen ieder die moedwillig emmers in het vuur wierp of op het lichaam van hen die lager stonden, of andere baldadigheden bedreef. Boven die boete werd de dader naar gelang van omstandigheid door Schepenen nog »arbitralijck gecorrigeert''.

Ook het verbod om gewapend te verschijnen was nog altijd noodig — een verbod natuurlijk niet geldend voor den Officier, de Substituut-schouten, de dienaren van de justitie en de burgerwacht; zóó mede de vermaning om geen gevecht, gekijf of rumoer te veroorzaken en nog veel minder iemand te kwetsen, welke vermaning

---

Dat in het kwartier, waar de brand was, de kaptein met zijn volk uit de wapenen mochten blijven en niet zich ter loopplaats behoefden te begeven, ten einde in staat te zijn te helpen blusschen met de verdere personen die mijneheeren van den Gerechte daartoe zouden ordonneeren.

Een Vroedschapsresolutie van 6 Aug. 1618 bepaalde reeds, dat bij alarm of brand alle schutters en burgers, die op geweer stonden, *uitgezonderd zij in wier kwartier de brand woedde*, zich zouden begeven naar de loopplaatsen; ieder ander was het dan verboden met geweer op straat te komen.

kracht bijgezet werd door het vooruitzicht op dadelijke hechtenis, dubbele vechtboete en arbitrale correctie door Schepenen.

Dat het zedelijk gehalte der aanwezigen nog niet uitblonk, is men ook geneigd te veronderstellen, als men de bepaling leest die, om »te verhoeden de inconvenienten van dieveryen in den brandt", aan ieder verbood, onder voorwendsel van goederen te bergen, iets tot zich te nemen Heel goedig volgt daarop dat de bepaling niet toepasselijk is op *vrienden* en *goede bekenden* van het slachtoffer. Nogal naief!

Wie eenig goed geborgen had moest dit binnen 24 uur aan den eigenaar teruggeven of op het Stadhuis in handen van het gerecht stellen; deed men het niet, dan stond men bloot om wegens diefstal vervolgd en gestraft te worden.

Met het opsporen en bekeuren van overtreders der brandkeur waren in 't bizonder belast brandmeesters en stadsofficianten. Daar echter het algemeen belang te nauw met de zaak gemoeid was hadden ook ambtelooze burgers hetzelfde recht, of wel zij moesten hun ontdekking mededeelen aan heeren brandmeesters. In alle gevallen behoorde aangifte gedaan te worden bij den Officier, die dadelijk tot vervolging overging. De boeten werden in drieën gedeeld: één deel voor den Officier, één voor de armen en één voor hem die aanbracht of bekeurde.

III

Van de invoering der brandspuiten.

Daar is niets nieuws onder de zon en bevréémden kan het ons niet dat de brandspuit al evenmin nieuw was toen ze haar intrede deed in onze vaderlandsche steden.

Als de bodem van die steden voor een goed deel nog worden moest, droegen de straten van het oude Alexandrie reeds brandspuiten. En mochten die al niet beter

zijn, zeker waren zij ook niet gebrekkiger dan de toestellen waarvan Amsterdam zich bediende, als een heel nieuw snufje, omstreeks het midden van de 17e eeuw.

Vetruvius toch verhaalt, dat de Alexandrijnsche spuit, door Ctesibius gemaakt in de 2e eeuw vóór Christus, zelfs al gewerkt zou hebben met een luchtketel en dat ze dus een vrij regelmatige straal kon voortbrengen. Het gebezigd materiaal moet in hoofdzaak geweest zijn geel koper en hout; als pakking voor de zuigers zou gebruikt zijn »strips" of ongeschoren schaapsvel. De eerste practische machine zouden we te danken hebben aan Heron (1).

Hoe dit zij — van veel belang is ze voor òns niet, de vraag of er op dien klassieken grond waarlijk ooit, zoo heel, heel lang geleden, iets als een brandspuit gewerkt heeft, en wie dan de maker daarvan geweest mag zijn. Wat dáár ook gedaan zij, toen, om het hatelijk element te bestrijden — voor het nageslacht heeft het nagenoeg geen waarde gehad, want de vinding van Heron of Ctesibius bleef sluimeren, eeuwen lang, een sluimering vrijwel gelijk aan een doodslaap.

Het was eerst omstreeks 1650 dat hier te lande spuiten in gebruik kwamen. Door van der Heyden wordt verhaald hoe omstreeks dat jaar »zeker slag" van spuiten zou zijn uitgevonden, en op zeer vele plaatsen ook ingevoerd; noemenswaardige verbetering in het bluschwezen werd er evenwel niet door teweeggebracht — volgens hem.

Al nemen we nu graag aan, dat van der Heyden in een boek, veel gelijkend op een reusachtig reclamemiddel voor *zijn* vinding — de slangbrandspuit — de waarde van het oude wel wat verduisterd zal hebben om die van

---

(1) Fire, Fire engines and Fire brigades by Charles T. T. Young London 1866.

het nieuwe in helder licht te stellen, toch moeten wij erkennen dat het bewuste slag van spuiten al bitter weinig beantwoordde aan het doel dat ze het aanzijn gaf, n. l. brandblusschen.

Zelfs een vluchtige beschouwing zal ons zonder veel inspanning de hoofdgebreken doen opmerken.

Plompe, onhandige gevaarten zijn het, niet op wielen maar op sleden, alleen door paardenkracht voort te bewegen; waarin het water gebracht wordt met tallooze emmertjes; opgesteld zóó dicht bij het vuur dat ze voortdurend gevaarloopen met man en al verpletterd te worden onder vallend puin. Dicht-bij staan moesten ze, wilde het al *eenige* uitwerking doen, het water dat daar opgespoten werd in een zuchtend straaltje door de tromp, die onmiddellijk aan de machine vastzat. Woedde het vuur achter-in of in het midden — niets bleef er over dan te wachten, geduldig te wachten, tot de vlammen zich wagen wilden onder het bereik van 't water. En ook dan nog kon het gerust zijn, het lekkend vuur, want heel erg werd het niet bestookt door het straaltje, dat telkens terugdeinsde op den maat van den zuigerslag; geen windketel was er nog om onafgebroken een krachtige waterkolom te doen uitwerpen.

Maar in der blinden land is éénoog koning, en het groote Amsterdam gaf de voorkeur aan die »wel aanzienlijke" spuiten, hoe gebrekkig ook, boven de nietige emmertjes. En zoo had het er in 1670 al een zestigtal, zooveel mogelijk over de stad verspreid en voor een goed deel onderhouden door de gilden, waarvan ieder er één voor zijn rekening had.

Rotterdam schijnt nooit die oud-model spuiten gebruikt te hebben.

Als we toch zien dat in de brandkeur van 1659 nog alleen sprake is van blussching door emmers, terwijl Amsterdam kort na 1650 reeds boven besproken machines

bezat, dat de slangbrandspuiten dáár bekend waren omstreeks 1672/73 en dat eerst in 1688 met volle zekerheid blijkt van het hier ter stede zijn van spuiten, dan mogen wij wel veronderstellen dat deze waren ook de verbeterde toestellen van van der Heyden.

Het is hier niet de plaats om lang stil te staan bij diens wel eenvoudige en toch vernuftige vinding, met verbazing ontvangen bij zijn tijdgenooten, maar nog niet genoeg op waarde geschat door het nageslacht.

Het octrooi aan van der Heyden verleend door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden bij resolutie van 21 Sept. 1677 beschrijft het nieuwe bluschtoestel als »een geduirig stralende brand-spuit met een buygelyke buis daaraan, om haar gedaante een slang genaamd, die men kan verlangen naar eisch ende welgevallen, mitsgaders een waterbak of ander instrument met een ander buis of slang, die men insgelyks kan verlangen, door welke slang-brand-spuiten alle branden, hoe hevig ende ongenaakbaar die souden mogen voorkomen met ongelooffelyke spoet geheel seeker uitgebluscht werden."

Moge dit laatste niet zijn vrij te pleiten van overdrijving, zeker is het dat zoo'n toestel wel een groote omkeering moest brengen in het bluschwezen.

Was tot nog toe heel het streven van de brandweer er op gericht om voortgang van het vuur te verhoeden, om het te beperken tot het aangetaste perceel — hoè deed niet ter zake — nà de invoering der slangbrandspuiten trad daar op den voorgrond de gedachte om den vijand terug te jagen, om hem te dwingen tot loslaten. Gebroken werd er — nu heel en al — met het stelsel van omhalen der belendingen.

Missen kon men toen al die vernielings-werktuigen: haken, kapraven, houweelen, enz. Missen kon men die zware zeilen, die opgesjouwd moesten worden, met

bovenmenschelijke kracht, tegen de bedreigde omgevingen. Een goed gerichte waterstraal deed meer dan al die zeilen, moeizaam natgemaakt met tallooze emmerworpjes en o zoo gauw weer gedroogd en geschroeid door het zengend vuur.

Missen kon men ook die ladders, plomp en zwaar omdat ze sterk zijn moesten, wilden ze dien zwaren menschenketen kunnen torschen waarlangs het emmertje naar boven ging, half leeggespild. Volstaan kon men nu met enkele lichte ladders, gemakkelijk te brengen waar men ze noodig had.

Missen kon men eindelijk die woelende schare met haar emmertjes, die altijd lek werden of zoek-raakten en er was wel een belangrijke concessie gedaan aan het geduld van brandmeesters of andere officieren, hoe ze heeten mochten. Zij hoefden nu niet langer vloekend en tierend en handenwringend te zorgen, dat daar kwam — en bleef — die dubbele haag van emmergevers tusschen het water in de gracht beneden en de spottende vuurtongen daarboven!

In de vroedschapsvergadering van Maandag 2 November 1682 kwam ter sprake het rekest van den emmermaker Ewout Doeleman. Volgens uitgebracht rapport zou deze betalen 1000 nieuwe brandemmers en de overige behoorlijk herstellen om dan ontslagen te zijn en te blijven van zijn verplichting tot het aanvullen van het getal der vermiste emmers. Het werd toch beter geacht dat voortaan de stad het aanmaken en herstellen aan zich hield. Tot vergoeding zou Doeleman, als kamerbewaarder van de Vredemakers-kamer, in 't vervolg *f* 200.— jaarwedde genieten in plaats van *f* 120.—, terwijl hij aanspraak hield, als brandemmermaker, op een half jaar tractement, ingevolge het contract op 27 Februari

1668 door heeren Burgemeesteren met hem aangegaan.

Overeenkomstig dit rapport werd door de vergadering besloten. En dit besluit was te verwachten, want reeds vroeger had de vroedschap zich verklaard ten gunste van het denkbeeld om het brandgereedschap in eigen beheer te maken en te onderhouden. Den 3 Februari 1682 was door haar bepaald, dat het maken en verstellen van de brandemmers na den dood van Doeleman gebracht zou worden aan het Stadstimmerhuis.

In dezelfde vergadering van 2 November 1682 werd nòg door den Pensionaris der stad mededeeling gedaan van een weinig aangename ontdekking: het brandgereedschap was lang niet voldoende, zelfs ten eenenmale ongeschikt om een »ontstane brand behoorlijk en tijdelijk" te kunnen blusschen, en noodzakelijk moest daarin voorziening getroffen worden.

De vergadering scheen ook deze meening toegedaan, want zij besluit dat Burgemeesters en Rekenmeesters zullen examineeren »een behoorlijk ende sortabel middel ten meesten voordele van de stads finantie uyt te vinden ten eynde de voorn. brantgereedschappen in beter stant moghten werden gebragt, als jegenwoordigh zijn."

Een gevolg van dit onderzoek is geweest het tot stand komen der keur van 1683. Maar ongelukkigerwijs is die niet aanwezig in het gemeentearchief, zoodat ik ook niet te weten ben gekomen wèlk behoorlijk en sortabel middel de vroede heeren wel gevonden hebben. Volgens de Thesauriers-rekeningen zou het voor de stads-kas al heel weinig bezwarend geweest zijn, want in de naaste jaren om 1683 vond ik geen andere uitgaven dan in dàt jaar een postje van 85 gld. 13 st. voor aankoop van brandemmers. Als men nagaat dat die emmers ruim 2 gulden het stuk kostten, dan zou men geneigd zijn te besluiten dat de bedoelde keur geen overmatige vermeer-

dering van materieel met zich bracht. En toch — juist die heel kleine uitgaaf in verband met het vèrstrekkende besluit van '83 en de klacht, in '92 geuit over de *hooge* onderhoudskosten van de brandemmers en het *verdere gereedschap*, doet me vermoeden dat de keur van 1683 wel degelijk grooter uitbreiding van materieel als gevolg had, maar dat de kosten daarvan op andere wijze zijn gevonden. Vreemd is het dat ik tusschen 1683 en 1705 nergens iets daarvan ontdekt heb, ook niet van sommen voor den aankoop van spuiten. En toch waren deze er stellig in 1688, want op den 27 April van dat jaar wordt er vastgesteld een instructie voor brandspuitmeesters — helaas ook al absent! Daaruit dus evenmin licht. Verder blijkt het bestaan van spuiten uit een post, dd. 22 October 1691: »betaald aan Gerrit Vergaer *f* 168: 6 — voor 5 rollen zeildoek ten dienste van de brandspuiten, ingevolge ordonnantie van Fabriekmeesteren" (1).

Den 11 Februari 1694 werd de brandkeur van 1683 gewijzigd; een exemplaar van die gewijzigde keur is ook niet aanwezig — wèl een van de keur, zooals die gelezen werd na de verandering van 26 April 1706. In laatstgenoemde luidt art. 49 aldus:

»Ende opdat in tyden van ontstanen brand deselve op 't spoedigste mogte werden geblust, soo hebben mijn Heeren van de Weth voornoemt seer noodig ende dienstig geagt omme de nieuwe geinventeerde slang-brandspeuyten te doen maken, ende mits desen ook geordonneert dat soo door als buyten de stad seventien slange-brand-speuyten sullen werden verdeelt, volgens de verdeelinge van de naervolgende wyken."

Dit artikel moet zeker, zóó als het daar luidt, al gestaan

(1) Moesten de slangen misschien daarmede al *vernieuwd* worden? Dit zou bewijzen dat de spuiten vroeger ingevoerd werden, en dan wel bij de regeling van 1683.

hebben in de keur van 1694, zeer waarschijnlijk zelfs in die van 1683. Er is toch sprake van de *nieuw* geinventeerde slangbrandspuiten en het *nieuw* noemen van een vinding, die reeds sedert 1672/73 in Amsterdam was toegepast, mocht in 1683 of 1694 vreemd schijnen — in 1706, toen hier zelfs al *verbeterde* spuiten waren, zou het ten eenen male onaannemelijk klinken (1).

Te waarschijnlijker is het dat bedoeld artikel, en dus ook de invoering van spuiten, dagteekent van 1683 omdat in 1688 brandspuitmeesters benoemd worden. Was het artikel eerst in 1694 nieuw gemaakt, dan zouden er dus spuitmeesters geweest zijn zes jaar voordat er spuiten waren en dàt lijkt toch wat al te dwaas. Eerder mag men aannemen dat de spuiten er het eerst waren, aanvankelijk dan onder opzicht van brandmeesters en dat pas later bij de vermeerdering van het materieel de behoefte zich voelen deed aan meer hoofden.

Een en ander te zamen genomen komt het mij voor dat men de intrede van de brandspuit binnen Rotterdam veilig stellen mag in het jaar 1683 of ten minste kort daarna. Zeker is het echter dat niet alle zeventien spuiten gelijktijdig aangeschaft werden, en dit verklaart misschien waarom er in de resolutiën der Vroedschap niets te vinden is omtrent die aanschaffing. Háár beslissing toch behoefde alleen gevraagd te worden over uitgaven boven *f* 600.— en de spuiten kostten dit per stuk stellig niet. Het meeste materieel zal wel aangekocht zijn eerst nà 1694 — van twee stuks weten we zelfs nog in 1705. Na 1694 toch schijnt het Rotterdamsche brandwezen een heel nieuwe periode te zijn ingetreden.

---

(1) Jan van der Heyden schreef in 1690: . . »dewijl de oude blusgereetschappen en speuyten reeds zeer gemeen en bijna alle steeden daaraf voorzien zijn."

De toestand kon te voren ver van schitterend heeten. In 1692 was het weer het oude liedje: klagen en nog eens klagen. Toen, gedachtig aan het »zonder geld geen Zwitsers", begreep men zonder geld ook geen brand te kunnen blusschen. Wilde de burgerij meer gewapend zijn tegen dien rossen aartsvijand, ze moest dan wat er voor over hebben.

In de Vroedschapsvergadering van 9 December 1692 werd besloten het oude brandemmergeld, dat »op verre na niet en egaleert de oncosten die bij dese stad in het onderhouden van de *brandemmers* en alle het verdere *brandgereetschap* werden gedragen," te vervangen door een veel hoogere heffing, een gelijk aan het lantaarngeld: 2 stuivers van iedere gulden, waarvoor de huizen binnen de stad en haar gebied in de verponding aangeslagen waren. De eene helft van de belasting zou betaald worden door den eigenaar, de andere door den huurder; de heffing vond plaats onder de »generale benaminge van brandemmer-, speuyten- en verdere brandgereetschapgeld."

De brandemmers gaan dus nog altijd voorop, al moeten er, zooals we zagen, vermoedelijk sedert 1683 reeds spuiten gevonden worden Hun aantal zal echter nog gering geweest zijn, want de Vroedschap, sprekende van de hooge onderhouds-kosten, rept slechts van brandemmers en *verder* brandgereedschap; spuiten worden dus nog niet eens met name genoemd. Ik stel me voor dat deze dan ook alleen nog bij wijze van proefneming gebruikt werden naast de oude emmertjes.

In 1693/94 wordt dit anders.

De spuiten komen op den voorgrond. Den 11 Februari van laatstgemeld jaar wordt de brandkeur herzien, den 27 April wordt bij resolutie van Burgemeesteren het collége van hoofdlieden der brandmeesters in aanzijn ge-

roepen (1) en in de Thesauriers-rekening van 1694 wordt de ontvangpost der nieuwe heffing omschreven als »*brandspeuyt*gelt gesuccedeert in de plaetse van het brand-emmergelt volgens octroy voor den jaere 1693 eerst omgeslaegen," enz. (2).

Het komt me voor dat dit alles duidt op een omkeer in het bluschwezen, door de victorie van de brandspuit, waarvan nù een voldoend getal aangeschaft kon worden, dank de hoogere opbrengst van de nieuwe belasting.

Toch is dit alles maar een veronderstelling. Uit welke middelen, waar en door wien de spuiten gekocht zijn is mij ondanks alle nasporingen niet gebleken. In de Thesauriers-rekeningen komt de betreffende uitgaafpost niet voor. Zouden misschien ook hier, zooals elders wel gebeurde, door de gilden of andere bizondere lichamen de kosten gedragen zijn? Is dit werkelijk zoo geweest dan wordt het raadselachtig, waartoe de stad jaarlijks ruim *f* 6000.— brandspuitgeld beurde. Nu, raadsels waren er meer in de 17-eeuwsche gemeente-huishouding!

Het moet ook blijven bevreemden dat in de jaren 1683-1705 in de Thesauriers-rekeningen geen andere uit-

---

(1) Resolutiënboeck van d'heeren Burgermeesteren en Regeerders der stad Rotterdam, No. 1, fol. 36 verso.

De eerste hoofdlieden waren: Abraham van Lier, commissaris van de Kleine Zaken, Nicolaas van der Hoeven, oud-president-schepen van Schieland, Willem van der Lee en Cornelis Olshoorn. Ze werden benoemd, de beide eersten voor 1 jaar en de beide laatsten voor 2 jaar en onder voorwaarde dat elk jaar twee hunner zouden aftreden en dat zij jaarlijks op 1 Mei »een dubbelt getal by forme van nominatie aen de Burgermeesteren" zouden presenteeren om daaruit twee nieuwe hoofdlieden te kiezen.

(2) De oude heffing bracht op volgens de Thesauriers-rekening van 1692 *f* 857: 4.—, de nieuwe in 1693 *f* 6363: 14.

gaven voorkomen ten dienste van het brandwezen dan deze vier posten:

1683 *f* 85: 13 voor brandemmers.,

1691 *f* 168: 6 voor zeildoek,

1705 aankoop van nieuw-systeem spuiten, waarover later.

Nog eens: stond op die rekeningen geen enkele post betrekkelijk brand en blussching, men zou kunnen aannemen dat de betreffende kosten gevonden en betaald werden op eenige bizondere wijze; nu blijkt echter dat dit niet het geval was — en toch moeten er heel wat belangrijker sommen zijn uitgegeven dan de bovenvermelde bedraagjes.

Wie geeft licht?

De oude Rotterdamsche spuiten bestonden uit een enkele perspomp, die nabij den brand geplaatst werd; aan de waterzijde stond dan een zoogenoemde schraagzak, met de spuit verbonden door een wijde slang van zeildoek. Het water werd met scheppers of emmers uit de gracht in de schraagzak gebracht en vond zoo zijn weg naar de spuit. Later werd die lastige manier van watertoevoer onnoodig gemaakt door het gebruik van een eenvoudige pomp, die op een wagentje werd medegenomen.

Hoe die pomp gebruikt werd, blijkt uit de instructie, toegevoegd aan de keur, die gearresteerd werd 26 April 1706. De betrekkelijke bepalingen luiden:

»De pomp aen 't water gebragt zijnde, soo sal men deselve eerst los maken en ontbinden, nadat alvoren de berry daer eerst afgenomen is, en die gelegt met de buyte-kant van de kaey gelijk.

»Dan sal men de pomp op zijn wagentje leggende voeren regt over de berry, soo verre als doenlijk is, de pomp aen 't boven-eynde een weynig geligt zijnde, als

men het wagentje daer onder uyt halen, en aen een zyde setten.

»De pomp die dan legt op de stoel, die op de berry neer-gevouwen legt, te samen een weinig opligten, de stoel tegen de pomp aenhouden, latende de pomp alsoo nederschieten in het water, dat die met de eerste, tweede of derde haken die nevens aen de pomp in schalmen vast gehaekt zijn, uyt de schalmen uytgehaekt zijnde op de stoel komen te vatten, na die hoog of laeg gestelt moet worden."

»Dan sal men de stoel en pomp gesamentlijk opregten, soo hoog dat die op de ysere slinger van de pomp op de straet komt te rusten.

Dan sal men de zuyger die in de pomp is ophalen, en die aen de slinger vast maken, en met een ysere spy sluyten, en een emmer water twee of drie in de pomp op de zuyger gieten, terwijl de pomp nog onder de hand legt.

»Dit gedaen zijnde soo sal men de sak (1) van de zeyldoeke water-slang die boven met een beugel gemaekt is, alwaer twee ysere haekjes aen zijn, boven in den bovensten band van de pomp in haken, en de malmiering (2) die aen de pomp boven in 't gat vast is, in de sak steken, om het water sonder storten in te pompen.

»Dewijl de pomp soo onder de hand legt, soo sal men aen de slinger van de pomp, het houte hand-vatsel daer aen steken, om daermede te pompen, en het ysere kettingje dat aen de stoel van de berry vast is, over de pomp henen leggen en aen de andere kant van de stoel vast maken, en in haken, voor het slingeren van de pomp te beletten.

»De pomp aldus in ordre gebragt zijnde, soo sal men de pomp met de kruk die aen de stoel vast is, gelykelijk opregten tot dat de pomp regt staat om te pompen, en dan de kruk vast maken in het yser dat onder in het midden

van de berry ten dien eynde is gemaekt, en sal alsdan vervolgens met kleyne slagen gepompt werden en soo vervolgens gecontinueert werden met pompen tot dat den brand is geblust".

De primitieve pompen werden al gauw verbeterd, zooals blijkt uit de *laatste* bijvoeging van de besproken keur uit het jaar 1706, tot opschrift voerend »Van de nieuwe zuyg-pompen." Maar het waren en bleven gewone pompen, zoogenaamde schraagpompen, niet te verwarren met onze tegenwoordige zuig- of waterpompen. Tot juist begrip schrijf ik de betreffende artikelen hier af:

»De zuyg-pomp aen de water-kant gebragt zijnde en behoorlijk geplaetst zijnde, moeten de zuyg-buysen aenstonds werden aengeschroeft en ten dien eynde het mand-ende eerst in 't water gesteken, 't welk dan lang genoeg zijnde, behoeft het selve maer alleen aengeschroeft te werden.

»Dog alwaer hooge kaeyen zijn, of dat de zuyg-pomp op een brugge of andere hoogte geset moeste werden, moeten beyde de stucken aengeschroeft werden.

»Insonderheyt moet hier op gelet werden of de straten van de water-kant opwaerts komen te loopen, als wanneer de zuyg-pomp door middel van de schuyf-pooten soo hoog moet werden opgeschroeft als noodig is, om het water tegens de opgaende straten of dyken tot in de speuyt te doen voortvloeyen.

Soo dra de zuyg-buysen aengeschroeft zijn, moet met een emmer water in de pomp gegoten werden, aenstonts gepompt, en daermede gecontinueert werden tot dat den brand geheel is geblust."

Het groote verschil tusschen beide pompen was dus dat de oude op een vrij onhandige manier *tegen* den wal

---

(1) De oude *schraagzak*.

(2) Zeildoeken tapbuis.

in het water gezet werd en bij gevolg, waar het niet diep was, dikwijls modder opzoog; terwijl de nieuwere op de kant stond op pooten, die voor opschuiven vatbaar waren, en water kreeg door zuigbuizen, die vèr uitgelegd konden worden. En dat wàs een groot verschil.

Het volmaakte was echter nog lang niet bereikt en het bluschmaterieel liet nog veel aanvulling en verbetering toe. De Vroedschap begreep dit ook. Den 2 Maart 1705 werden Burgermeesteren en Fabriekmeesteren gemachtigd om nog twee spuiten aan te koopen: één te Amsterdam bij Jan Vastrick (1), met een nieuwe inventie om te kunnen gebruikt worden »zonder pomp, apart, ofte malmieringen", en één te Arnhem (bij . . . . ?), gevende omtrent eens zooveel water als de ordinaris brandspeuyten". De eerste moest *f* 700.— kosten, waarvan *f* 100. — gedurende twee jaar als garantie zou blijven staan (2); de tweede *f* 510.—, behalve de pomp.

De invoering van de zuigpomp maakte, zooals we reeds zagen, een aanvulling der keur noodzakelijk en ook scheen de geheele organisatie van het brandwezen wel verbetering te behoeven; als gevolg van een en ander de wijziging van 1706. De considerans luidde:

»Alsoo de Heeren Schout, Burgermeesteren en Schepenen der Stad Rotterdam, in ervaringe sijn gekomen dat haer Edele Groot Agtb: keure en ordonnantie op de brand-weringe en slissinge van dien, geëmaneert op den 11 February 1694, (om alle onheylen van brand te beter te voorkomen en te

---

(1) Een concurrent van den jongen Jan van der Heyden.

(2) In de Thesauriers-rekeningen komt voor als betaald op 26 Juni 1705 *f* 600,—: in die van 1706 komt op 8 November voor de post van *f* 51 aan J. Vastrick »voort repareeren ende leverantie tot de brantspeuyt". Of dat als afbetaling gold, is niet duidelijk. Een latere post komt niet meer voor.

spoediger te blussen) behoorde te werden gealtereert en geamplieert soo is 't dat mijn Heeren voornoemt goet gevonden hebben de voorsz. hare keure te altereren en ampliëren als volgt:"

Wel te betreuren is het dat de strekking van de wijzigingen niet nauwkeurig is na te gaan door het ontbreken der keuren van 1683 en 1694. Vergelijken is onmogelijk. In de regeling van 1706 zien we wel het resultaat van een streven naar verbetering, maar hoe dat wèrd blijft ons onverklaard. Dit neemt niet weg dàt de keur, zelfs zooals ze daar ligt, hoogst belangrijk is, en een nadere beschouwing wèl waard.

In een volgend Jaarboekje hoop ik dáármede te beginnen.

EEN INDIAANSCHE PRINS EN PRINSES TE ROTTERDAM IN 1720.

Rotterdam, den 30 July. Binnen deze Stad is gearriveerd een Indiaansche Prins en Princesse, welke gevangen zyn in een Battailje, ten Zuyden van Karolina in de West-Indiën. De Prins is genaamt *Ilacadego*, zynde een Zoons Zoon van Tamenon, Koning van Florida; de Princesse haar naam is *Tocheahoga*, Dogter van Ogalamy Hacteggy, Koningin van Tehactaligny. Deze Prins en Princesse zyn ook tot Londen geweest, en van zyne Brittannische Majestyt en den gantsche Adel met veel genoegen gezien; inzonderhyd de Princesse die omtrent hare kleeding en ligchaams gestalte voor onze Natie vreemd en verwonderens waard is.

Rotterdamse Woensdaagse Courant A⁰. 1720, No. 92 (31 Juli 1720).

ERASMIANA

DOOR

DR. J. B. KAN.

> Ik ga weder duiken in Erasmus, wiens werken in den laatsten tijd mij menig aangenaam oogenblik, maar ook vele zorgen en veel hoofdbreken gekost hebben.
> (*Brieven* van C. BUSKEN HUET, II, bl. 223.)

»Meer geprezen dan gelezen" geldt misschien van geen schrijver meer dan van onzen Erasmus (1). Waarom? Niet zoozeer, omdat al zijne geschriften enkel geleerde onderwerpen behandelen, want dat niets minder waar is, weet men vrij algemeen, of omdat de zonden en gebreken in maatschappelijk of kerkelijk leven, waartegen hij de vlijmscherpe wapenen vàn geleerdheid of spot eens heeft gericht, voor goed verdwenen zijn, maar bovenal omdat verreweg het grootste gedeelte van de beschaafde wereld onzer dagen zich niet thuis gevoelt in het Latijn, de eenige taal die hij bezigt, en allerminst in zijn Latijn, dat over nieuwe zaken handelt in eenen vorm, aan allerlei oude schrijvers ontleend.

Aan onze beschaafde wereld is het echter evenmin ten kwade te duiden, dat zij Erasmus' werken niet leest omdat zij ze niet verstaat, als zij er hem een verwijt uit kan maken, dat hij niet in hare moedertaal of eene der nieuwe

---

(1) Dit opstel werd reeds vroeger gedrukt in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 13 Oct. 1891.

talen of tongen geschreven heeft. Immers het Latijn was schier de eenige taal, waarin de toenmalige geleerden, die de beschaafde kringen uitmaakten, van gedachten wisselden. Er bestond eene wereldtaal: in deze waren de brieven geschreven, waardoor de nieuwstijdingen van land tot land, van stad tot stad kwamen, voordat nog de drukpers in meer of minder bladen aan ieder plaatsje dagelijks de nieuwste maren in de landstaal bracht. Geen wonder dus, dat de man, wiens geschriften men hem soms ontstal, om ze zonder zijn weten te laten drukken en herdrukken, alleen in die taal aan de wereld van zijnen tijd zijne gedachten mededeelde.

Maar — er bestaat ook te zijnen opzichte een dwaalbegrip, dat ik in dit opstel wensch weg te nemen. Men meent vrij algemeen, dat Erasmus een diepe minachting voor de talen van zijn tijd koesterde, zooals b. v. de Amsterdamsche aartspoëet en hoogleeraar Caspar van Baerle (en na hem zoovele andere geleerden), die zijnen jongeren het dichten in hunne moedertaal ontraadde en zich zelfs verontschuldigde, als hij tegen zijne gewoonte een Hollandsch briefje schreef.

Dit was, zooals ik meen te kunnen bewijzen, met onzen stadgenoot niet het geval.

Mijne aandacht werd op dit onderwerp gevestigd door eene te Dresden verschenen *Inaugural-Dissertation* van dr. Arthur Richter, getiteld *Erasmus-Studiën*, uit welk voortreffelijk werk ik misschien later nog iets mededeel omtrent Erasmus' geboortejaar (1).

---

(1) De schrijver maakt het allerwaarschijnlijkst, dat, als men de inscriptie op ons standbeeld weer opverft, 1467 in 1466 zal moeten veranderd worden. — Zulk eene verbetering uit Dresden, terwijl men het jaar toch in zijne geboortestad het allerbest moest weten!

Uit het feit, dat Erasmus alleen Latijn schreef, het besluit te trekken, dat hij eene diepe minachting koesterde voor het volk en zijn taal, is een dwaling: dit zal ik uit zijne geschriften en die zijner tijdgenooten trachten te betoogen.

Zonder het oude twistpunt, waarvan zelfs het standbeeld op de Markt weet te spreken, opnieuw ter sprake te brengen, of hij met volle recht voor een goed katholiek kan doorgaan, mag ik toch als zeker aannemen, dat hij door zijne denkbeelden omtrent de bijbelvertaling menig geloovige zijner dagen diep gekrenkt heeft (1).

Nu lezen wij in zijne »Inleiding tot de Paraphrasen van het Nieuwe Testament" (2) het volgende:

»Eenige beschouwen het als eene doodzonde, wanneer de heilige boeken in het Fransch of Engelsch vertaald worden. . . Maar ik zou wel willen dat zij in alle talen werden overgezet. Christus wenscht dat zijne philosophie zoo wijd mogelijk verbreid worde. Hij is voor allen gestorven en wenscht door allen te worden gekend. Met dit doel moeten óf zijne boeken in alle talen ter wereld vertaald worden óf de vorsten moeten zorgen dat de drie talen, waarin de goddelijke philosophie bij voorkeur is overgeleverd, door alle volken geleerd worden". . .

Tot betere waardeering van Erasmus' verdiensten teeken ik nog op, dat de inleiding, waaraan ik deze zinsnede ontleend heb, gedagteekend is 14 Januari 1522, en dat derhalve deze woorden ouder zijn dan Luthers Bijbelvertaling van het Nieuwe Testament, die eerst 21 September van dat jaar het licht zag.

---

(1) De door mij vertaalde plaatsen worden hier en verder aangehaald uit de groote uitgave zijner werken *(Opera omnia)* te Leiden bij Van der Aa, 1703 v.v.

(2) Tom. VII p. 3, bovenaan *Pio Lectori*.

»Waarom toch", zoo gaat hij voort, »houdt men het voor ongepast, als iemand het Evangelie verkondigt in de taal, waarin hij geboren is en die hij verstaat: de Franschman in het Fransch, de Engelschman in het Engelsch, de Duitscher in het Duitsch en de Indiër in het Indisch? Mij komt het ongepaster, of veeleer belachelijk voor, dat dommeriken en oude wijven, als een papegaai, hunne Psalmen en het Gebed des Heeren in het Latijn prevelen, terwijl zij zelf niet begrijpen wat zij zeggen".

Men heeft den mond vaak vol van zijn gebrek aan moed, maar deze harde woorden bewijzen toch ongetwijfeld, dat hij den moed zijner overtuiging bezat, waar het gold, den vinger te leggen op de wondeplek, die hij in het kerkelijk en godsdienstig leven van het volk ontdekt had, van het volk, welks taal hij zeker, even goed als Luther, op waarde wist te schatten, al wist hij die niet, als de groote Duitscher, te scheppen.

Blijkt uit het aangevoerde, dat Erasmus ook eenigszins begreep dat »de taal gansch het volk is" waar het de hoogste volksbelangen geldt, dan is het de moeite waard na te gaan, welke volkstalen hij, zoo hij ze al niet sprak of schreef, verstond. Voor dit onderzoek komt natuurlijk in de eerste plaats zijne moedertaal in aanmerking.

Wij wenden ons ten behoeve van onze bewijsvoering bij voorkeur tot zijne Adagia of spreekwoorden (1), want »in die Adagia worden wel is waar alleen Grieksche en Latijnsche spreekwoorden behandeld, zonder dat daarin ook slechts een enkel Nederlandsch woord voorkomt: doch eenige malen heeft de schrijver, om zijne verklaring duidelijk te maken, den lezer herinnerd, dat het door hem behandelde spreekwoord ook ten zijnen tijde nog

---

(1) Tom. II van de *Opera omnia.*

onder zijne landgenooten in bijna even zoo vele woorden in gebruik was." Dit beweren van (wijlen) den onvermoeiden nestor der oud-rectoren, dr. W. H. D. Suringar (Inleiding tot zijn *Erasmus over Nederlandsche Spreekwoorden*, 1873), wil ik met eenige voorbeelden staven.

Pag. 268 B: Nog heden is bij het volk een dergelijk spreekwoord in gebruik: »Men hoort de waarheid slechts van kinderen, beschonkenen en gekken".

Pag. 462 B: Daarom zeggen ook de lieden van ons volk: »Hierover wil ik een nacht gaan slapen."

Pag. 763 C: »Over het regenen van worsten", een scherts (1) ook nog bij het volk in zwang.

Pag. 994 D: »Een groote beker, dien de Hollandsche schippers *busa* (*buyse* bij Kilian) noemen.

Pag. 1047 A: Want zoo zegt men nog heden ten dage »Gij zijt zoo gezond als een visch".

Pag. 1177 F heet het van een spreekwoord »Nog thans in een platteren vorm bij onze landgenooten in gebruik".

Ook uit de brieven (Tom. III 1 en 2) zijn bewijzen te putten.

In Epist. 679 (p. 796 B) bespreekt hij een in het Nederlandsch tegen hem geschreven boekje. Door zijne bestrijding bewijst hij zonneklaar, het goed verstaan te hebben. Om een enkelen zin daaruit aan te halen, die op het straks genoemde vertalen van den bijbel terugslaat, pag. 798 B leest men het volgende: »Overigens als men den grooten hoop niets mag mededeelen dan in gelijkenissen, en het een gruwel is, den gemeenen man het evangelie te verklaren, dan hebben de Evangelisten zeker gezondigd, die de geheimnissen van Christus' leer in eene allen bekende taal tot gemeen goed hebben gemaakt.

(1) Voor *Locus* is *Jocus* te lezen in de Leidsche editie.

Want in die dagen spraken ook de leerlooiers en schippers Grieksch en Latijn, evenals wij Hollandsch (Hollandice)." Zoo vertelt hij in Ep. 811 (p. 931 E) aan zeker iemand, dat hem een in het Hollandsch geschreven boekje was overhandigd, waarop hij niets geantwoord had, omdat het hem ongepast voorkwam, iemand, die in de volkstaal schreef, in het Latijn te beantwoorden.

Aan het slot van een brief aan een Lubeckenaar, wiens zoon aan zijne zorgen was toevertrouwd (Ep. 17, p. 16 D) heet het: »Ik ben in mijn schrijven eenigszins uitvoeriger geweest dan noodig was en heb het Latijn gebruikt, niet omdat ik iets tegen onze landstaal heb, maar omdat ik haar evenmin gemakkelijk kan bezigen als gij haar verstaan."

Toch schijnt hij zijne moedertaal evenmin gaarne gesproken als geschreven te hebben. Toen keurvorst Frederik de Wijze van Saksen een onderhoud met Erasmus had, wenschte hij het gesprek in »Nyderlendisch Teutsch" te voeren, maar onze Nederlander weigerde 's vorsten wensch te vervullen en bleef »bey seinem Lateyn". Zoo gaf ook hertog George van Saksen zijne bevreemding te kennen, dat Erasmus beweerde de Duitsche geschriften van Luther niet te verstaan, ofschoon — dit geloof ik gaarne — het Hoogduitsch hem zeker moeilijker zal gevallen zijn dan onze taal (1). Hoogst merkwaardig is in Ep. 380 (pag. 405 vv.) het verhaal aan zijnen vriend Petrus Mosellanus omtrent de wijze, waarop de monniken tegen hem en zijne geschriften uitvoeren, vaak zonder deze gelezen of zelfs gezien te hebben: hij heeft dit alles te Antwerpen met Aegidius uit hunnen mond opgevangen.

Het is een alleraardigst stukje volksleven, dat niet zoo natuurlijk had kunnen weergeven worden, zoo het niet

---

(1) Zie de bewijzen bij Richter, t. a. p. p. XXI.

door domme volkspredikers in de volkstaal gegeven en door den Antwerpschen gemeentesecretaris met zijnen vriend, midden onder de menigte staande, ware bijgewoond.

Uit de *Lof der Zotheid*, noch uit de *Vertrouwelijke gesprekken* kan ik woorden aanhalen tot staving van mijn gevoelen, maar spreken de onderwerpen, in die twee onsterfelijke geschriften behandeld, niet luide tegen de bewering van zoo menig geleerde in de beste en laatste werken (2), dat Erasmus zich altijd ver van het volk hield, gelijk hij ook in geen land de taal, die hij om zich hoorde spreken, verstond? Zouden die schetsen de volkszeden kunnen teekenen, zoo hij niet geluisterd had naar de innigste uitingen van het volksleven, die zich alleen in zijn taal openbaren? Hoe ware het hem mogelijk geweest, der zotheid den geesel der satire in de hand te leggen, zoo hij zich niet bewogen had te midden van de spraakmakende gemeente met hare vooroordeelen en hare hartstochten, hare liefde en haren haat! Haar moet hij beluisterd hebben, want zulke tafereelen ontstaan niet in het brein van een nachtbrakenden geleerde, te midden zijner folianten in eene stoffige studeercel. Hij zocht en vond waarschijnlijk even goed veel wijsheid op de straat als twee honderd jaar later P. Bayle.

Ten laatste nog één bewijs uit de laatste ure van Erasmus, zooals zij door zijn boezemvriend Beatus Rhenanus (2) beschreven is. Onafgebroken roepende: »O Jesu Misericordia, Domine libera me, Domine fac finem, Domine miserere mei et Germanica lingua L i e v e r G o d" is hij gestorven.

---

(1) Zie o. a. het art. »Erasmus" in de *Allg. Deutsche Biographie* en in de *Encyclop. Brittann.*, aangehaald bij Richter p. XIX, noot 1.

(2) Tom. I in de opdracht voor de werken van Origenes.

Dat Erasmus Fransch verstond en sprak, ziet men uit eene roovergeschiedenis, te vinden in Ep. 81 p. 69 v. v. Hij was van plan, van Amiens naar Parijs te reizen met een zekeren Brit en huurde in de eerstgenoemde stad, waar op een huis te lezen stond dat er paarden te huur waren, twee dezer dieren, omdat hij het beter vond zijn lijf dan zijn geld te sparen.

Maar de verhuurder en een jonge man, dien hij voor zijnen schoonzoon doet doorgaan, trachten hem en zijnen reisgenoot op weg van hun geld en, zoo noodig, ook van hun leven te berooven. Erasmus weet echter de lagen te ontkomen, hij praat met den schurk en zijn jongen helper, met waardinnen in de herbergen, waar zij overnachten, met dienstmeisjes en — men zal toch wel niet veronderstellen dat hij alleen in het Latijn wist te loven en te bieden, te onderhandelen over het wisselen van geld enz. enz., en dat nog wel in het hartje van Frankrijk?

Dat de Brit niet de man was om de onderhandelingen te voeren, kan men ook nu nog wel opmaken uit de volslagen ongeschiktheid van dit volk om een vreemde taal te spreken, en Erasmus verzekert het ons nog ten overvloede met de woorden: »De Engelschman bezat noch moed, noch beleid, noch de gave om te spreken, want hij was volslagen onbekend met de Fransche taal."

De lezer vergunne mij, hem nog een proefje uit een alleraardigsten brief Ep. 19 (p. 17) voortezetten (1).

Hij verontschuldigde zich bij een vriend over zijne nalatigheid in het schrijven, op grond van eene uitvoering — of het een blij- of een treurspel is geweest, weet hij

---

(1) De brief is echter niet van 1499, zooals Richter bewezen heeft, maar van 1502. Het is een nieuw bewijs voor mijn vroeger beweren, dat de dag- en jaarteekening der brieven niet te vertrouwen is.

niet — die hij te Parijs, op zijn kamer zittende, heeft bijgewoond. Hij zag in den tuin een dapper gevecht tusschen zijne hospita en hare dienstmeid. In plaats van door een signaal op een trompet, werd de strijd door scheldwoorden geopend. Toen het dienstmeisje van het slagveld boven kwam om de bedden op te maken, knoopte Erasmus een gesprek met haar aan en prees hare dapperheid, omdat zij in scheldwoorden voor hare meesteres niet had ondergedaan. Maar hij gaf tevens zijn spijt te kennen, dat zij zich niet even sterk met de handen als met de tong betoond had, want de meesteres, een virago, sterk als een athleet, had het meisje met de vuisten op het hoofd geslagen. Onze spotter vroeg haar, of zij dan geen nagels had, dat zij zich dit zoo straffeloos liet doen. Zij antwoordde glimlachend, dat het haar niet zoozeer aan moed als wel aan krachten ontbrak. Daarop volgde een zeker weidsch betoog, dat de uitslag der oorlogen meer van beleid dan van kracht afhangt en de zeker welgemeende raad om, als hare meesteres opnieuw begon, haar de zwarte pruik, die zij volgens de Parijsche mode droeg, van het hoofd te rukken en heur in het haar te vliegen. Tegen etenstijd kwam de heer des huizes, Gentil Gerson, buiten adem aanstormen en riep zijnen commensalen te hulp om aan den hervatten strijd een einde te maken, hetgeen echter aan aller krachtdadige pogingen slechts met groote moeite gelukte. Allerlei tropheeën, pruik, sluier en bossen haar lagen over den grond verspreid.

’s Middags aan tafel, toen de huisvrouw hare avonturen verhaalde, waarin onze landgenoot door zijn, zeker in goed Fransch gegeven raad zoozeer in betrokken was, verheugde hij zich van harte dat zij niets gemerkt, of zooals hij het uitdrukt, geroken had — anders zou hij ook zelf zeker ondervonden hebben, dat het haar allerminst aan de tong schortte.

Zelfs schreef hij Fransch, al noemt hij het evenals wij dit in een dergelijk geval — gewoonlijk met volle recht — zouden doen, slecht Fransch. Immers in een brief aan Jacobus Battus (Ep. 29, p. 27 A), die vooral over geldzaken handelt, deelt hij hem mede, dat hij over dit onderwerp reeds aan hunne meesteres, Anna van Borssele (Borsala) te Veere, in slecht Fransch (male Gallice) heeft geschreven.

Zoo zegt hij op eene andere plaats (tom IX, p. 697): »Wie zou kunnen dulden dat ik een oordeel uitsprak over een in het Fransch geschreven boek, daar ik de phraseering van die taal meestal niet vat?"

Was Erasmus dus ver van onbekend met het Nederlandsch en het Fransch, het tegendeel is waar van het Engelsch: deze taal verstond hij zeker niet. Hij erkent dit zelf in Epist. 165 (p. 140 B), waar hij een zijner vrienden meldt, dat zijn leerling Johannes hem gaat verlaten, omdat de vader van dezen, een Engelschman, volgens eene vertrouwelijke mededeeling van een intimus, overtuigd was, dat de geringe vorderingen, door zijnen zoon gemaakt, hieraan te wijten waren dat de meester geen Engelsch kende en dit volhield trots Erasmus' beweren, dat juist hierom zijn leerling, willens of onwillens, zooveel mogelijk Latijn moest leeren.

Een sterker bewijs is te vinden in een brief van Richard Sampson, die, recht karakteristiek voor een Engelschman, aldus aanvangt (Ep. 306, p. 305 C):

»Zoo òf gij Engelsch verstond òf ik eenige andere taal ter wereld machtig was, om daarin met u briefwisseling te voeren, zou ik u niet in het Latijn schrijven" enz.

Ten overvloede meen ik hierbij de vertaling te mogen voegen van een paar zinsneden uit een officieel stuk, dat eerst in 1876 door prof. W. Vischer te Bazel in zijne

Erasmiana is uitgegeven. Op pag. 13 van dit geschrift lezen wij eene verklaring van den aartsbisschop van Kent dat hij nooit van de tot zijn gebied behoorende kerken eenige schatting of jaargeld geheven heeft, maar dat hij, door de tallooze voortreffelijke eigenschappen van Erasmus bewogen, van zijnen stelregel is afgeweken. Want dat hij, zorg dragende voor de zielen, Erasmus een priesterschap had opgedragen, nl. de kerk van Aldyngton, behoorende tot de diocese van Kent, maar omdat deze, ofschoon in de theologie evenals in alle andere wetenschappen zeer geleerd, echter den parochianen het woord Gods niet in 't Engelsch kon verkondigen, noch zelfs iets met hen in hunne moedertaal bespreken, die hij zelf, ofschoon hoogst welbespraakt in de Grieksche en de Latijnsche taal, niet verstond — dat de aartsbisschop hem daarom een jaargeld van 20 pond uit de inkomsten dier kerk had toegelegd.

Van het Italiaansch en Spaansch heeft hij eenige kennis bezeten, zonder deze talen echter gesproken of verstaan te hebben.

Zijne wetenschap berustte zonder twijfel op de verwantschap dier talen met het Latijn. Het schijnt zelfs dat hij deze twee met het Fransch als bedorven Latijn beschouwde. In een brief aan Joannes Botsemus (Ep. 1078, p. 1234) spreekt hij over het slechte Latijn, door iemand geschreven, en voegt er ten slotte bij »Zooals heden ten dage zij die het Evangelie in het Fransch of Spaansch of Italiaansch prediken, eene hoogst bedorvene taal bezigen, als men haar bij het Latijn vergelijkt."

In Ep. 971 (pag. 1095 E) behandelt hij de beteekenis van *putus* in het Spaansch en het Italiaansch, afwijkend van die in het Latijn, en betoogd — geheel ten onrechte, zij in het voorbijgaan opgemerkt — dat dit woord in deze twee talen gebezigd wordt in een zin, die geheel

verschilt van de wijze waarop de oude Romeinen het gebruikten.

In eene aanteekening (n°. 36) op den brief van Paulus aan de Romeinen, hoofdstuk 15, vers 24 (tom. VI p. 649) merkt hij omtrent het woord Σπανίαν (Spanian) op, dat de Grieksche schrijvers, op het voetspoor van Paulus, Hispania van de eerste syllabe berooven, die zij (hij bedoelt blijkbaar de Spanjaarden) plegen te voegen bij dergelijke woorden, zeggende *espero* voor *spero*, *exspecto (especto?)* voor *specto*.

Hoewel hij langen tijd in Italie vertoefde — vroeger heb ik in dit Jaarboekje dit onderwerp behandeld in een artikel »Erasmus in Italië" — kon hij het Italiaansch evenwel niet spreken. Dit mag men, mijns inziens, met vrij groote zekerheid ook opmaken uit een verhaal, dat te vinden is in zijne »Kernachtige gezegden" *(Apophthegm.* l. VIII, dl. IV p. 363.): »Ik heb te Venetië Bernardus Ocricularius leeren kennen, een burger van Florence: als gij zijn geschiedwerk gelezen hadt, zoudt gij hem een tweeden Sallustius genoemd hebben of ten minste gemeend hebben een werk te lezen, in Sallustius' dagen geschreven. Toch heb ik nooit van den man gedaan kunnen krijgen dat hij met mij Latijn sprak; telkens viel ik hem in de rede met de woorden: »Ge spreekt tot een doove, voortreffelijke man, ik ben met uwe landstaal even onbekend als met het Indisch. Ik heb nooit een woord Latijn uit hem kunnen krijgen."

Reeds meermalen heb ik mij er over beklaagd, dat er in Erasmus' vaderland (1) zoo weinig werk van den man wordt gemaakt, van wiens geschriften een nieuw tijdperk

---

(1) Alleen de Leidsche hoogleeraar R. Fruin maakt een gunstige uitzondering. Zie o. a. Richters *Einleitung*, noot 2.

in de ontwikkeling dagteekent, niet zoozeer omdat de denkbeelden, die hij uitsprak, geheel nieuw en oorspronkelijk waren, maar omdat hij den vorm wist te vinden voor de grieven en wenschen van zijn tijd. En — er is nog zooveel te doen, eer zelfs zijn leven kan te boek gesteld worden.

Prof. Adalbert Horawitz is wel te Weenen begonnen aan eene biographie, en na zijnen dood wordt zijn werk te Heidelberg door prof. Karl Hartfelder voortgezet (1), doch terecht zegt dr. Richter in het begin zijner »Einleitung": »Je mehr das Stadium der Reformationsgeschichte und des Humanismus in den Vordergrund tritt, um so lauter erschallen die Klagen über die chronologische Unzuverlässigheit und Unbrauchbarkeit des Erasmischen Briefwechsels."

Eene poging om hierin verbetering te brengen heeft hij gewaagd in zijne »*Regesta Erasmiana*, of *Chronologische Ordnung und durch Hinzufügung bisher unbekannter Briefe vervolständigte Sammlung des Erasmischen Briefwechsels* 1466—1509, en hij heeft tevens beloofd spoedig een grooter boek te zullen uitgeven getiteld: *Die Erasmischen Briefsammlungen*, dat eene bibliographie en verdere onderzoekingen zal bevatten.

De grondslag van dit opstel was slechts een aanhansel van zijn werk.

Mocht het mij gelukt zijn, iets te hebben bijgedragen tot de betere kennis van den grooten Rotterdammer.

Erasm. Gymn.
10 Oct. 1891.

---

(1) Ook deze beide geleerden zijn nu reeds overleden.

EEN ONBEKEND GEDICHT VAN ERASMUS

DOOR

DR. J. B. KAN.

Op Thomas Morus, een der vele grootsche figuren van het zoo krachtige Engelsche volk, den schrijver van Utopia, is om allerlei redenen in de laatste jaren de aandacht gevestigd. Om van de werken van wijlen Prof. Froude e. a. niet te spreken, vermeld ik slechts J. H. Lupton's onlangs verschenen *The Utopia of Th. Morus* (1) en het geschrift van onzen leeraar D. H. Meijer Jr., *Th. Morus, Erasmus's Contemporary and Friend*, in het Programma van het Erasmiaansch Gymnasium, Cursus 1895-'96.

Wij weten, dat hij de boezemvriend van Erasmus is geweest, aan wiens naam — hoe vreemd het klinke — deze den titel van zijn geestigst werk, het *Encomium Moriae*, ontleende.

Dat de gerechtelijke moord, op den kanselier gepleegd, onzen hoogbejaarden Rotterdammer hevig schokte, zal wel niemand bevreemden, die bedenkt dat de schanddaden van den wellustigen Hendrik VIII ook in zijne oogen zoovele vergrijpen waren tegen den katholieken Godsdienst en dat hij de heilige overtuiging deelde, waarvoor zijn edele vriend leed en stierf.

* * *

In het 3de deel der groote uitgave van Erasmus' werken (Leiden, 1703), waarin veel voorkomt dat er óf niet zóó moest staan en waarin men ook veel te vergeefs zoekt, wordt schier het geheele leven van Morus geschilderd.

---

(1) Nog later zijn: *Th. Morus' Utopia von* V. Michels *und* Th. Ziegler èn Hutton, *Life of Th. Morus.*

De index s. v. wijst den weg door het doolhof der twee foliodeelen vullende briefwisseling.

Voorts is op pagg. 1763—1771 een brief afgedrukt van een zekeren Guilelmus Covrinus Nucerinus, gericht aan Philippus Montanus, waarin, op grond van allerlei bescheiden en berichten, het droevig einde van Morus op hartroerende wijze wordt verhaald. Dit schrijven zou van Erasmus afkomstig zijn en heeft daarom in zijne werken eene plaats gevonden, maar, al is het die niet onwaardig, of het inderdaad van zijne hand is, weten wij niet (1).

In allen gevalle behoeft men zich niet te verwonderen dat, zoo de brief van hem afkomstig is, de auteur een pseudonym koos, omdat hij zich vroeger in hoogst vleiende bewoordingen over den vorst had uitgelaten, in wien later bleek een blauwbaard te steken.

Nu is, ruim twee jaar geleden, door wijlen Prof. K. Hartfelder te Heidelberg, die, even als de vroeger overleden Prof. Ad. Horawitz te Weenen en Dr. L. Sieber te Bazel, zooveel tot de kennis van Erasmus en zijne tijdgenooten heeft bijgedragen, een lijkzang op Morus uitgegeven, die zonder twijfel van onzen stadgenoot afkomstig is, maar tot nog toe zoo goed als onbekend is gebleven (2). En geen wonder. In de straks genoemde Leidsche uitgave komt dit lijkdicht niet voor en van het boekje, waarin het voor de eerste maal is gedrukt, zijn, volgens den bibliothecaris Van der Haeghen te Gent, slechts 3 exem-

---

(1) Zie over dezen brief G. Th. Ruthart's nog zeer bruikbaar werk, getiteld *Thomas Morus* (de 1ste uitg. verscheen in 1829, de 2de titeluitg., te Augsburg in 1852) pagg. 438 en 439, waar echter de bewijsgrond »Dasz er (Erasmus) die französ. Sprache nicht verstand," nu (zie pag. 68 van dit Jaarb.) moet vervallen.

(2) »Ein unbekannt gebliebenes Gedicht des Des. Er. von R." in »*Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte*" (Berlijn 1893), 6sten Bandes 6sten Heft p. 457 v.v.

plaren over, 1 te Freiburg, 1 te Londen en 1 te Utrecht (1).

Het Utrechtsche, behoorende aan de Bibliotheek der Universiteit, en gemerkt Theologia, quarto No. 331, ligt voor mij. Het bestaat slechts uit 7 bladen klein 4^0 en aan het slot leest men »Excusum in Imperiali Camera et opido Haganau per Valentinum Kobian. Anno M.D.XXXVI" (2).

De titel luidt als volgt:

INCOMPARABILIS DOCTRINAE, TRIUM ITEM LINGUARUM peritissimi uiri D. Erasmi Rotherodami, in sanctissimorum martirum Rofensis Episcopi, ac Thomae Mori (3), iam prìdem in Anglia pro Christiana ueritate constanter defensa, innocenter passorum, Heroicum Carmen tam elegans quam lectu dignissimum cet.

Op het titelblad staat tusschen de opgave van maand en jaar (Sept. 1536) een pauw — bek en pooten zijn die van een arend — welke met zijne uitgebreide klauwen links een haan en rechts een leeuw in bedwang houdt, met het onderschrift:

»Non Aquilae grandi sociatum turgide Pauum
Galle premes: tecum mox Leo uictus erit."

Het gedicht is opgedragen aan Paltsgraaf Johan enz. enz. door Hieronimus Gebuilerus, »artium liberalium Magister et Litterariae pubis Hagnouensis Moderator."

Gebwiler was een Humanist, die o. a. aan het hoofd stond van de beroemde scholen te Schlettstadt en te

---

(1) Zie verder Hartfelder p. 458 noot 1.

(2) In denzelfden band bevinden zich vóór ons boekje twee andere, één met den titel: »Contra Henricum Regem Angliae Martinus Luther" (Wittemberg 1522, 32 bl.) en één van 8 bladen, bevattende 3 brieven, 1 van Annemundus Coctus, 1 van Luther en 1 van Zwingli; achter is nog bijgebonden: »Ad illustrissimos Germaniae principes Augustae congregatos, De conviciis Eccii, Epistola Huldr. Zwinglii" (Zurich, 1530).

(3) Achter *Mori* is blijkbaar *mortem* uitgevallen.

Straatsburg, maar die, toen in deze stad de Hervorming doordrong, naar Hagenau vertrok en sinds dien tijd vooral de verdediging van het Katholicisme als zijn levenstaak beschouwde, met welk doel hij ook, in Morus een martelaar voor het geloof ziende, dit gedicht van Erasmus uitgaf. Behalve een »Epitaphium Thomae Mori per Io(annem) S(apidum)" volgt er nog eene in onze oogen vrij dwaze »Nonnullarum dictionum et historiarum praesentis carminis brevissima elucidatio" van Gebwilers hand, en het geheel wordt besloten met een »Vita D. Joannis Phisceri Rofensis Episcopi" (1) ex D. Erasmi R. scriptis elicita" en eene »Passio Episcopi Roffensis et Thomae Mori."

D. Erasmi Roterodami
carmen heroicum In mortem Thomae Mori.

Extinctum flemus crudeli funere Morum
Et regem immanem ueneremque cruore madentem
Fortunaeque uices et laesae pellicis iram.
Vos mihi, Pierides, feralia carmina, Musae,
Dictate, et mecum uatem lugete peremptum,
Insignem cithara, qui uos persaepe solebat
Vertice ab Aonio molli deducere uersu,
Tuque adeo mihi, Calliope. quae regia facta
Et casus miserorum hominum cantare perita es,
Nec caedes exhorrescis memorare cruentas,
Dextera ades tu, uera Erato, tu, blanda Thalia.
Truncatum interea tumulo componite corpus,
Exequias celebrate et spargite floribus urnam
Et tumulo castos laurus aspiret odores,
Sacrum laurigeri uatis complexa sepulchrum.
Te quoque deflemus, diuum uenerande sacerdos,
Roffensis praesul populi, qui dura subisti
Fata prior sancta pro religione tuenda.
Sed uatem canimus uates, tua maxima facta

---

(1) J. Fischer, Bisschop van Rochester.

Vulgabunt alii et praeclara uolumina condent
Attollentque tuum super aurea sydera nomen.
Tempus erat, mundi cum iam aduentante ruina
Occideret senio iustum et labefacta deorum
Relligio caderet, tot sustentata per annos,
Mortalesque fidem tota de mente fugassent.
At dolus et fastus cumque impietate libido
Et Venerem et uolucris tela indignantur amoris.
Ergo aliud meditantur opus dirumque frementes
Pellicis insinuant atrum in praecordia uirus
Et stolido regi eripiunt mentemque animumque.
Ille scelus firmare suum maioribus ausis
Enitens sceleri scelus adiicit et contemptis
Pontificis summi monitis, quibus ille iubebat,
Ejiceret moecham thalamique in iura uocaret
Legitimam uxorem solitoque ornaret honore,
Ipse sibi ius pontificis nomenque sacratum,
Quam late sua regna patent, usurpat et omnem
Sacrilegus ueterem conuellit relligionem
Et grauius peccat, ut non peccasse putetur.
Egregia interea pellex quae gaudia sentit?
In quorum iugulos miserum non armat amantem?
Praecipue si quos probitas suspecta et honesti
Prodit amor. More infoelix, sic te tua uirtus
Perdidit, heu aeui scelus atque infamia nostri,
Tu, regni decus et regi charissimus idem
Consultor fueras, nec iudex aequior alter
Jura dabat. Heu qua pensant mercede laborem
Fata tibi! Poteras illaesam ducere uitam,
Sed minus esse probus. uitae quam dura relicta
Conditio fuit insonti? si uera professus
Fatalem exciperet cana ceruice securim;
Sin uitam falsa uellet ratione tueri
Applaudens stupris infandaeque ambitioni
Pollueret moresque suos uitamque priorem
Offensamque hominis mutaret numinis ira.
Ille autem iustique tenax cultorque deorum
Sponte sua ferro caput obtulit et procumbens
Purpureum fudit sacro de pectore riuum.

Fortunate senex animi, tibi regia coeli
Tota patet, tibi rex superum uiolacea serta
Porrigit ipse manu magno applaudente senatu
Coelicolum et uolucres recinunt paeana ministri,
Omnes intonsi, niueis in uestibus omnes,
Quales ad uitreum Maeandri flumen olores
Mille uolant plauduntque alis et dulce canentes
Coeruleum nitidis praetexunt aera pennis.
Interea truncum iacet et sine nomine corpus,
Spectaclum populo durum, at polluta cruore
Canicies, nequid sceleris restaret inausum
Praefixa infandi spectanda exponitur hasta,
Opprobrium genti aeternum, ne scilicet unquam
Ignoret tantos aetas uentura furores.
Hocne tuae Veneri, Rex o inceste, tropheum
Erigis et mollem placare sanguine diuam
Posse putas? iras in te conuertet acerbas
Ipsa Venus uindexque tuos subuertet amores
Atque aliis iterum atque aliis tua pectora flammis
Uret et infamis uenient tibi taedia uitae.
Tunc memor indignae caedis tua noxia facta
Flebis et inuisa sumes de pellice poenas.
Pellaeus iuuenis furis agitatus et ira
Incandens multoque animi inflammatus Jaccho
Dilectum ante alios inter conuiuia Clitum
Transfodit ferro et resparsit sanguine mensas.
At postquam furor ille animi discussus et omnis
Consumptus uini uapor est mentemque recepit,
Ipse manus inferre sibi sociumque per umbras
Velle sequi et miseros incassum fundere questus
Tresque adeo maestus soles, totidem quoque noctes
Exegit lachrimans luctu confusus acerbo.
Nequicquam, neque enim luctu reuocantur acerbo
Pallentes animae, quas per uada lurida uexit
Portitor ille Charon et auaro tradidit Orco.
Tu quoque dilectum frustra plorabis amicum,
Cum tibi discusso mens pura redibit amore.
Interea horrifico rumpet tua somnia uultu
Umbra uiri multoque caput foedata cruore.

Quo te cumque feres, dira occursabit imago,
Supplicium saeuis expectans horrida factis.
Namque tuis donec regnis exutus et exul
Aeternam implorabis opem rerum omnium egenus,
Morus inultus erit. Nulla est uiolentia longa
Vindictaeque moram poena grauiore rependunt
Numina, iustitiam quorum haud effugerit ullus.
At nos aeterna tua tristia funera, More,
Insatiabiliter deflebimus, o bone uates.
Tu mortem sancta pro relligione subisti
Crudelem, tibi diuinos pro talibus ausis
Mortales debent cultus, tibi templa, tibi aras,
Aeternum uenerande senex, salueque ualeque,
Seu colis Elysium seu coeli lucida templa,
Accipe et hunc nostrum non dura fronte laborem.

Finis.

Het schijnt mij onnoodig, voor de lezers van dit Jaarboekje in bijzonderheden te treden omtrent de feiten, waarvan in het bovenstaande Carmen sprake is: alleen heb ik te hunnen behoeve getracht door het aanbrengen van de allernoodigste wijzigingen in de spelling en van interpunctie het Latijn leesbaarder te maken.

Eén opmerking moet mij ten slotte nog uit de pen en wel deze, dat, hoewel Erasmus zijn grooten naam in de geleerde wereld bovenal aan zijn Latijnsch proza te danken heeft, de verontwaardiging, die een vers doet maken, ook al ontzegt de natuur de dichtgave (1), hem de vurige taal des dichters deed spreken in dezen lijkzang, die, zoo noodig, nog als proeve kan gelden zijner groote belezenheid.

Rotterdam, Jan. 1896.

---

(1) Si natura negat, facit indignatio versum (Iuven. I. 79).

De oude Delftsche Poort, gezien van het Haagsche Veer,
naar de teekening van NIC. MUYS, 1765.

DE OUDE DELFTSCHE OF ST. JORIS POORT.

Oud-Rotterdam was in vroeger tijd ingesloten door vesten aan de landzijden en de Maas aan de rivierzijde. Niet minder dan tien poorten waren in dezen gordel geplaatst om te dienen als afsluitmiddel in gewone tijden en als verdedigingswerken in den oorlog (1). Tot omtrent de tweede helft dezer eeuw bestonden daarvan nog een tweetal: de Oude Hoofdpoort en de Delftsche poort. Eerstgenoemde leeft nog in de herinnering van tal onzer stadgenooten — zij is in 1856 afgebroken — en de Delftsche poort kan nog door het tegenwoordige geslacht aanschouwd worden.

De thans bestaande poort dagteekent evenwel eerst van 1772. Zij had minstens reeds twee voorgangsters gehad. In de vroegste tijden, waarvan berichten tot ons gekomen zijn, was er al een Delftsche poort; o. a. wordt melding van haar gemaakt in een accoord tusschen de stad en de ingelanden van Beukelsdijk over den weg tusschen de Heul en de stad, d.d. 11 November 1471, waarin gesproken wordt van »der steden poorten, die men uyt rydt tot Delft." Ook in den Jonker Fransenoorlog (1489) wordt er vele malen gewag gemaakt van deze poort. Hoe zij er uitzag, is evenwel niet bekend.

---

(1) Aan beide zijden van de Oude Haven: de Oude Hoofdpoort en de Wester Oude Hoofdpoort, aan beide zijden van de Leuvehaven: de Ooster Nieuwe Hoofdpoort en de Wester Nieuwe Hoofdpoort, op het Vasteland: de Schiedamsche Poort, bij de Binnenwegsche brug: de Binnenwegsche of Coolpoort, bij de Schie: de Delfsche Poort, bij de Goudsche Wagenstraat: de Goudsche poort en bij den Hoogen Zeedijk: de Oostpoort.

Omstreeks het midden van de zestiende eeuw werd een nieuwe poort gebouwd. In welk jaar dit geschiedde, staat niet vast. In de *Beschrijving en Kroniek van Schieland en Rotterdam* door Dr. Nic. Zas (1) vinden wij de jaren 1553 en 1554 opgegeven, Gerrit van Spaan stelt het in zijne *Beschrijving der Stad Rotterdam* (1698), bl. 428 op 1545. De officieele bronnen geven geen afdoende oplossing; in de Vroedschapsresolutiën wordt niet gesproken van het plan tot het stichten van een nieuw gebouw. In de vergadering van 14 Juni 1542 wordt alleen besloten, »dat die burgemeesters sullen mogen gebieden ende ordonneren twee uyt die Vroetscap, die toesicht hebben dattet werck voirtgaen mach aen de Delffsche ende alle dagen twee nyewe, tot die poort volmaect sal wesen."

Volgens de hier in lichtdruk bijgevoegde teekening van N. Muys stond boven den ingang aan de achterzijde het jaartal 1545 op een steen van den toog. Dit zal dus wel het juiste jaartal zijn.

Kortebrant beschrijft deze nieuwe poort, waarvan twee verschillende afbeeldingen hierbij gevoegd zijn, gemaakt kort voor dat zij werd afgebroken, als volgt (2):

»In de midde is ze een kloek Poorthuis een spandak breet; steedewaerd is de Gevel met kanteelingen. Op de bovenste stond Sint Joris te paerde, den draek bevechtende, van hardsteen gehouwen . . . Alle de andere kanteelingen waren versiert met een Schaep, Kat, twee Kinderen, en andere hardsteene beelden, daer men de rechte beduidenis niet van weet. Boven den ingang was het sierelijke wapen van Keizer Karel den vijfden; aen beide de zijde binnen den ingang zijn twee diepe verwulfde bogen, die aen de westzijde zijn open, maer aen de oost-

(1) *Bronnen voor de Geschiedenis van Rotterdam*, II, bl. 714.

(2) *Beschrijving van Schieland en deszelfs geschiedenissen* in handschrift, III, bl. 1047—1050.

zijde verstrekken ze voor des Poortiers wooning. Voor de buitenste Gevel waren twee agtkante Torens aen ydere zijde eveneens en aen wederzijde verwulfde boogen boven met een galerij en borstweering vol schietgaten. Verder buitewaerd stond een steene voorpoort; binnen deze was een verwulfde brug . . . Sommigen melden dat de Spanjaerds de gemelde steene beelden in den jare 1572 vrij wat aen stukken geschoten hadden, en dat die in den jare 1688 herstelt wierden — (Kortebrant heeft dit uit van Spaan overgenomen). — Dit is zeker dat toen men in den jare 1581 de Grafelijke Regeering in Holland vernietigde, des graven zegels en wapens verbrak en hierom ook des Keizers wapen voor deze Poort staende, is weggehakt en het wapen van Holland in de plaats uitgehouwen. Men kan nog klaer zien dat de ridderorde van het Gulde Vlies ook weggehakt is. Anderen willen dat men in den jare 1663 de Voorpoort met de Galerijbogen, verwulfde brug en ander bijwerk heeft afgebroken tot aen de buitegevel van het Poorthuis en de twee Torens, die er nog zijn, dat men toen voor de Poort een ophaelbrug maekt, dat 'er boven den ingang van het oude metzelwerk een Tijdvers op den dood van onzen beroemden Erasmus gestaen had, welk in hardsteen was gehouwen en dus verduist werd:

ErasMVs daer hII Leeft aLLe eeVWen door
BLInCkt heerLIIk op't deVrLVchtIg eere spoor.

Uit deze woorden schijnt het mij toe dat het echte Tijdvers, in de Latijnsche of andere Tale zal geweest zijn, maer mij dunkt dat het voor een Stadspoort gansch niet voegde. In 't gemeld jaer werd de gansche Poort sierelijk opgehaelt en alomme de voegen op nieuw met kalk volgezet, ook werd toen op de buitegevel een vierkant Torentje gemaekt dat met uurwerk en slagklok voorzien is, en 'er nog opstaet; op de drie bovenste kanteelingen der

binne gevel ziet men ook nog Sint Joris, het Schaep en de Kat, maer de overige beelden die lomp en plomp waren, zijn 'er ontrent den jare 1736 afgenomen.

Aen de oostzijde van deze Poort is een lager zijvleugel daer men met een borders ingaet naer het Burgerwacht huis, dat voor een leelijk rooknest word uitgemaekt. Ter zijde binnen deze Poort lag over de Delfsche Vaert eene verwulfde brug, die zeer laeg van kruin was en dus de scheepvaert belemmerde. Hierom werd die in den jare 1688 afgebroken en in een breeder houte brugge verandert zooals die heden nog is."

In zijn eigenaardigen verhaaltrant schrijft van Spaan omtrent het rookerige van dit wachthuisje: »Ook is deze poort van gevangenhuisjes niet misgedeelt; maar deze laatstgenoemde zijn in een Borgers-kortegaard veranderd. Dog is 'er een rooknest in de Wereld, zoo is 't deze kortegaard, 't zy hoe dat de wind ook is. Het is gebeurd dat ik met al mijn volk, om die rede de kortegaard moest ruimen. Eenige wilden 't 'er uit kurieusheid nog in houden, maar ze moesten 'er eindelijk ook uit, al hadden ze een bord voor de kop." Ook over de brug was hij niet bijzonder te spreken; daarvan heet het: »by deze poort heeft een steene brug gelegen: dit was een bijzonder ongemakkelijk zeeschip en dat om zijn hoogte en steilten: ik heb hem wel honderd maal voor St. Felten gewenst. In 't jaar van 1688 is deze brug afgebroken."

Deze poort, waarvan in de kroniek van Jan Gerritsz. van Waerschut (1) gezegd wordt, dat zij in 1584 »een zeer weeragtige en vaste poort en op dien tijd de beste van de stad" was, kwam in de achttiende eeuw in verval. In de vergadering van 6 December 1762 rapporteerden Burgemeesters, dat van Fabriekmeesteren een bericht was ingekomen,

(1) *Bronnen voor de Geschiedenis van Rotterdam*, II, bl. 269.

waarin werd gewezen op den slechten en bouwvalligen toestand der poort en »dat het van de uyterste aangelegentheyd is, dat deselve tot voorkoming van ongelukken werd vernieuwt." Eer dat de Vroedschap daartoe besloten had en eer de nieuwe poort gereed was, duurde het nog een geruimen tijd. Dit mede te deelen valt voor het oogenblik buiten ons bestek. Alleen zij hier nog aangestipt dat de nieuwe poort volgens het onderwerp van den architect de Swart den 11 April 1768 werd aanbesteed en eerst in 1772 voltooid was.

Voor dat de oude werd afgebroken, maakte verschillende teekenaars gebruik van de gelegenheid om haar in beeld te brengen. Nic. Muys teekende in 1765 zoowel de voorals de achterzijde in O. Indische inkt; alleen deze laatste is hier gereproduceerd en J. de Beyer gaf de poort van de voorzijde met een goed deel der omgeving in kleuren weer. De lichtdruk tegenover den tekst is naar diens teekening gemaakt.

VROUWEN IN MANSKLEEDEREN OP DE KERMIS TE DELFSHAVEN IN 1694.

Compareerde voor de Heer en Mr. Arent van der Dussen, Stads Rentmeester ende Gecommitteerde van de Ed. Agtb. Magistraet der stad Delft op Delfshave Jasper de Hartogh, stadhouder van den Heer Ruwaert van Putten, Syburgh Heijens, jonge dogter, out omtrent 28 jaaren, woonende voor dienstmeit bij ende ten huise van de Heer Cornelis van der Veen, out Commissaris van de Zeesaecken tot Rotterdam, woonende altans aen Beuckelsdijck ende Jan Herman van Doeve, woonende voor koetsier en knegt bij ende ten huise van denselven Heer van der Veen. Ende verclaerden sij Comparanten ten versoecke van den gemelten Heer van der Veen met solemnelen

eede waer ende waeragtigh te wesen. Ende eerstelijck de twee laatste Comparanten dat op een avont in de Delfshavense kermis Annetje Jacobs, mede dienstmeijt van den requirant haer heeft verkleet ende dat sij heeft aengedaen de kleederen van den requirant, namentlijck des requirants brouck, kouse, schoene ende bovenrock ende mede aengedaen des requirants das, desselfs bonte muts op haer hooft geset ende sijn stock in haer hant genomen, dat Katarina van Bladeren, mede dienstmeijt van den requirant, heeft aengedaen de klederen van juffrou Katarina Beijer, huisvrou van den requirant, namentlijk haer samaer en rocke, mitsgaders desselfs muts met een seer hooge fontangie ende wijders aengedaen hetgeene tot kledinge en cieraet van een vrou van het fatsoen van de huisvrou van den requirant behoort. Dat de huisvrou van den requirant haer heeft gekleet in de kleederen van den voorn. Katarina van Bladeren soo van hulsel op haer hooft als de mantel, rocken, lijnwaet ende verders gelijck sij Catarina van Bladeren dagelijcx gaet, dat deselve huisvrou van den requirant met de voorn. Annetge Jacobs ende Catarina van Bladeren, alle gekleet als vooren, mitsgaders sij deposante Sijburgh Heijens, die in haer eijge klederen was, van de woonplaets van den requirant aen Beuckelsdijck buiten weten ende kennisse van den requirant (welcke requirant te bedde was gegaen ende oock aen sijn huisvrou hadde gesegt dat hij niet begeerde dat sij naer Delfshave soude gaen) sijn gegaen naer Delfshave, ordonnerende ende belastende de huisvrou van den requirant aen den voorn. Comparant Jan Hermen dat hij soude hebben op te blijven ende naer haer te wagten. Ende sij Sijburgh Heijens alleen getuigende, verclaerde dat sij met de voorn. haer juffrou ende de voorz. twee meijsjens alle gekleet als vooren, sijn gegaen ten huise van Willem van der Knap, brootbacker alhier op Delfshave, dat aldaer sijnde de

voorn. Catarina van Bladeren een kusse onder haer schortecleet heeft genomen ende alsoo gespeelt voor een swangere vrou die in de kraem most, dat de vrou van desen requirant ende de voorn. Annetje Jacobs alle in het voorz. gewaet de voorsz. Catarina hebben ter neder geholpen ende wijders oock sooverre geholpen dat men seide dat sij verlost was, dat omtrent denselven tijt mede ten huise van den voorn. van der Knap is gekoomen den Comparant de Hartogh, soo denselve nu mede ende sulcx benevens de voorsz. Sijburgh Heijens getuigde dat sij gesamentlijck naer dat nogh eenigen tijt in het voorsz. gewaet aldaer vrolijck waren geweest, des nagts tusschen elff en twaelff uyren, alle gekleet soo als vooren is geseit, sijn gegaen uyt de huysinge van den voorsz. van der Knap, dat sij alsoo sijn gekoomen aen de herbergh van de Salm alhier op Delfshave, dat de meit niet willende opedoen sijliede gesamentlijck, namentlijck sy twee deposanten, de huisvrou van den requirant, de voorz. Annetje Jacobs ende de voorsz. Katrina van Bladeren sijn gegaen inde waeffelkraem, genaemt de Kraem vant mooye Waeffelwijff, dat sij des nagts omtrent twee uijren alle ende gesamentlijck in het voorsz. gewaet sijn gegaen ten huise van Willem Snellaert, herbergier in de Swaen alhier op Delfshave, dat de voorsz. Catarina van Bladeren door ordre van de huisvrou van den requirant aldaer een fiool heeft laten koomen ende voor haer laten spelen, dat de voorsz. Katarina ende Annetje Jacobs, gekleet als vooren, aldaer hebben gedanst, sittende de huisvrou van den requirant onder de schoorsteen op een stoel, dat het gelagh, de persoon die op de fiool speelde ende de waeffelen sijn betaelt door de voorsz. Annetje Jacobs dat sij alle ende gesamentlijck gekleet als voren sijn gegaen ten huise van de baecker Jannetje Ariens Roos, dat sij het gepasseerde aldaer hebben verhaelt ende met den andere daeromme hebben gelaggen. Ende de voorsz. Sijburgh

Heijens, alleen getuigende, verclaerde dat sij alle (uijtbesondert den deposant de Hartogh) in de voorsz. klederen van Delfshave sijn gegaen tot op de voorsz. woonplaets van den requirant aen Beuckelsdijck. Eyndigende hiermede hare respective getuigenisse gevende voor redenen van wel wetenschap dat zij bij alle tgunt voorsz. is in voegen voorsz. sijn bij ende present geweest ende alle tselve met oogen gesien ende oock gehoort ende voorts als in den tecxt verclarende alle tselve soo waer ende waeragtigh te wesen, soo waarlijck most haer Comparanten God Almagtig helpen.

Alles sonder fraude. Gedaen in den Raedhuise op Delfshave 't oirconde etc. den 2 October 1694.

A. VAN DER DUSSEN (1).

(Recollement van attestatiën en andere verklaringen, reg. no. 1 fol. 36. Archief van Delfshaven.)

UIT DE RESOLUTIEN DER VROEDSCHAP.

12 Febr. 1550. Gestemmet met die meeste stemmen dat men die bagijnen verbieden sullen te backen om gelt, ende dat zij eens jairs rekeninge sullen doen bij heur vaders ende burgemeesters; ende voirts dat zij heurlieden sullen reguleren nae inhouden heur fundatie ende ordinantie, ende dat zij van nu voirtaen geen wairlicke luden meer inne sal nemen, ende die wairlicke die dair nu inne zijn versoucken off zij in geestelicke habijte willen gaen ende onderhouden die ordonnantie van denselven hove, ofte dat men heur presenteren sal weder te gevan tgelt dat zij op de huijsen gegeven hebben.

---

(1) Over deze personen vindt men in hetzelfde register nog een aantal stukken.

STRAFRECHTSPRAAK TE ROTTERDAM IN DE 16e EEUW,

DOOR

MR. W. BEZEMER.

De geschiedenis van het strafrecht is voor de historische wetenschap van het hoogste belang. Weinig toch verspreidt zooveel licht over den trap van beschaving der vroegere eeuwen, over de juridische en ethische begrippen van dien tijd, vaak ook over sociale en politieke toestanden, als de wijze waarop men optrad tegen wie zich bezondigd hadden tegen de wetten der maatschappij, en de straffen die men meende aan de misdadigers te moeten opleggen. Het historische strafproces is geen theoretisch bedachte, van boven af wettelijk opgelegde wijze van handelen, het is in vele gevallen een, de rechtsopvatting des volks weerkaatsende spiegel, en zijne uiterlijke vormen zijn dikwijls eene symboliek, waarin zich het volkskarakter ten duidelijkste uitspreekt.

Het oorspronkelijk Germaansche, en dus ook Nederlandsche, strafrecht is niet onderscheiden van burgerlijk recht. Geene als rechtseenheid gedachte maatschappij is nog daar om misdrijven als inbreuken op de maatschappelijke rechtsorde te straffen, men beseft nog niet dat de moordenaar, de dief gevaarlijk voor 't geheele volk is. Alleen de benadeelde persoon of familie heeft recht tot klagen en wraaknemen; doet zij dit niet, de misdadiger blijft straffeloos, want waar geen klager is, is ook geen rechter.

De tijden veranderen. In plaats van afzonderlijke stammen ontstaat een groot rijk, welks beheerscher alles

doet om orde en rechtszekerheid in te voeren. Vele misdrijven zijn er nu, die ambtshalve door de overheid vervolgd en gestraft worden, de Christelijke kerk wendt alle pogingen aan om een meer ethische levensbeschouwing ingang te doen vinden; toch bleef de geest van het strafproces dezelfde: eene in wettelijke vormen gekleede private vervolging en wraakneming. Ruw is het karakter dier procedure: geen nauwgezet en angstvallig wegen door den rechter wat voor en tegen de schuld des aangeklaagden pleit, doch het afgaan op en dikwijls de beslissing overlaten aan uiterlijke, ondubbelzinnig waarneembare feiten. De ongeletterde, zich meestal naar hun stand òf met oorlog òf met veldarbeid bezig houdende personen, die de plaats van rechter of bijzitter bekleedden, konden zich het hoofd niet breken met fijne, rechtskundige beschouwingen, zij moesten voor hunne oogen kunnen zien. Er wordt derhalve een Godsoordeel gehouden, partijen moeten zich aan pijnlijke proeven onderwerpen, en wie daaruit ongedeerd te voorschijn komt, heeft het recht aan zijne zijde. Nog veelvuldiger is de gerechtelijke tweekamp: zoowel de edele ridder, geharnast en te paard, als de ruwe dorper met stok en in kiel dragen de beslissing van hun strijd aan eene Hoogere macht op. Zelfs heeft de graaf des landschaps of zijn vertegenwoordiger, de baljuw, een erfelijken kampvechter, die in alle twistgedingen van zijn patroon lijf en leven voor diens recht moet wagen.

Eene maatschappelijke omkeering heeft plaats. Het getal der vrijen is in den feodalen staat kleiner en kleiner geworden, willekeur is voor zekerheid, geweld voor recht in de plaats gekomen. Een nieuw tijdvak vangt aan met de opkomst der vrije gemeenten. De behoeften van den steeds grooter vlucht nemenden handel en nijverheid geven het aanzijn aan meer geregelde en ordelijke toestanden Er ontstaan steden, die zich uitbreiden, zich tegen vreemde inval-

len versterken, van den landsheer privilegiën ontvangen, en weldra als 't ware evenzoovele kleine republieken vormen. Onwederstaanbaar, hoewel langzamer, volgt nu ook de emancipatie van het platteland, de hoorigen worden vrijen, de onbeperkte rechten der heeren worden steeds ingekrompen, tot er in het einde in plaats van willekeur vaste rechtsverhoudingen geboren worden.

Het strafrecht begint nu wettelijk geregeld te worden, de oudste stedelijke keuren bevatten talrijke bepalingen van dien aard. Natuurlijk dat het in zulke dicht bevolkte plaatsen van 't hoogste belang was orde en vrede te bewaren. Van overheidswege moet er dus tegen misdrijven gewaakt worden, het strafrecht is publiekrecht geworden.

De procedure is echter steeds op oud-Germaansche leest geschoeid, zij is *contradictoir*, d. i. de strijd tusschen aanklager en aangeklaagde heeft evenals in het burgerlijk proces met gelijke wapenen plaats. De tweekamp is afgeschaft, getuigenis van schepenen moet den beklaagde van schuld overtuigen. Zijn deze, wat natuurlijk meestal het geval was, der zake onkundig, welnu zij hooren buiten de vierschaar allen die eenig licht over de zaak kunnen verspreiden, en brengen dat door eene fictie als hun eigen kennis, als *schepen-kenning* in het geding. Op dezelfde wijze verschaffen baljuw en mannen ten plattelande zich eene *waarheid*. Voor de vierschaar zelf wordt geprocedeerd met dingplichtige woorden, *dingtalen*, d. z. streng sacramenteele bewoordingen waarin partijen hare beweringen moeten kleeden, waarom zij dan ook gewoonlijk de hulp van een taalman of advocaat inroepen. Het rechterlijk college moet telkens met vonnis verklaren dat een of andere formaliteit of in 't algemeen elk onderdeel van het proces heeft plaats gegrepen zoo het behoorde.

Ook hierin komt verandering. De wederoplevende studie van het Romeinsche recht, de invloed der strafrechtsbe-

grippen van het naburige Frankrijk doen zich in deze landen gevoelen. In plaats van den openlijken, contradictoiren strijd begint eene *inquisitoire* wijze van behandeling ingang te vinden. Niet alleen de formeele kenning, allerlei andere middelen worden gebruikt om achter de waarheid te komen, de rechter is niet langer lijdzaam, doch treedt actief op, hij ondervraagt den beklaagde in de hoop dat deze zelf aanwijzingen van zijne schuld zal doen, ja eindelijk tracht hij hem eene bekentenis door pijnigen te onttrekken. Deze methode, aanvankelijk de extraordinaire procedure genaamd, wordt sinds de 16e eeuw regel, en daarmede is het geheele karakter van het strafproces veranderd. Vergeefs trachtten de Crimineele Ordonnantiën van koning Philips van 1572 daarin verandering te brengen, zij werden niet geaccepteerd, en tot het eind der Republiek bleef de extraordinaire procedure regel. Het voornaamste bestanddeel daarin was de bekentenis des aangeklaagden, die te verkrijgen het hoofddoel der rechters. Dat er van een op confessie in extraordinair geding gewezen vonnis geen hooger beroep mogelijk was, werkte er slechts toe mede om deze wijze van procedeeren bij de plaatselijke rechtbanken meer in zwang te doen komen.

Op eene zeer enkele uitzondering na is er van de strafrechtspleging te Rotterdam vóór de 16e eeuw niets bekend. Ook uit die eeuw zelf zijn de berichten niet overvloedig. Het gemeentearchief bezit slechts twee sententieboeken uit dien tijd, het oudste sententieboek, perkament, loopende van 1499—1539, en het sententieboek gemerkt No 1, papier, van 1529—1581. Van 1608 af volgen de vonnis-boeken elkaar geregeld op.

Uit beide genoemde sententieboeken heb ik de hierachter volgende bloemlezing vergaderd, samengesteld uit die zaken welke mij het belangrijkste voorkwamen. Aan

den voet daarvan geef ik eenige toelichtende aanteekeningen over de daarin medegedeelde gevallen. Zooals men zien zal, is er van de oude, contradictoire procedure niets meer te bespeuren. Herhaaldelijk wordt van pijniging melding gemaakt en schijnt alleen op confessie recht te zijn gedaan; bij de getuigenverklaringen blijkt niet of deze in of buiten de vierschaar plaats hadden, en of de beklaagde er bij tegenwoordig was. Wel wordt in sommige vonnissen melding gemaakt van de verdediging der beklaagden, doch rechtsgeleerden bijstand schijnen zij niet te hebben gehad. De sententiën zelve zijn natuurlijk in den geest des tijds, onhumaan en dikwijls wreed, doch daarin heeft Rotterdam zeker geene uitzondering gemaakt. Integendeel is ondanks de vele strenge vonnissen dikwijls bij de Rotterdamsche schepenen een zucht tot gematigdheid te bespeuren, zichtbaar in het verschil tusschen des baljuws requisitoir en het vonnis. Als bijdrage voor de zedengeschiedenis dezer stad vinde mijne bloemlezing dus hier een plaatsje.

MISHANDELING VAN ZIJN MOEDER EN ZUSTER.

12 dagen in Februario anno 1500.

Item Meyna Cornelis Dammassoon, huysvrou, heeft geseit ende getuycht bij horen eede hoe dat waer is dat Willem Ebbensoon op sijn moeder lach, ende dat de moeder op haer dochter lach, ende dat Willem daer boven op lach, maer sij en heeft geen slagen gesien gaen ende hoerde groot geruucht dat sij binnen den huysse hoerde van hemluyden, ende die moeder ende die dochter lagen beiden mitten bloten hoofde. Item noch zoe heeft Meyna geseit bij den eede als boven hoe dat sij bet gelooft dat Willem Ebbenzoon sijn moeder geslagen heeft dan niet, na den geruucht dat sij hoerde, maer zij en heeft dat niet gesien.

Item Cornelis Dammasz. heeft geseit ende getuycht bij

sijnen eede, hoe dat waer is dat hij gesien heeft dat Willem Ebbez. voirseyt die caerse uuyt dede ende nam sijn suster bij den hooft ende sleept se langes die vloer bij den haer ende smeet se, ende hadde elke hant vol haers, ende doe worde Willem uuyten huysse gedaen ende quam daer weder in den huysse ende greept se weder bij den haer ende thoech uuyt haer hooft twee handen vol haers. Ende noch is gebuert op een ander tijt hier te voeren dat deselve Willem gecomen is ten huysse voorseyt ende heeft weder alsulke onbehoerlike manieren gehadt alsoe dat hij sijn suster uuyten huysse jaechde ende dat sijn suster riep »moort! brant!", twelk geschiet is nae myddernacht, ende dat is gebuert in de Kers-heiligedagen lestleden.

Eodem die.

Item Matte Ebbendochter, Willems suster, heeft geseit ende getuycht bij horen eede, hoe dat Willem, haer brueder voirseyt sijn moeder op anderen tijden geslagen hadde meer dan eens off tweewarven, ende haer cappe offgetogen. Item noch zoe heeft Matte voorseit geseit bij den eede als boven hoe dat Willem, haer brueder, gecomen is daer sijn moeder sat op een stuel ende heeft sijn moeder aldaer bij den beenen gegrepen ende heeft se van de stuel ghesleept alsoe dat sijn moeder viel an de muyer, ende dit was omdat hij gelt van sijn moeder hebben woude ende sij hem niet geven en wilde. Item noch soe heeft Matte voirseyt geseit bij denselven ede hoe dat Willem haer broeder gecomen is ten huysse van sijn moeder ende heeft sijn moeder genomen ende geworpen off ghestoten jegens die schoersteen zoedat sij hoer merkelic zeer dede.

Item Jacob Maesz. heeft geseit ende getuycht bij sijnen eede hoe dat waer is dat hij hoorde ropen »Moort, moort!" ende doe quam hij uuyt, ende de caersse was doe uuyt,

ende doe hij daer quam, doe hadde Willem sijn suster bij den haer ende scheide se van een, zoedattet thaer -in Willems handen bleef, ende brochte Willem voirseyt uuyten huysse tot sijn andere suster aldernaest die doer. Item noch soe seit Jacob Maesz. voirseyt bij denselven eede als boven verclaert dat Willem van stonden an wederom gecomen is ten huysse van de voirseyde Matte sijn suster ende heeft se weder op een nyeu bij den haer genomen ende onder sijn voeten gehadt, ende heeftet hooft van sijn suster op ende neder gestoten jegens die vloer ende jegens de manden. Item noch soe seit Jacob bij denselven eede als boven hoe dat hij Willem voirseyt hier voertijts sijn moeder heeft zien stoten ende stommelen ende ghesmeten.

Eodem die.

Item Aeltgen Gijssendochter heeft geseit ende getuycht bij horen ede hoe dat waer is dat sij heeft horen ropen »Moort, moort!", maer en heeft niet gesien. Item noch soe seit Aeltgen bij denselven eede dat tot anderen tijden daer binnen den huysse veel gerucht geweest is bij nacht, ende dat sij de moeder hoerde crijten, ende dat daer nyemant binnen den huysse en was van manpersoenen dan Willem alleen. Item noch soe seit Aeltgen bij denselven eede hoe dat wel tot anderen tijden overmits groot geruchte dat binnen den huysse was, dat sij de doer opgedaen heeft ende heeft aldaer gevonden Willem voirseyt die veel uvels hadde tegens sijn moeder ende sijn suster.

Item Lijsbet Ebbendochter, Willems suster, heeft geseit ende getuycht bij horen eede, hoe dat waer is dat Willem haer brueder sijn moeder gesmeten heeft binnen haren huysse ende heeft se overall gesmeten ende gestoten an hoer hooft. Item noch zoe seit Lijsbet voirseyt bij den eede als boven hoe dat sij tot haer brueder ghinc ende doe vraechde Lijsbet ende seide tot haer brueder: »waer-

om en gadij niet wech? ic sorge dat ghij gevangen sullt worden"; doe seide Willem tot Lijsbet sijn suster voirseyt: »leef zij noch, zoe wil ic 't guet offwercken ende vercopen u die manden; sal ic die stede rumen om hoernentwille, zoe wil ick se wat bet smijten, ende rumen dan die stede." Ende dit gesciede opten dorden dach nadat hij sijn suster geslagen hadde.

Eodem die.

Item Willem Heinricxz. die zwager van Willem Ebbez. heeft geseit ende getuycht bij sijnen eede, hoe dat waer is dat Willem voirseyt mit die voet na sijn moeder staeck, maer off hij hoer raecte off niet, dat en heeft hij niet gesien.

Item Pieter Willemz., mandemaker, geeft geseit ende getuycht bij sijnen eede, dat waer is dat hij dicke bij nachte veel quade geruuchte dicke gehoort heeft.

(Schepenen schijnen in dit geval ergens te rade te zijn gegaan, tenminste in het register vind ik op een los papier een origineel schrijven van dezen inhoud:)

»Eersame voersienige ende wijse geminde vrienden.

Alzoe ick gesproken hebbe mit meester Jacob Hoy van Schiedam ende mit meester Aelbrecht van der Loo angaende van Willem Ebbenzoon, die zijne moeder ende suster geslagen heeft als dat blijcken mach bij der informacie bij uluyden gedaen, dien ick hierinne besloten zeynde, diewelcke van den advyse zijn eendrachtelicken dat men denzelven Willem Ebbenz. openbairlicken sal geeselen, byndende achter an een karre ofte wagen langes den Middeldam naer ouder gewoenten, ende dat gedaen zijnde zoe sult ghij him van dien avont doen gaen uuyter stede van Rotterdam, ende daertoe zoe sult ghij him stellen te gaen tot Sypers den tijt van 4 jaren, ende zonder in de voirseyde stede bynnen dier tijt te commen optie verbuernisse van zijn lijf. Ende hiermede zoe moecht ghij uluyden verandtwoerden voir God

van hemelrijck ende voir allen rechteren daert van noede wesen sal, hoewel den gemeenen rechten daerof scerpelick spreken. Niet meer op dese tijt, God zij mit u. Gescreven in den Hage opten XIden dach in Maerte anno 99 secundum cursum curie Hollandie (in gewone stijl 1500) (1).

Die al uwe IJsbrant Pietersz., secretaris in de camer van den Raide in Hollant.

Ick hebbe meester Jacop Holy gegeven 12 stuvers, die uluyden daeroff zeer bedanct heeft."

Opten 12den dach in Maert 1500.

Dit is alsulke correctie als scepenen geweesen hebben over Willem Ebbez. van alsulke feyte ende overdaet als hij an sijn moeder ende an sijn suster gedaen heeft, te weten dat Willem Ebbez. sijn moeder ende sijn suster gesmeten heeft ende overdaet daeran bedreven heeft, na tuge ende waerheyt die scepenen daervan gesien ende gehoort hebben, soe wijsden scepenen dat men Willem Ebbez. op een wagen setten zall voer de Lombertse straet ende aldaer op die wagen te gaen ende geeselen hem alsoe van de Lombertse straet off totte Oostpoort uuyt, ende Willem en sal binnen der stede niet comen, hij en heeft in sconinx rijck van Sypers gewoent vier jaren lang an een, ende daervan goet betoen te brengen dat hij aldaer vier jaren ghewoent zall hebben, ende daerenteynden en sal Willem noch binnen der stede niet comen, hij en sal den heer gegeven hebben 20 Rinsche

(1) Dat zooals hier het geval is de rechters, als zij niet wisten hoe te beslissen, elders raad haalden, kwam oudtijds veelvuldig voor. Men noemde dit »ter hofvaart gaan" of »hoofdleering halen". Eerst geschiedde dit gewoonlijk bij 's graven raad, later werden daarvoor bepaalde plaatsen aangewezen. In Holland schijnt men zich het meest gewend te hebben tot de schepenbanken van Haarlem en van Leiden.

guldens ende der stede 10 Rinsguldens, ende dese correctie te volbringen ende te voldoen op sijn lijf ende op sijn goet (1).

(*Oudste sententieboek*, fol. 3).

KERKROOF.

Dit is Wouter Pietersz. belijt, geboren uut Heinric-Yenambochte.

Op sinte Pouwelsdach conversio anno 1503 zoe heeft Wouter Pietersz., uut Heinric-Yenambochte geboren, geseit hoe dat hij op sinte Ponciaensavonde (2) tuschen seven ende 8 uren in de kerck hier binnen an de zuutsijde opgebroken heeft sinte Ewouts block, ende hadde daeruut 4 off 5 stuvers an groetgens ende an oertgens; item noch een block opgebroken voer sinte Jacobs outaer ende hadde daeruut een oertgen off vijff penningen; item noch een bloc opgebroken voer sinte Pieter ende Pouwels outaer ende hadde daeruut omtrent 1 stuver off 1 braspenninc; item noch opgebroken een bloc voer een outaer bij de preeckstuel ende daer was in 3 off 4 stuvers; item noch een opgebroken an de noortsijde ende hij en weet niet het en was sinte Jeroens outaer, ende hij en weet niet off hij wat daeruut hadde off niet.

Item Wouter seit hoe dat hij noch eens op een nacht hem heeft laten sluten in der kercke, ende dat was op die nacht als die plancken boven die santuwarie offgebroken waren, dat hij self dede, ommedat hij meende bij

---

(1) De straf van een gedwongen verblijf op Cyprus vond ik nog in een vonnis van het Hof van Holland van 1464. Ermerins vermeldt in zijne Zeeuwsche oudheden dat in 1535 een ongehoorzame zoon veroordeeld werd naar Parijs te reizen en daar bij een koopman twee jaren te dienen.

(2) Pauli conversio = 25 Januari. St. Pontiaan = 14 Januari.

dien in de santuwarie te geraken, ende brack doe in deselve nacht drie bloecken op, in welke bloecken hij doe vandt 8 off 9 stuvers.

Item deselve Wouter seit noch hoe dat hij hem op sinte Pouwels avonde in de kercke liet sluten ende hem verbargede in de banck after in de kerck bij onser liever Vrouwen outer, ende de kerck gesloten wesende, doe heeft hij gegaen voer dat heilige Sacrament, ende heeft aldaer een caersse ontsteken ende is voert gegaen voer die doer van der santuwarie, ende heeft aldaer mit sijnen dagge die voirseyde doer opgesteken, daer die kercmeesters hoer gelt in leit, ende aldaer in wesende soe is hij gegaen tot dat contoertgen ende heeft dat slot van tvoirseyde contoer opgewreeckt mit een dissel ende vancht daerin een sackgen mit gelt, 't welk dat hij daeruut nam. Ende dit gedaen wesende soe heeft hij noch penningen ende doeytgens gevonden in de borderen, welke penningen hij oeck in dat sackgen stack ende bande dat sacken alsoe toe.

Item noch soe kent hij dat hij een . . . . ende drie halve vierijsers (1) op dat contoertgen vancht leggen ende nam dat ende stack se in sijn bonette.

Item noch soe kent hij dat hij dat Lasarus-huysgen opghebroken heeft voer Kerssavonde ende hadde daeruut 4 off 5 stuvers.

Opten lesten dach Januario anno 1503.

Is gewijst mit vonnisse na Wouter Pietersz. sijn selfs bekende woerden te hangen tusschen hemel en aerde.

(*Oudste sententieboek*, fol. 6).

INBRAAK.

Item Pouwels van den Berch heeft geseit ende getuycht bij sijnen eede hoe dat waer is dat na 9 uren, leggende de voir-

(1) Een munt, ter waarde van ongeveer een stuiver.

seyde Pouwels in sijn eerste slaep, soe heeft hij gehoert als datter een an sijn voerdoer stack, zoe is Pouwels ende sijn wijf leggen lusteren wat daer was, soe heeft Pouwels voirseyt sijn huysvrou doen opstaan om te vernemen wat daer was; tvoirseyde wijf op wesende heeft in hoer afterhuys gegaen aldaer een gat in de doer was, ende heeft gesien als dat een man sijn hant doer dat gat stack ende dede die doer alsoe open; 't wijf voirseyt dit siende is wederom getreden na de middeldoer, ende als de man na de middeldoer toe quam, soe is die voirseyde vrou na de middeldoer toe getreden ende heeft de middeldoer toe gedaen ende gheworvelt. De man an de voirseyde doer comende soe heeft hij daeran gedrongen om op te doen. Dit voirseyde wijf horende heeft an hoer man geropen: »Comt ras, hier is volck, die willender voer," daerop haer man seide: »vraecht wie daer is," 't welk die vrou dede, daerop den man andwoerde: »ic ben den duvel van der helle," ende hij horende dat den man opstont ende quam, soe is hij wech gegaen ende seide tot die vrou: »bestemoer, moet ic wel in den barch slapen", daerop sij seide: »ja, slaep daer een goede naem", ende hij ghinc van daen.

Item Michiel Geerlofsz. heeft geseit bij sijnen eede, dat waer is dat den voirseyden man, genoomt Jan, gecomen is ten huysse van Michiel voirseyt achter an sijn huys voer een clein doertgen, ende heeft aldaer een gat gemaect in de wege ende heeft die weege alsoe na hem getogen ende meende de doer van de clinck daer gevonden te hebben, maer alsoe hij an de onrechte sijde was, soe en conde hij an de clinck niet geraken ende de dore niet opdoen, soe is hij weder gegaen voer de waterdoer ende heeft daer een gat gesneden in de doer, ende heeft de doer opgedaen mit een hout, ende vandaen is hij gecomen voer de middeldoer ende voert an de camerdoer,

ende is alsoe in de camer gecomen sonder woert off wederwoert. Ende de vrou, van den huysse leggende op haer bedde mit hoer man, heeft Jan voirseyt ontwaer geworden alsoe hij voer haer bedde quam, ende is alsoe rokeloes opgescoten uuten bedde ende heeft den voirseyden Jan bij den boosem gegrepen, ropende: »lieve man, waer is u mes?" ende Jan riep: »Lieve heer waert, en slaet niet." Voert soe sach Machtelt voirseyt dese Jan voirseyt in sijn hant hebben een bloot mes, ende hem aldus gevangen hebbende mit haer man zoe vanch sij een mes geheemelt boven in sijn boosem. Item Michiel ende sijn wijf voirseyt hebben noch geseit tot hem: »wat doet ghij hier als een hoenderdief?", daerop den voirseyden Jan seide: »heer waert, ghij mocht wel dencken dat ic geen hooren blasen en soude." Voert soe seiden zij: »wat soeckt ghij hier?" daerop dat Jan seide: »Ic soeck vier," daerop Michiel seide: »hier en is geen vier in ons slaepcamer, het vier is voer opten haert, wil ghij ons mittet vier barnen?", daer Jan op seide: »ic soude visch braen", daerop de voirseyde vrou andwoerde: »ghij en hadt dat geen doen, hadt ghij angeclopt ic soude u wel visch gegeven hebben die gecoeckt was ende een canne biers daertoe." Ende de vrou seide: »wilt ghij ons branden?", doe seide Jan: »ic hebber wel 18 huyssen gebrant, maer ic wasser toe gehuyert, maer het waren Gelders". Doe seide de waert: »mij dunct dat ghij een Gelders zijt". Voert soe seide de voirseyde vrou: »lieve vrundt, hoe comt dat ghij ons hier te boert valt?", daer Jan op andwoerde: »ic en mochte nergens anders in." Item Michiel ende sijn wijf en weten niet wel tuschen God ende hoer zielen, dit is gesciet in der nacht omtrent 11 off 12 uren.

Item Gijs Jacobsz. heeft geseit ende getuycht bij sijnen eede hoe dat waer is dat in der nacht omtrent 11 off 12 uren Michielen knechtske quam cloppen voir Gijs Jacobsz.

venster ende riep all screyende: »Lieve Gijs buyerman staet op ende comt mijn vader ende moeder te hulp, daer is tot onsent een man die wil mijn vader ende moeder vermoerden.” Den voirseyden Gijs is opgestaen ende is ten huysse van Michiel voirseyt gegaen, ende heeft Michiel ende sijn wijf vinden staende in hoer hemden, ende hadden den man voer hoer bedde gevangen. Ende die voirseyde Gijs sach dat Michielen wijf een bloet mes haelde uuten boessem van den man, ende de voirseyde vrou seide: »hurijsen, ghij hebt noch een bloot mes, daer zijt ghij mede voer mijn bedde gecomen,” ende Ghijs heeft deselve man horen seggen dat hij seide dat hij wel 18 huyssen in Gelderlant heeft helpen ansteeken, ende Gijs vraechde: »hoe quaemt ghij dese doren in aldus heymelic?”, daer Jan op seide: »ghij mocht wel dencken dat ic geen hooren blasen en soude.” Voert soe sach de voirseyde Gijs dat de voirseyde Jan een stuck broots warp voer ’t hontgetgen van den huysse seggende: »ghij zijt een goet diefhongetgen, du en melste geen dieven,” seggende deselve Jan: »ic hebbe ten naesten huysse geweest, maer de hongen en willen niet zwijgen.”

Item Jacob Meelisz. heeft geseit ende getuycht bij sijnen eede tselve ut supra ende seit alsoe veel meer als dat hij deselve Jan voirseyt sach hebben een witte stock ende was voer plat gesneden gelijck een beetel. Doe vraechde Jacob voirseyt: »wat doet ghij hiermede mit dese stock?” daerop hij seide: »hiermede doe ic de clincken op.” »Ja”, seide Jan, »ic doer noch wel wat meer mede.” Doe seide Jacob: »wat doet ghij meer daermede?” Doe seide Jan: »ic lichte die voren mede uute haren,” daerop Jacob seide: »die stock is te volle zwack,” daer Jan op seide »ic neme aldus die stock op tcortste ende dan is hij op sijn stijfste,” ende Jacob ende Gijs voirseyt seggen dat hij hem vernaemde ende noemde hemselven Jacob.

Item Human Claesz. heeft geseit bij sijnen eede hoe dat waer is dat hij snachts mede gecomen is ten huysse van Michiel Geerlofsz. voirseyt, ende heeft aldaer Jan voirseyt horen seggen dat hij in Gelderlant wel 18 huyssen angesteken hadde, ende dat hij geen hooren en blies doe hij daer in den huysse van Michiel quam.

Opten 18den dach in Junio int jaer 1513.

Is gewijst mit vonnisse na tuych ende waerheyt die scepenen gesien ende gehoort hebben ende oeck na Jan Jansz. sijn selfs beliende woorde, dat hij criminelic gecorrigeert sal worden, ende is gewijst mit vonnisse dat Jan Jansz. verliesen sall beide sijn oogen (1).

(*Oudste sententieboek*, fol. 8 verso)

DIEFSTAL.

Die confessij van Cornelis Pieter Arentsz gehoert bij scepenen opten 5den dach in Maert anno 1522.

Item Cornelis voirseit seit dat hij mit noch een genoomen heeft een groete somme van penningen, ende dat tot Scipluden, ende het was onder die misse.

Item daer was een meyt off dochter die dat huys bewaren soude, ende die was gebonden handen ende voeten ende een deel stroo op haer lijf geworpen, maer Cornelis seit dat hij dat niet gedaen en heeft, maer het heeft gedaen die bij hem was, ende denselfden die hadde hem oeck geseit dat den man, dien sijt gelt namen, dat hij wel wist dat hij gelt hadde, ende hij seit noch dat hij quam te weten, omdat hij al de somer daer hadde gaen wercken ende daeromtrent.

Item van dit gelt, dat Cornelis tot sijn deel hadde, heeft

(1) De straf van het uitsteken der oogen werd herhaaldelijk toegepast op valsche spelers (keur te Amsterdam 1461). Het Fivelgoër landrecht (1448) past het toe op armen die hun opgelegde boeten niet konden betalen.

Cornelis off gegeven sijn wijf 20 Rinsguldens ende 1 Philippusgulden.

Item noch van dit gelt gegeven Ariaen van Egmond 260 gouwe penningen na sijn best onthout.

Noch seit hij dat Ariaen van Egmond hem wedergaf omtrent 20 Rinsguldens.

Item hier gaf Cornelis off Neeltgen een dienre van den procuroer 3 Phil. guldens.

Item Neel Ruelen brueder, oeck een dienere van den procuroer, 2 Phil. guldens.

Item den knecht van Ariaen van Egmond 2 Phil. guldens.

Item noch heeft Cornelis voirseyt geleden dat hij gestolen heeft ende dat hij noch een bij hem hadde 16 tynne plateelen ende dat totten huysse van Pier, schout van Pijnnaker, ende sij worden vervollicht tot Leyen ende daer hebben diegeen, die de plateelen toebehoerden, weder gecregen.

Item noch soe seit Cornelis dat hij alleen gestolen heeft t' Ommoerden totten huysse van Pier Lau 10 lib. Holl.

Item noch soe seit hij dat hij gestolen heeft ende dat op onser liever Vrouwendach Lichtmisse lestleden tot Benthuyssen ten huysse van Allert Gijsen in den eersten een vrouwenhoeyck, drie tynne plateelen, drie ellen wolle lakenen ende noch een gouden riem, ende daer sneet hij dat silver off ende het lint bleef daer leggen in de molen off schuyer.

Item noch seit hij dat hij gestolen heeft ende hij hadder noch een bij hem twee webben lynde lakens, ende dit was op sinte Pieters dach lestleden totten pastoer in de Ketel onder die homisse.

Item den baeliu vraechde hem hoe dat hij uut die vangenisse quam; hij seide dat hij een bevaert loefde tot sinte Anna te Duyeren, ende het ijser off cram, daer hij an sat, dat spranck enstucken.

Item dit heeft hij gekent ongebonden sittende op die banck in sijn hemde sonder hem yet te misdoen, in presencie van scepenen.

Opten 26den dach in Maert anno 1522 soe hebben scepenen mit vonnisse geweesen vellich ende mittten zwaerde te rechten, alsoe hij van de vrient gecoft worde van de gallich (1). (*Oudste sententieboek*, fol. 12.)

ZELFMOORD (2).

tVonnisse van Matte Halsgens anno 1529 den 11 Martii.

Alsoe scepenen ten huyse van de voorseyde Matte rechtelick ten versoucke van Cornelis van der Spange, heere tot Nachtegael, baeliu ende schout der stede van Rotterdam ende baeliu van Schielant, gebrocht zijn in den naeme der Kon. Maj. ende als officier vonnisse over deselve Matte, die dair doot lach, vermaende, zoe wijsden scepenen dat de voorn. Matte van den lijve ter doot gecomen was.

Item opten 12den dach Martii is deselve Matte gejus-

---

(1) Deze tot hangen veroordeelde persoon werd door zijne vrienden van de galg gekocht en onthoofd. Dit laatste was een eervoller straf dan hangen. De vrienden zijn waarschijnlijk de bloedverwanten van den delinquent; wij hebben dus hier te doen met een transactie tusschen 't gerecht en den misdadiger, eene soort compositie. Deze kwam veelvuldig voor, vandaar de thans nog op het platteland niet geheel verdwenen meening dat men zich steeds door geld aan een opgelegde straf kan onttrekken. Uitvoerig handelt over de compositie Molhuysen, *Nijhoffs Bijdragen* N. R. II. 57.

(2) In tegenstelling met tegenwoordig werd zelfmoord vroeger als een misdrijf gestraft. De doode werd dikwijls op een horde naar het kerkhof gesleept en in ongewijde aarde begraven, ook komt voor begraven onder de galg. Het onderhavige vonnis is nog strenger: het lijk wordt in een mik gehangen om zoo te vergaan. Oudtijds werden ook de goederen der zelfmoordenaars verbeurd verklaard, doch dit werd later verzacht. Krankzinnigheid schijnt niet altijd als fait d' excus te zijn beschouwd.

ticeert ter micke bij de galge, alsoe sij hair selven hangende verdaen ende gedoot hadde. Ende als de justicie gedaen was, heeft de voorn. Cornelis van der Spange vonnisse van scepenen vermaent off die justicie volbrocht was ofte nyet, dairop scepenen mit vonnisse wijsden dat de justicie volbrocht was nae de costume ende usancie van den lande. (*Oudste sententieboek*, fol. 13.)

KWAADSPREKEN VAN DE OVERHEID.

Den 29sten dach in Junio anno 1529.

Dit is alsulcke correctie als mijn heer die baeliu, burgermeesteren ende scepenen geseyt hebben over Martijn Bouwensz. roerende sulck delict als hij gedaen heeft wairomme hij buyten zijn vierendel ingelegen heeft, te weten dat hij vyleynlicken opten burgemeesteren ende den gerechte gesproken heeft ende quaetwillicheyt getoent heeft int exerceren van zijnder vinderscap in de ordonnancie van den vleysch. In den eersten sal Martijn den baeliu in den name van de Kon. Maj. ende den gerechte bidden om vergiffenisse (1). Noch zall Martijn tot een eerlicke emende ende beteringe gaen op onser liever Vrouwendach naestcomende mit een barrende toortse in zijn hant in de processie voor den gerechte ende deselve toortse na der processien te setten voor den eerwaerdigen heyligen Sacramente. Item ende noch tot den profijtelicke beteringe zall Martijn geven den heere zes Karolusguldens ende die stede drie Karolusguldens tuschen desen dach ende sinte Jacobsdach apostel naestcomende. Ende dit altesamen te volcomen ende te volbrengen op een peyne van hondert Karolusguldens.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1, fol. 9.)

---

(1) Het in 't openbaar vergiffenis vragen noemde men eenigszins eigenaardig amende honorable. Deze straf, evenals het Zondags in processie gaan, werd bij kleinere misdrijven zeer veelvuldig opgelegd.

ONEERBIEDIGHEID JEGENS ZIJN OUDERS.

Den derden dach in Novembri anno 1529.

Dits alsulcke correctie als mijn heer de baeliu, burgermeesters ende scepenen geseyt hebben over Gerijt Pietersz. roerende alsulcke delicte als hij jegens zijnen ouders gedaen heeft, twelck hem mit tuyge ende kennisse overgaen is, te weten dat hij geseyt heeft: »slaet mijn vader mij, ick en sal niet stille staen, ick zall hem wederslaen als een vreemde, ende ick sal hem in zijn ribben tasten, mach ick." Noch dat hij tot zijn moeder geseyt heeft dat se een huer ende een logenachtige zueg is ende een vuyle flaertse, schoon voor den oogen ende valsch achter den rugge, seggende oick tot hair: »God geve u de pestilencie in u hardt," ende dat hij Anna zijn suster gehuert heeft seggende dat se van moniken ende van alle die papen die in der kerken zijn, vleyschelicken bekent is gewest, alsoe men dat vyleynlicxte seggen mach, wairomme dat hij buyten zijn vierendel ingelegen heeft. In den eersten zall hij tot een eerlicke emende gaen drie Sonnendagen aneen in de processie voir den gerechte in linnen clederen, blootshoofts ende blootsvoets, hebbende een toortse van een pont was wegens in zijn handt ende een ruede in zijn arme, mit scrifture van zijnre delicte voir ende achter an zijn lijff hangende, ende na der processie de toertse te setten voir den eerwaerdigen heyligen Sacramente, ende dan te gaen mitten gerechte voir zijns vaders duere presenterende zijn vader die ruede, biddende zijn vader ende moeder om vergiffenisse, ende de vader zall hem geven tot elcken Sonnendage drie slagen, beginnende den eersten Sonnendach nae sinte Katrijnendach eerstcomende (1). Ende

(1) Zeer eigenaardig in dit vonnis is de bepaling dat de vader zijn schuldigen zoon elken Zondag drie slagen moet geven; iets dergelijks heb ik tot nog toe nergens aangetroffen. Men zou kun-

alsdan noch een bedevaert te gaen ten heyligen bloede tot Wilsenake (1), ende dairtoe uuyt te gaen den eersten dach in de vasten naestcomende, ende bethoen dairoff te bringen. Ende tot een profijtelicke beteringe zall hij den heere geven vier Karolusgulden ende de stede twee. Ende dit altesamen te volcomen ende te voldoen binnen den gesetten tijt op een pene van hondert Karolusgulden, onvermindert de sentencie ende de penningen dairinne begrepen. (*Crimineel sententieboek*, No. 1, fol. 10.)

BEDREIGINGEN EN MINACHTING VAN 'T GERECHT.

Den laetsten in Augusto anno 1530.

Dits die correctie die mijn heeren die baeliu, schout, burgermeesteren ende scepenen geseyt hebben over Gerijt Roelofsz. roerende alsulcke delicte als hij geperpetreert heeft staende in rechte jegens eenen Pieter Aertsz., denwelcken hij gedreycht heeft in presencie van den gerechte, seggende oick dat hij hem niet en hielt an scepenenvonnisse, noch oick an gheen kenninge, wairomme hij buyten zijn vierendel ingelegen heeft. In den eersten zall Gerijt voirseyt voirtcomen ende bidden den officier in de name van de Kon. Maj. ende den gerechte dat ment hem om Goods wille vergeven wilde tgunt dat hij jegen mijn genadigen heer de Kon. Maj. ende de stede gedelinqueert heeft. Ende tot een eerlicke emende zall hij op morgen gaen in der processie blootshoofts voor den heeren van den gerechte mit een wassen caerse van een halff pont wegens, uuyt te gaen ende in te comen mitten heeren van de gerechte, ende alsdan die caerse te stellen voir den eerwaerdigen heyligen Sacramente, ende binnen drie

---

nen vragen welke zekerheid het gerecht had dat de straf voltrokken zou worden; van eene controle blijkt niets.

(1) Een stadje in Pruisen bij Potsdam.

weecken dairnae te gaen tot onser liever Vrouwe te 's Gravesande, ende bethoen dairvan te brengen, ende niet weder binnen der stede te comen hij en heeft eerst tot een profijtelicke emende gegeven twee Karolusgulden ende die stede een, ende dit al te volcomen op een peen van vijftich Karolusgulden (1). Ende alsoe Gerijt voirseyt hem gedragen ende gehadt heeft onbehoerlick ende manierlick in der prosessie, vol gedroncken wesende, ende hadde die caerse voir tkoer in stucken gebroocken ende ginck uuytter kercke sonder caerse in de handt te hebben, ende heeft anderwerven een caerse, hem in de tooren gepresenteert ende in de hant gegeven, in stucken gebroocken, ende boven alle dat voirseyt is comende in de Lombairtstraet voir een huys, genaemt 't Vosken, heeft aldair genomen voor de duere een canne biers, stellende die onder zijn arme, ende heeft alsoe dicmael gedronccken gaende in der procescie, ende oick enigen van den priesters gepresenteert te scencken totdat hij gecomen is bij den zieckengasthuyse, twelck all geschiet is tot confuys ende in bespottinge der Kon. Maj. rechte, wairomme Gerijt nu voirt comen zall ende bidden den officier ende den heeren van den gerechte dat ment hem om die minne van God vergeven wilde tgunt dat hij jegen onsen genadigen heere ende die goede stede gedelinqueert heeft, ende tot een eerlicke emende zall hij op Sondach eerstcomende gaen in de processie voir den heeren van den gerechte in linden clederen blootshoofts ende blootsvoets, hebbende in zijn

(1) Bedevaarden opleggen was zeer gewoon. Tochten naar 's Gravesande zooals hier waren natuurlijk van niet veel beteekenis, doch voor zwaardere feiten werd men soms tot bedevaarden veroordeeld die zeer langdurig en ook gevaarlijk waren, zooals naar St. Pieter te Rome, St. Jacob in Galicië en zelfs naar 't Heilige graf in Jeruzalem. In de Zuidelijke provinciën bestond hier en daar een tarief volgens hetwelk men die straffen kon afkoopen.

hánt een wassen caerse barnende van een pont wegens, nyet gedroncken wesende, mit goeder manieren gaende, ende in der kercken comende zall hij blijven staen voir thoech koer ter tijt toe dat hem die caerse uuyt die hant genomen wert bij eenen dairtoe gescicket, ende alsdan binnen sdaechs sonneschijn uuyt te gaen tot Colen ende niet weder inne te comen hij en heeft bethoen dairvan gebrocht, ende den officier in den name van de Kon. Maj. tot een profitelicke emende gegeven vier Karolusguldens ende die stede twee, ende dit all te volcomen op een peen gebannen te wesen uuytter stede ende der stede vrijheyt thien jaren lanck, ende indien Gerijt binnen der stede off der stede vrijheyt quame eer hij tvoirverhaelde volcomen zall hebben op die verbuerte van zijn rechterhant.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1, fol. 12 verso).

GEWELDDADIGHEDEN OP DE STRAAT.

Den 29 Octobris 1530.

Dits die correctie die mijn heeren die baeliu, schout, burgermeesteren ende scepenen geseyt hebben over Willem Clementsz., ruerende alsulcke delicte als hij geperpetreert heeft, mits dat hij een vrouwe mit vogelen staende op tsheeren strate wilde van daen doen gaen, dair die vrouwe op seyde: »ick stae op tsheeren strate ende begeer mijn goet te vercoopen", dair Willem op antwoerde seggende: »ghij hoer ick zall u wel van daen helpen," ende ginck halen een emmer mit assche ende goot die op die vogelen. In den eersten zall Willem voortcomen ende bidden den officier in de naem van de Kon. Maj. ende die stede om vergiffenisse, ende zall tot een eerlicke emende gaen tot onser liever Vrouwe tot Amersvoort ende zall uuytgaen binnen desen dach ende acht dagen eerstcomende, ende nyet weder binnen der stede off der stede vrijheyt in te comen, hij en heeft eerst

bethoen hiervan gebrocht, ende den heer te geven tot eene profijtelicke emende vijff scellingen groot Vlaems ende die stede vijftien stuvers, ende dit all te volcomen op een peen van vyftich Karolusgulden.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 14.)

DIEFSTAL.

Confessie van Jan Dircxz. van Aemstelredam, oudt ontrent 32 jaren.

Heeft geconfesseert ter banck liggende dat een Jan Dircxz. van Groningen in zijnre absencie gestolen heeft in den Hage in der nacht doir een glas eenen graewen onvolmaecten paltrock ten huyse van eenen snijder hem onbekent, welcken rock de huysvrouwe van hem confitent vercoft heeft binnen Rotterdam eenen uuytdraechster voir drie Rinsgulden, welcke voirseyde penningen zij twee tsamen gedeelt hebben halff ende halff.

Verclaerde noch dat Jan Dircxz. van Groningen noch in den Hage gestolen heeft eenen vrouwenheuycke, welcke confitens huysvrouwe selff gehouden heeft ende huer selfs heuycke vercoft heeft binnen Rotterdam om vijff ende dertich stuvers.

Confesseerde noch dat Jan Dircxz. van Groningen binnen der stede van Delff in der nacht gestolen heeft doir een glas ten huyse van eenen snijder bij d'oude kerck een stuck wollen laken voerlaken, twelck zij tsamen in den Hage vercoft hebben ende elck dairvan voir zijnder porcie gehadt vierthiendalve grooten Vlaems.

Beleedt noch dat hij confitent binnen der stede van Delff bij sinte Jorijsgasthuys in der nacht een duere opgedaen heeft, dair Jan Dircxz. van Groningen een manstabbaert uuytgehaelt heeft ende noch een tinne canneken mit vier stuvers aen gelde daerinne, welcke tabbaert binnen der stede van der Goude vercoft is om drie Rinsgulden ende zestien stuvers.

Verclaerde voerts dat hij confitent den voirn. Jan Dircxz. van Groningen eerst van dieverije ondecket heeft.

Seyde noch dat hij alleer hij mit Jan Dircxz van Groningen verselscapte, hinnen der stede van Aemstelredam gestolen heeft mit eenen, genaemt t'Vriesken een stuck wollelakens, groot wesende drie ellen, twelck hij confitent binnen Slooterdijck vercoft heeft om drie Rinsgulden, wairvan hij de helft hadde tot zijnder porcie.

Ende heeft noch mitte selve Vries binnen Utrecht gestolen een stuck graeuw wollen laken van drie ellen, vercoft bij de Vries oick om drie Rinsgulden, dair hij oick die helft off gehadt heeft tot zijnen deele.

Actum den 30sten dach Januarij anno 1531 nae gemeen scrivens.

Confessie van Jan Dircsz. van Groningen, oudt ontrent zes ende twintich jaren.

Jan Dircxz. opter banck sittende in zijn clederen, heeft geconfesseert tselve dat Jan Dircksz. van Aemstelredam geleden ende verclaert heeft van zijns persoens alsulcx geschiet te wesen.

't Welcke all voir verclaert een ygelick van henluyden bijsondere, los ende vrij buyten banden van ijser onder de vrije lucht staende, geconfesseert heeft sulcx geschiet te wesen. Actum ten dage voirseyt.

Opten 10den dach Februarij int selve voirseyde jaer zijn zij twee ter vierschair gebracht.

Mit vonnisse verclaert dat de baeliu elcken gevangen bijsonder aenspreken zall.

Mit vonnisse gewesen op danspraeck die de baeliu gedaen heeft op ende aen Jan Dircxz. van Aemstelredam, dat nae zijn eygen confesse ende kennisse dairvan gehoort, Jan voirseyt vervallen zall wesen van zijn lijff ende halff zijn eygentlicke goet.

Voorts mit vonnisse verclaert dat Jan Dircxz. voirseyt hangen sall te bast ende te boom tusschen hemel ende aerde (1).

Gelijcke vonnissen zijn gewesen over Jan Dircxz. van Groningen.

Ende naedat zij beyde (wiens zielen God ontbermen wil) gehangen ende geworcht waren, is met vonnisse verclaert dat justicie nae tgewijsde van scepenen volbracht was.

(*Oudste sententieboek*, fol. 17 verso.)

VERNIELING EN BRANDSTICHTING.

Confesse van Cornelis Pietersz., alias die Wael van der Goude, oudt ontrent acht ende dertich jaeren.

Cornelis voirseyt naedat hij ter banck gelegen hadde ende ontbonden, sittende opte banck, heeft geconfesseert dat hij ontrent halffvasten lestleden gecomen is met eenen Zeelander, genaemt Evert, alias den ontiegen Evert, ende noch een Zeelander, genaemt Jan die beyerman in Zwanlee in Zevenhuysen, ende wouden van de vrouwe hebben eyeren ende bier, dair de vrouwe hemluyden op seyde: »die tijt is te goet eyeren teeten," ende gaff hemluyden broot ende caes, ende zij siende dat se anders nyet gecrigen en mochten, zoe nam hij confitent tbroot mitte case en worpt doir tglas. Ende op Witten Donderdach dairanvolgende quamen zij drie voirseyt wederomme aen 'tselve huys, eyschende noch weder eyeren ende byer. Die vrouwe seyde tot hemluyden: »ick en geve sulcke gesellen eyeren noch bier, die gheen broot ende case en mogen ende wille bedriven willen." Hierop antwoerden hij confitent ende Evert, seggende: »wilt ghij ons dan nyet geven, zoe willen wij noch eens wille bedriven", ende hij confitent werp een steen doir teen glas

(1) De gewone straf voor diefstal was de galg, tenzij men de dieverij daarvoor te onbeduidend oordeelde.

ende Evert een turff doir tander glas. Dit siende de Martha van den huyse riep aen hueren meester ende doir 'tropen van de Martha liepen zij die laen off naer Nyewerkerck toe. Actum den 20sten Junii anno 1531.

Verclaerde noch dat zij drie voornoemt gecomen waren op Floren-Maendach laetstleden in tlant van Strien ontrent acht uren in den avonde ende hebben aldair een huys an brande gesteken, ende hij die confesseerde seyde dat hij selff een cool viers mit een spaentgen in 't dack gesteken heeft, ende als thuys brande, liepen zij gelijckelick naar Benscoop toe. Dit seyde hij confitent geschiet te wesen ommedat die vrouwe hemluyden ontrent drie weken dairvooren gheen eyeren ende bier geven en woude. Actum eodem tempore.

Opten vier ende twintichsten dach in Julio int selve jaer hebben scepenen mit vonnisse gewesen den voirn. Cornelis vervallen te wesen van zijnen lijve ende gejusticiert te worden mitten zwaerde, tlijff gestelt te werden op een radt ende thooft op een staeck.

Naedat justicie gedaen was, werde mit vonnisse verclaert dat justicie volbracht is achtervolgende tgewijsde van scepenen. (*Oudste sententieboek*, fol. 18 verso.)

DIEFSTAL.

Confesse van Jan Evertsz. van Haarlem, oudt omtrent zeventhien jair.

Jan voirseyt heeft geconfesseert absente tortore ten huyse van Jan van Dort, 's baelius knecht, hoedat hij bij wijlen onlancx geleden geconverseert heeft mit eenen, genaemt Hansken Vredericx mit eenen leepen ooge, welcke Hansken, zoe hij confitent seyt, geleden ontrent vierthien dagen voir sint Jansmisse te midsomer (1) lestleden genomen heeft binnen Gorchum opter marckt uuyt een burse

(1) D. i. 24 Juni.

achtien stuvers, van denwelcken hij Jan Evertsz. gehadt heeft tot zijnder porcie negen stuvers.

Verclaerde voorts dat hij selff onlancx dairnae binnen Bommel genomen heeft uuyt eens mans tassche vijff stuvers, dair hij den voirn. Hansken de helft off gaff.

Seyde noch hoedat ontrent sint Jansmissse lestleden hij confitent mitte voirn. Hansken tacken gedragen heeft binnen Rotterdam ten huyse van Lijsbeth Pieter Maes Jansz. weduwe, ende dat Hansken alsdoe des voirseyden Lijsbeths burse affgesneden heeft, ende liep mitter burse ter poorten uuyt int riet, ende hij confitent volchde him nae ende hadde van Hansken tot zijnder porcie dordalve Rinsgulden.

Confesseerde noch hoe dat Hansken binnen twee maenden harwaerts binnen Brugge onder 't Vrouwenloff gesneden heeft een burse, dair hij confitent uuyt hadde tot zijnen deel twintich stuvers, ende dat Hansken tot him seyde: »ghij oick wat doen."

Ende ontrent acht dagen dairnae woude hij confitent te Brugge opter marckt eender vrouwen burse snijden, maer hij en heeftet nyet volcomen gemerct dattet die vrouwe sach, ende sloech him de hant dairoff.

Ende ontrent vierthien dagen harwaerts heeft hij confitent geseten in een hoeyescip, comende van Dordrecht, ende heeft uuyt eender vrouwen burse genomen eenen gouden croon mitter zonne, een vierendel van een silveren penninck genaemt een vremder (?) gulden ende twee stuvers.

Comende binnen Rotterdam tenselve dage opte beestemarckt heeft aldair een mans tassche versocht omme wat uuyt te nemen, twelck belettet werde doir eenige diet sagen.

Actum den zesten dach in Novembri anno 1531 presentibus Joost Jansz. Spijckoort, Jan van Zoelen Ghijsbrechtsz.,

Jacob Evertsz. van der Duyn ende Cornelis Henricxz., scepenen.

Opten negen ende twintichsten dach desselfs voirseyde maents is Jan Evertsz. voirseyt bij vonnisse van scepenen gewesen strengelick gegeselt te worden op een schavot tot genoochduncken van den baeliu ende scepenen, twelck bij den piniger sulcx volcomen is.

(*Oudste sententieboek*, fol. 19

VECHTERIJ EN DIEFSTALLEN.

Confessie van Mathijs Andriesz. van Oostereynde, oudt ontrent twintich jair, gedaen opten 16den dach in Maert anno 1532.

Mathijs voirseyt geëxamineert bij monde van mijnheere den baeliu van Rotterdam, ongepinicht, heeft geconfesteert hoe dat hij mit noch drie tot hem gegaen zijn om drincken buyten Haerlem in een herberge, genaemt tdroncken huysken buyten tbosch opten 5den dach in Maert jegewoerdich, ontrent negen uren voirmiddach, ende hij confitent naerdat se geseten waren, heeft mit eenen Jacob van Hooren, in de wanderinge Jaep Semmel genaemt, bestaen te wrocken, ende nae vele woerden seyde hij Mathijs totten voirn. Jacob: »volcht mij", alsoe Jacob dede omme binnen den huyse gheen ongenuecht te maken, ende zij twee buyten wesende hebben nae malcanderen gesteeken ontrent een paternoster tijts, ende Mathijs stack den voirn. Jacob dat hij voir hem viel ter aerde, mits welcke steeck Jacob voirseyt seyde: »Amy, hoe steeckt ghij mij zoe," die corts dairnae gestorven is, alsoe men hem seyde, wairomme hij beancxt wesende, ginck van daen, hebbende groote pijn in den arm overmits een opsteeker dairinne stekende, bij den voirn. Jacob gedaen, ende hij Mathijs bleeff die nacht leggen in een hoole sloot, ende opten dach ginck hij voorts omme zijn twee

medegesellen te soecken, ende die nyet vindende, zoe is hij voort gegaen zoe lange dat hij gecomen is alhier binnen Rotterdam. Ende hij heeft die andere twee gesellen ontsculdicht van den nederslach. Actum presentibus Daniel Danielsz., Joost Jansz. Spijckoort, Jacob Evertsz. van der Duyn ende Jacob Pietersz, scepenen.

Opten vierden dach in Aprill dairaenvolgende heeft de voirseyde Mathijs, opte banck sittende in zijn wambuys, in presentie van den pinigher, maer nyet gepinicht, geconfesseert:

Hoe dat hij ontrent zes off zeven jaren haerwaerts die rebauwerye gepleecht heeft, ende ontrent de vieren jaren haerwaerts hem gegeven heeft totter dieverye.

Ende dat hij mit eenen Jan Dul van Leyden genomen heeft int Sticht van Utrecht heuden ende mit noch eenen Ariaen die Vries van Leewaerden een rietdecker van zijn ambocht, een kindekijn boters.

Item seyt noch gestolen te hebben mit eenen genaemt 't Geldersche guyt van Bommel, die ontrent drie jaren geleden eerst bij hem quam, ende heeft bij wijlen van hem geweest, ende mit noch een, genaemt Anthony de Wael van Haerlem, die nu onder de knechten loopt, ende alle tselve dat hij gestolen heeft off helpen steelen, is meest all bij nacht geschiet bij opbrekinge van deuren ofte glasen.

Item seyt noch dat hij mit noch vijff tot hem, als 't monnickgen, Ghijs van Utrecht, Cornelis Nepos van Leyden ende Arien die Vries heeft helpen nemen tot Ouden Nyerep in Waterlant eenen silveren papegay mit sommige andere juweelkens.

Noch heeft hij mitten voirn. Jacob Semmel (bij zijn handen ter doot gebrocht) gestolen twee manstabbaerden, paerts van verwe, mit fluweel gevoert, een wambuys, een paer cousen ende een paltrock sonder mouwen, ende dat voirn. Jacob eerst ten huyse ingebrooken is, geschiet opte Beets in Waterlant.

Seyt oick dat hij tselve gestolen guet van lindewaet ende wolle clederen gebracht heeft tot eene Marrij Stroepers, wonende tot Langer Aert, omme te vercoepen, die nochtans wel wist dattet selve gestolen was.

Item confesseert noch dat hij op tlant tot twee off driemael die glasen uuytgeslagen heeft ommedat men hem nyet genooch en gaff.

Ende dat hij oick teemsen ende andere vaten, totte suvelneringe dienende, ontween gesneden ende geslagen heeft ende die caes nae der luyden hooft geworpen heeft.

Ende hij ondraecht eenen Cornelis Dul, die mit hemluyden was int droncken huysken, doe hij Mathijs die nederslach dede, seggende dat hij bij tsteelen van den twee voirseyde tabbaerden nyet geweest en heeft, ende dat hij van tgelt dairoff gecomen nyet geteert en heeft.

Actum presentibus Daniel Danielsz., Joost Jansz. Spijckoort, Cornelis Henricxz. ende meester Cornelis Willemsz., scepenen.

Opten vijfden dach desselfs maent hebben scepenen mit vonnisse gewesen achtervolgende zijn eygen confesse ende belijt den voirn. Mathijs vellich ende gejusticiert te worden mitten zwaerde, tlijff op een radt ende thooft op een staeck ende een galge boven 't rat.

Item justicie volbrocht zijnde heeft de baeliu vonnisse vermaent off justicie volbracht is achtervolgende 't vonnisse dair scepenen op gewesen hebben, datter justicie volbrocht is achtervolgende 't vonnisse.

(*Oudste sententieboek*, fol. 20).

DIEFSTAL.

Confesse van Dirck Ariensz.

Dirck Ariensz., wonende binnen deser stede van Rotterdam, oudt ontrent 33 jaren, heeft geconfesseert ter

banck leggende dat hij bij nachte in de winter lestleden gestolen heeft uuytten huyse van Jacob Claesz., scepen, bij opbrekinge van zijn achterhuys vijff kindekens harincx, ende dat hij denselven harinck gelevert heeft eenen Frederick, timmerman, oick poirter der voirseyde stede, die se binnen der stede van Delft vercoft heeft. Seyde noch dat hij oick ten huyse van eenen Heinrickgen binnen der voirseyde stede van Rotterdam turff gesacket hadde omme wech te dragen, maer nyet en heeft mogen volcomen. Verclaerde oick dat hij int baggeren achter Copgen den timmerman gevischet heeft twee vellen, die hij offgesteken heeft. Actum den 17 Martii anno 1532 naer scrivens shoofs van Hollant, presentibus Jacob Pietersz. Tromper, Jacob Claesz., Jacob Pietersz., Hobbe Hugenz. ende Gerijt van Zoelen, scepenen.

Item opten 19den dach smaents voirseyt heeft die voirn. Dirck, staende onder die vrije lucht los, vrij ende buyten banden gekent ende geleden sulcx geschiet te wesen tgunt dat hij geleden hadde.

Den thienden dach in Meye dairanvolgende hebben scepenen mit vonnisse verclaert dat nae confesse ende belijden van Dirck voirseyt dieselve Dirck gecorrigeert zall worden mit geselen aen zijn naecte lichaem tot goetduncken van den heeren baeliu ende scepenen, ende de voirseyde Dirck Ariensz. zall binnen 's dachs sonneschijn dese stede ruymen ende binnen deselve stede nyet te comen, hij en heeft eerst vier jaren tot Coolen gewoent, ende dairvan goet bethoen te brengen, op zijn lijff ende goet.

Item ten selven dage nae dat hij gecorrigeert was is bij scepenen vonnisse verclaert, dat justicie volcoemen is mit barmherticheyt, achtervolgende 't gewijsde van scepenen.

(*Oudste sententieboek*, fol. 21 verso.)

BEDREIGINGEN EN GEWELDADIGHEDEN.

Depositiën gedaen den 5den dach in Meye anno 1533 ten versoucke van Jan Jacobsz. Minnebeeck, baeliu ende schout deser stede van Rotterdam, over Willem Jacob Montzoone ende Ploen Michiel Colszoone.

Jan Symonsz. van der Stech, waert int Lam, deposuit als recht is hoe dat opten Dincxdach nae Palmdach lestleden stonden twee schuytenaers, te weten Willem Jaep Montsz. ende Ploen Michiel Colsz. opte Dordrechsche steiger ontrent achter Daniel Danielsz. burgermeesters huys, ende tenselven tijde quamen dair een priester ende een coopman omme tot Dordrecht te varen, begerende te gaen in een hoedescip, ende hij die tuycht hoerde dat dese twee schuytenaers seyden totten priester ende coopman voirseyt: »ghij en selt mitter hoede nyet varen.” Die priester vragede henluyden, seggende: »soudet ghij ons willen dwingen?”; hierop antwoirde Jacob Mondenz.: »ghij sult mit ons varen, ist u lieff ofte leet.” Die priester seyde echter: »wij en willen mit u nyet varen”, soe stiet Willem Jaep Montzoon den priester op zijn borst mit een vuyst. Die priester dit siende sloech denselven, die hem gestooten hadde, met zijn mes in de schee, stekende om zijn hooft. Doe greep Willem Jaep Montsz. twee grijnsboemen, dair men bier mede draecht, omme den priester dairmede te slaen, twelck hij getuyge belettede, ende Jacob Montszoon siende dat hij alsoe nyet bedrijven en mochte, zoe liep hij in een schuyte ende haelde eenen haick. Doe ginck Jan Symonsz., getuyge, wech.

Harman Gerijtsz. cuyper, oudt 33 jaren, verclaerde bij behoerlijcken eede hoe dat hij gaende opte nyeuwe brugge sach tgewelt dat den priester geschiede, seyde tot Symon Mathijsz. ende den jongen cammaker die bij hem waren: »dit en behoeren wij nyet te lijden,” ende hij getuyge

ginck bij Jaep Montsz. (die gereets stack mitten haick na den priester) ende bescudde die stecken, ende die voirseyde priester geraecte ymmers in de hoede, ende Jaep Montsz. stack noch gereets na den priester in de hoede wesende, ende hij deposant bescudde die stecken zoe hij best mocht, ende Ploen Michiel Colszoon dit siende seyde tot Harman voirseyt: »wairomme en laet ghij mijn maet nyet begaen?" Harmen seyde: »men en behoert den vreemden man aldus nyet te tracteren." Ploen Col seyde weder: »laet hem begaen off ick legge u eenen haeck op u hooft." Hij die tuycht seyde: »ick en soude nyet gaerne geslagen wesen" ende mitsdien nam Ploen voirseyt den haeck uuyt Jaep Montsz.' hant ende sloech Harman dairmede eenen stiven slach opt hooft, dat hem het thooft all weede dede, ende Harman voirseyt ginck doe wech, ende Jaep Montsz. nam den haeck wederomme ende liep in een ander sceepken bezijden de voirs. hoede leggende, dair die priester inne was, ende woude die hoede aenhouden, maer die scipper stack die hoede off, ende die voirs. priester seyde tot Jaep Mondenz.: »ick ben een priester Goods, ghij en behoert aldus mit mij nyet te doen". Jaep Mondensz., dat hoerende, seyde: »hadde ick geweten dat ghij paep waert, ick hadde u thardt off gestoten."

Gerijt Pietersz., oudt ontrent 26 jaren, Lijsbeth Frans Barentsz. wijff, oudt 53 jaren, ende Maritgen Jorijsdochter, oudt omtrent 40 jaren, deposeerden tenselven tijde als recht is, hoe dat zij getuygen, staende voir hoeren huysen opte Dordrechsche steiger, hebben gesien dat vijff oft zes coepluyden quamen opten laetsten dach van Aprille lestleden ende begeerden te varen nae Dordrecht ende een van dien vraechde eenen schuyttenaer, genaemt Ploen Col, seggende: »wat wilt ghij hebben dat ghij ons tot Dordrecht voert?" Ploen seyde: »ghij sult mij geven

thien stuvers." Een van de voirn. coopluyden seyde: »wij en willen zoeveel nyet geven." Die voirseyde Ploen seyde: »wij en willen nyet min hebben." Die vreemde luyden seyden: »wij sullen wel min varen" ende zij vraechden eenen Dordrechse schuytenaer, staende in zijne schuyte, seggende: »wat zullen wij u geven dat ghij ons tot Dordrecht voert?" Die schuytman seyde: »ick zal u voeren om de veerschat," ende op dit woert gingen zij alle in de Dordrechsche schuyte. Doe seyde Ploen Col: »ghij sult noch wel tevreden wesen dat ghij mit ons varen moecht,ende ghij en sult mitten Dortsman nyet varen," ende in desen ende diergelijcke manieren resen die woerden, ende Col voirseyt nam eenen riem uuytter schuyte ende slooch nae enen van den vreemden luyden ende rakede hem op zijn schoederen. Die geslagen was, ginck uuytter schuite, seggende: »ick zal gaen ende clagen den heer". Doe seyde een Willem Jaep Mondensz. totten selven man: »ghij lecker, soudet ghij gaen clagen?" Die man seyde altoes: »ick sel gaen". Die voirseyde Jaep Mondensz. slooch mitsdien den man voir zijn kinnebacken mit een vuyst. Die man stiet Jaep Mondenz. mit een vuyst van hem ende woude zijn mes trecken, Jaep Mondenz. hielt des mans mes in de schee ende toech zijn dagge uuyt, seggende: »wist ick dat ghij dochte te steeken, ick soude u doir u ribben stoeten", ende die luyden dairbij staende scheyden se van malcanderen.

Cornelis Willemsz., camerwaerder deser stede, verclaerde oick bij eede tselve zoe geschiet te wesen.

Actum ter dage voirseyt, presentibus Jan Pieter Jansz. ende Melis Adriaensz., burgermeesters, Jan Adriaensz. die Vet, Jacob Pietersz., Pieter Symonsz., Cornelis Heinricxz. ende Gerijt van Zoelen, scepenen.

Opten 23sten Junii int selve jaer heeft die baeliu dese

twee schuytenaers, te weten Willem Jaep Mondensz. ende Ploen Col ter vierschair doen brengen ende heeft se aengesproken van lijff ende van halff hair eygen goet achtervolgende die depositiën voirseyt, ofte gecorrigeert te worden sulcx scepenen bevinden conden, ende scepenen hebben verclaert mit vonnisse aldus:

Scepenen verclaren mit vonnisse nae tuych, kennisse ende nae tconfesse ende tbelijt van Willem Jacobsz. ende Ploen Michielsz. dat deselve gecorrigeert sullen worden mit gheesselen aen hair naecte lichamen tot goetduncken van den heeren baeliu ende scepenen, ende die voirn. Willem Jacobsz. ende Ploen Michielsz. zullen binnen sdaechs sonneschijn ruymen dese stede ende hair vrijheyt ende dair nyet weder binnen te comen binnen den tijt van twee jaren op hair lijff ende goet.

(*Oudste sententieboek*, fol. 22.)

VALSCH SPELEN.

Confesse van Louwerijs Jacobsz., alias Low de graeff van . . . (1), dienaer des baelius van Rotterdam, beleden opten 20sten dach in Meye anno 1534.

Louwerijs Jacobsz. (ongebonden, ongepinicht ende ongedreycht) bij monde sbaelius der stede van Rotterdam geëxamineert, heeft beleden ende geconfesseert dat hij delinquant zekere quaede dobbelsteenen (die men seyde valsch te wesen) selff gemaect heeft, ende mitte selve steenen ten huyse van Jacob die Vlaming, oick sbaelius voirs. dienaer, gespeelt heeft omtrent drie weeken voir desen dage jegens eenen jongen geselle van Antwerpen, ende heeft hem ofgewonnen zoe veel dat hij confitent ende noch drie des baelius voirs. dienaers ende een schuyttevoerder gedeelt hebben elck ontrent 27 stuvers. Verclaerde voirts

(1) Niet ingevuld.

de voirs. Laurens dat hij tot desen speele versocht ende gehaelt worde uuytten huyse van Thonis Daemsz., aldaer hij confitent gelach hielt ende sat drinckende mit goede mannen. Verclaerde noch dat hij des anderdaechs noch jegen denselven geselle gespeelt te hebben, ende de voirseyde gesselle, de valscheyt ende bedroch merckende, heeft tenselven dage sulcke steenen als voir off geseyt is nae hem genomen ende is clachtich gecomen aen den baeliu der voirseyde stede, exhiberende hem den steenen, uuyt welcker sake de baeliu voirseyt geapprehendeert heeft denselven Laurens. Seyde oick de voirseyde delinquant dat hij noyt van zijne dagen meer dan tot dese tijt sulck spel gehanteert hadde. Actum presentibus Daniël Daniëlsz., Willem Wolffertsz., Jacob Evertsz. van der Duyn ende Arien Ariensz., scepenen.

Vonnisse bij scepenen gewesen op tvoirseyde delict opten vijfden dach in Junio.

Nae den aenspraeck die mijn heere de baeliu van wegen den Kon. Maj. als grave van Hollant gedaen heeft op Laurens Jacobsz. ende nae tconfesse van deselve Laurens verclaeren scepenen mit vonnisse dat Laurens voirseyt gebonden sal worden aen de staeck op tschavot ende gegezelt worden aen zijn naecte lichaam tot goetduncken van den heeren van den gerechte, ende daerna alsoe gebonden te blijven staen den tijt van een halff ure, hebbende op zijn borst een cedulle, dairinne gescreven die sake van zijnen delicte, ende alsdan binnen sdaechs sonneschijn zal Laurens voirseyt ruymen ende vertrecken uyt de stede van Rotterdam ende heure vrijheit ende dair uuyt te blijven den tijt van hondert jair ende een dach opte verbeurte van zijn lijff (1).

(*Oudste sententieboek*, fol. 25.)

(1) De hier opgelegde straf van te pronk staan aan de kaak

BRANDSTICHTING.

Den 21sten Augusti anno 1534.

Confesse van Ariaentgen Ariensdochter bij interrogatie van meester Reynier Brant, raedt ende procureur-generael shoofs van Hollandt, presente Jan Heynricxz., secretaris van denselven hove, gedaen, in presencie van Jan Jacobsz. baeliu, Gerijt van Zoelen ende mr. Florijs Borre, scepenen deser stede.

Ariaentgen Ariensdochter, geboren van Rotterdam, oudt ontrent 17 jaeren, seyt dat zij oudt wesende een jaer, gecomen is mitter woen bij heure bestemoeder, genaemt Neel Struycx, vroevrou, wonende int eynde van de Nyeupoort bij de vesten, ende dat zij die spreeckt haer broet wint mit spinnen mitte wiel ten huyse van hair bestemoeder.

Zeyt dat omtrent achte dagen geleden zij die spreect zittende voir de deur van hare grootemoeder ende etende een penninckwaert peeren seyde haer neef genoemt Pieter, dat hij soude waken voor den brant alzoe dair poppen geleyt waeren, mits twelcke zij die spreect een kool viers geleyt heeft int dack van een verckenschot, staende achter an haer grootemoeders huys, diewelcke kool zij weder uut dat dack genomen heeft naedat se aldaer gelegen hadde drie Ave Marien tijts, sonder dat zij die spreect aldair eenich vier gelaten heeft dat zij weet, ende onlancx daernae is tdack gebrant, twelck die man van hare groote-

---

werd verzwaard doordat het volk gewoonlijk met allerlei vuiligheid ja met steenen, naar den delinquent werpen mocht. Ik herinner mij eens in eene stadsrekening een post te hebben uitgetrokken gevonden voor vuile eieren, die onder 't volk met dat doel uitgedeeld werden. Gewoonlijk ging het aan de kaak staan samen met eene of andere lijfstraf (geeseling of brandmerk).

Verbanning voor 100 jaar en een dag: dikwijls voorkomende formule voor levenslang.

moeder, leggende int bedde vernemende, heeft den brant mit hulp van zijne buyeren geuut des savonts voir negen uren. Zeyt dat die koole viers die zij int dack geleyt hadde, versmoort heeft in de verckensmisse daeromtrent leggende sonder dat dairvan eenige meer brant ofte quaet geschiede, maer die gebuyeren bevindende dieselve kool noch leggende smoecken, hebben die genomen ende int water geworpen.

Zeyt dat des sanderen daechs smorgens ontrent negen uren heeft zij die spreect deur ingeven van den duvel genomen eenen turff van den haert die eensdeels gegloeyt was, ende heeft die geleyt onder den turff in heur grootemoeders bezijden de koecken, welcke turff begost heeft te roecken ende te branden zoedat die gebuyeren tselfde vernemende, zijn daer ten huyse gecomen, seggende dat zij brant vernaemen, mits twelcke die grootemoeder van hair die spreect bevonden heeft die voirseyde turff roeckende ende heeft die koole ende tvier mit een vorck uutgetogen ende den brant geblust, ende was de clocke tenselven tijde geslegen.

Zeyt voirt dat tenselve dage ontrent vijff uren des savonts zij die spreect tvier van den haert genomen heeft in een pot ende dat gebrocht in een betstede boven opte solder, leggende tstroe opt vier, ende onlancx daernae alzoet begoste te roecken, hebben die kinderen geroepen optie plaets: »troockt," twelck zij die spreect hoerende seyde tot heure grootemoeders man: »trooct", mits welcke die gebuyeren geloepen zijn optie solder ende hebben dat vier in die betstede uutgegoten sonder dat tenselven tijde die clocke geslegen worde.

Zeyt dat op onser liever Vrouwendach savonts alzoe heure grootemoeder hoer moble goeden gebrocht hadde ten huyse van Matte hair dochter, zoe heeft zij die spreect ten selven tijde aldaer weder een kool viers in den turff

geleyt, zoedat dieselve turff begost te roecken ende te barnen, mits twelcke die clock geslegen worde ende groote beroerte gebeurde in de stede.

Zeyt dat zij om gheen ander saken tvier gesteken heeft int stroe ende den turff dan deur ingeven van den duvel omme haere grootemoeder ende moeye te verbranden, om dieswille dat haere moeye tanderen tijden geseyt hadde dat zij nyet en geloefde dat haer broeder, vader van hair die spreect, was heure vader, mair dat broeder Claes Kater haer vader was.

Actum opten 21sten dach in Augusto anno 1534 presentibus quibus supra.

Opten laetsten dach Augusti voirseyt.

Zeyt Ariaentgen voirseyt dat zij den brant gesticht heeft in wederwraecke ommedat heur bestemoeder als vroevrou uuytgegaen was op een avontstonde in een huys genaemt de Papegaye tot eenre vrouwe die heure hulpe behoufde, ende alzoe de sake haestelick geëxpediert was ende de voirseyde vrou van kinde genesen wesende, is de vroevrou, grootemoeder van haer die spreect, thuys gecomen, ende gemerct dat zij Ariaentgen heure nichte thuys en vant (die alsoe uutgegaen was om speelen), zoe heeft de voirseyde grootemoeder heure nicht thuyscomende versproken, seggende: »wair u oem thuys, ick soude u wel hertelick doen slaen ende verleeren u bij avont uut te lopen,” ende zij die spreect dochte: »dat zal ick wel anders bestryken” ende heeft dairomme tvier in de betstede geleyt. Actum presentibus Willem Wolffertsz. ende Jacob Evertsz. van der Duyn, scepenen.

Opten 7den dach in Septembri anno voirseyt hebben scepenen mit vonnisse verclaert aldus:

Nae den aenspraeck gedaen bij mijn heere den baeliu

van wegen des Kon. Maj. als grave van Hollant op Ariaentgen Ariensdochter ende nae tconfesse van deselve Ariaentgen verclaerden scepenen bij vonnisse dat Ariaentgen gebracht zal worden opter Maese ende gesteken worden in een sack, ende alsoe in de Maese geworpen ende aldair verdroncken worden (1).

Twelcke gedaen wesende, hebben scepenen verclaert mit vonnisse justicie volbracht te wesen nae tgewijsde van scepenen.

(*Oudste sententieboek*, fol. 27.)

MISHANDELING VAN ZIJNE VROUW.

Den 9 November 1534.

Dits de correctie die mijn heeren de baeliu, schout, burgermeesters ende scepenen geseyt hebben over Jan Cornelisz. Kyvit roerende de confuyselijcke ende oneerlijcke manieren van zijne huysvrouwe te smijten ende slaen, twelcke hij tot diverse stonden ende tot scande ende confusie van der stede ende gemeenten menichmael gepleecht heeft tot confusie ende illusie van den heylige echt, wairomme hij buyten zijn vierendel innegelegen heeft. In den eersten zal Jan Cornelisz. tot een eerlicke emende van stonden aen gaen opten Blaewen Tooren, dair tgaiool op staet, ende blijven aldair achte dagen lang nyet anders te nuttigen dan water ende broot (2) ende tot ver-

(1) Brandstichting werd gewoonlijk zeer streng gestraft, het gevaar daarvan was oudtijds trouwens ook veel grooter dan nu. De hier uitgesproken straf van verdrinken werd gewoonlijk op vrouwen toegepast, hangen of onthoofden deed men haar zelden. In dit geval had men een levend begraven kunnen verwachten; verdrinking werd meestal toegepast bij kindermoord en tooverij.

(2) Hier ziet men een voorbeeld van de in dien tijd nog zeer zeldzame gevangenisstraf, het is hier trouwens meer correctie dan eigenlijke straf.

maninge van den heeren van de wet te gaen ten heyligen bloede tot Wilshenaken; ende nae de voirseyde 8 dagen te geven tot een profijtelijcke emende den officier in den name van de Kon. Maj. 2 Karolusgulden, des zal d'officier hem de voirseyde coste dairvoir besorgen, ende de stede een Karolusgulden, ende teynden derselve achte dagen te comen voir den heeren van den gerechte ende bidden om gracie. Ende dit all te volcomen op een peen van hondert jaer ende eenen dach te blijven buyten der stede van Rotterdam ende haere vrijheijt.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 23 verso.)

KWAADSPREKEN VAN DE OVERHEID.

Den 20 Novembris 1542.

Alzoe Digna Mercelisdochter jegenwoirdige gevangen bij sententie van deser stede gebannen is uuyter stede ende de vrijheyt van dien, overmits dat zij veel ende diversche diffameuse ende injurieuse woerden gesproecken heeft van den regierders derselve stede, ende deselve Digna verboden is geweest binnen derselver stede ofte vrijheyt van dien te comen op peyne van meerder correctie, in deselve sententie verclaert, dewelcke zij nyet obedierende binnen derselver stede gecomen is in contemptu ende verachtinge derselver sententie ende de justicie, twelck nyet en behoert ongestraft te bliven, soe ist dat scepenen mit rijpen deliberatie van den raide, deurgesien ende overgewegen al tgene dat behoert geconsidereert te worden, hebben gecondempneert ende condempneren mits desen de voirseyde Digna Mercelisdochter gestelt te worden opte kaecke deser stede ende aldaer te blijven staen den tijt van acht uuyeren ende daernae een stuck van haer tonge gesneden te worden (1), ende bannen voerts mits

(1) Dat hier den delinquent een stuk van de tong gesneden werd, is volgens het oude strafrechtsprincipe dat men gestraft moet worden

desen deselve Digna uuyt deser stede ende de vrijheyt van dien hondert jaer ende een (dach), ende daer nyet weder inne te comen op verbeurte van haer rechterhant. Presentibus etc.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1, fol. 41 verso.)

MISHANDELING VAN ZIJN VROUW.

Die eodem.

Dit is alzulcke correctie als mijn heeren bailliu, burgermeesteren ende gerechte geseyt hebben over Dirck de smit van der Goude om dieswille dat hij zeer wredelicken mit zijn huysvrouw geleeft heeft, dezelve smijtende, stoetende ende bij de haere treckende mit meer andere saicken, daeromme hij buyten zijn vierendeel ingelegen heeft, te weten dat de voirseyde Dirck comen sal terstont ende bidden den bailliu ende den gerechte in den name der Kon. Maj. om vergiffenisse, seggende 't gundt dat hij an zijn huysvrou in zulcker wreetheyt gedaen heeft, zeer hartelicken leet is, ende dat gedaen bannen hem de voirseyde van de gerechte een jaer lang binnen deser stede muyeren te blyven (1) ende condempneren denselve Dirck in de boete van drie Karolusgulden, ende verbieden hem tselve jaer ge-

---

aan het lid waarmede men gezondigd heeft. Bij oproerige en smadelijke woorden tegen de overheid werd men soms met een gloeiend ijzer door de tong gestoken, vgl. bl. 138. In den tijd der geloofsvervolgingen geschiedde het ook wel om den patient te beletten tot het volk te spreken.

(1) In tegenstelling met het bannen *uit* de stad zien wij hier een voorbeeld van gedwongen *in* de stad blijven. Dit noemde men *inleggen*, het kwam reeds in de 14e eeuw voor; soms mocht de veroordeelde een bepaalden tijd niet buiten zijne woning komen. Het verbod om in een herberg te komen werd, nog zoo onverstandig niet, dikwijls uitgesproken tegen mannen die hun vrouw mishandelden. De drank speelde oudtijds klaarblijkelijk dezelfde rol als tegenwoordig.

duyerende nyet uuyter stede te gaen, noch te gaen drincken in gheen herbergen daer men wijn off bier vercoopt op een peyne van drie Karolusguldens, ende daerenboven in zijn linden clederen te gaen voer de processie ende indien tselve meer daernae bevonden worde telcke reyse op gelijcke boeten te verbeuren ende daertoe noch correctie van scepenen alzulcx als heur goeden raedt dat goetduncken sal. (*Crimineel sententieboek*, No. 1, fol. 41 verso.)

VERBANNEN EN WEDER INGEKOMEN.

Den 9 Aprilis 1543.

Alzoe Jan de Heer van Groeningen den 20sten dach Januarii anno 1542 overmits zekere delicten ende navolgende de placcaten der Kon. Maj. gebannen is bij scepenenvonnisse uuyter stede ende de vrijheyt van dien, ende hij nyettegenstaende tvoirseyde vonnisse wedergecomen is binnen derzelve stede aldaer hij jegenwoirdich is gevangen geweest, twelck nyet en behoert ongecorrigeert te blijven, soe ist dat scepenen gecondempneert hebben ende condempneren denselven Jan mits desen volgende voorgaende vonnisse wel scerpelijck gegeeselt te werden datter tbloet nae volcht ende daernae in sijn noese gesplist te worden (1), en bannen hem mits desen uuyter voirseyde stede ende vrijheyt van dien ende daer nemmermeer weder inne te comen opte peyne van sijn rechterhant. Presentibus etc.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1, fol. 43.)

OVERTREDING DER KEUR OP DE LAKENS.

Alsoe Egbert Jansz. Palleerder hem vervordert heeft seecker laecken dat bij den wairdeyns geteyckent was dat men soude crimpen gereet te houden ende nyet ge-

---

(1) Een dergelijk vonnis (neus gesplitst wegens violatie van bannissement) vond ik te Amsterdam in 1545. (*Kron. Hist. Gen. te Utrecht*, 1854, bl. 72) Wegens landlooperij te Delft. *Nav.* 1860, bl. 277.

obedieert en heeft dordonnantiën ende dairboven den dienairs van den wairdeyns qualicken toegesproecken, daervan hij oick buyten sijn vierendeel ingelegen heeft, ende wantet tselffde tendeert tot minderinge van de neringe van de draperie ende versmaedenisse van de ordonnantien van dien, twelck nyet en behoirt ongecorrigeert te blijven, soe hebben scepenen gecondempneert ende condempneren mits desen den voirseyden Egbert Jansz. dat hij terstont hier vallen sal op beyden zijn knyen ende bidden den bailliu van wegen der Kon. Maj. in den name van de justicie om vergiffenisse, ende oick tavont te peersstijt gaen in de peersse bij den wairdeyns, seggende: »mijn heren, ick kenne dat ick die neringe daeraen te cort gedaen hebben, begerende dat ghij mij tselve wilt vergeven," ende condemneren hem voirts tot prouffitelijcke emende in ses duysent steens (1), mits dat hij die binnen acht dagen eerstcomende sal mogen redimeren mit eens drie Karolusgulden, dairoff den officier twee Karolusgulden ende die stede eenen. Actum den 3den Decembris anno 1543.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1, fol. 45.)

BEDREIGINGEN.

17 Julii 1544.

Opten eysch ende aenspraecke gedaen bij Floris van Wijngaerden, bailliu deser stede, van wegen der Kon. Maj. op ende tegens Gowe Jansz., gevangen, hem anseggende dat hij veel ende diverse reysen soe mit vyleynige woirden alsoick mitter daet de justicie dicwils wederstaen heeft ende enige zijne crediteurs om rechts wille gedreycht te

(1) Boeten in steenen ten behoeve der straten of vestingwerken waren oudtijds zeer gewoon. Zoo werd in 1408 zekere Beernt Proeys te Utrecht wegens opkoopen van koren tegen het verbod veroordeeld tot levering van 100.000 steenen.

grijffven van den lijve, ende bovendien noch een nederslach gedaen die mit dese quade feyten vernyeut wort, ende soe veel te meer alsoe hij es vylis persona, daerinne geen hope es van beteringe, ende na verweer bij den voirseyden Gowe dairop gedaen, ende voirts nae alle getuygenisse ende besceyt scepenen gebleken, soe hebben scepenen mit vonnisse gecondempneert ende condempneren mits desen den voirseyden Gowe Jansz. op tscavot geleyt te worden ende aldair beyde zijn oogen uuytgesteken te worden sulcx dat hij nemmermeer enich licht sal mogen sien, ende voirts bannen hem uuyt de voirseyde stede ende de vrijheyt van dien ten eewigen dagen ende dair nyet wederomme inne te comen op verbeurte van zijn lijff, behoudelicken dat hij binnen acht dagen na der justicie uuyter voirseyde stede ende vrijheyt van dien wesen ende bliven sal. Actum etc.

Ten selven dage es d'executie van desen gedaen, presentibus scepenen voirseyt.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 48 verso.)

ONGENOEMD MISDRIJF.

27 Septembris 1544.

Op den eysch ende anspraeck van wegen der Kon. Maj. als grave van Hollant gedaen bij Floris van Wijngaerden, bailliu van Rotterdam, op ende tegens Symon Ghijsbrechtsz. alias Houff van Delft ende na verweer ende alle getuygenisse ende besceyt scepenen gebleken ende na desselffs Symons confessie, soe hebben scepenen gecondemneert ende condemneren mits desen den voirseyden Symon Ghijsbrechtsz. wel scerpelijck gegeesselt te worden tot bloedens toe ende mit zijn rechter oer an de kaeck gespijckert te worden (1) ende voirts bannen den voirseyden

(1) De persoon, die aldus met het oor aan den schandpaal

Symon Ghijsbrechtsz. uuyter stede voirseyt ende vrijheyt van dien tot euwigen dagen, binnen sdaechs sonneschijn na de executie van desen uuyter stede vrijheyt te wesen ende te bliven op verbeurte van sijn lijff.

D'executie van desen es gedaen opten 2 Octobris 1544 presentibus den bailliu, etc.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 49.)

VERSCHILLENDE MOORDEN EN DIEFSTALLEN.

Den 7 Decembris 1545.

Opten eysch bij Floris van Wijngaerden, bailliu deser stede, van wegen der Kon. Maj. gedaen op Sebastiaen Jansz., hem anseggende diversche moirdadige feyten, gewelden ende dieften, ende nae alle getuygenisse, besceyt ende desselffs Bastiaen Jansz. confessie, doende recht opter conclusiën van parthijen, soe hebben scepenen gecondemneert ende condempneren mits desen den voirseyden Bastiaen Jansz, gevangen alhier, dat hij geleyt sal worden op 't scavot ende aldaer op zijn naecte lijff gestreecken worden mit een heet gloyende ijser vier verscheyden (reysen), alsoe hij vier moordadige feyten bedreven heeft mitte wille ofte wercken, ende daernae zijn rechterhant offgehouden te worden, ende daernae gerecht mitten swairde, tlijff op een radt ende thooft op een staeck ende boven tlichaem een galge, ende beneden hangende vier knippelen, ende voirts zijn goeden verbeurt tot profijte van de Kon. Maj. navolgende de previlegie deser stede (1). Presentibus etc.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 54 verso).

---

gespijkerd was, moest meestal in dien toestand blijven totdat hij zich zelf had losgetrokken.

(1) Wanneer de rechter de gepleegde feiten bijzonder straf waardig vond, mocht hij de doodstraf door toevoegselen verzwaren, zooals in dit vonnis 't geval is. Het viermaal met een gloeiend

GEWELDDADIGHEDEN EN AFDREIGING.

Den 7 Januarii anno 1551.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen bij Joest Fijck van Hove Dircxz. bailliu der stede van Rotterdam van wegen der Kon. Maj., onsen genadigen heere als grave van Hollandt, op ende tegen Jan Dircxz , alias Knoop van Bommel van Gamere, Robbrecht Pietersz., alias Cortleven van Nyeuwerkerck bij Rhenen, Jan Jacobsz. alias tKint van den Bosch ende op elcx van hemluyden bijsonder, hem anseggende mit eender tonge dat zij gewapenderhant hemluyden hebben vervordert te gaen binnen deser stede van Rotterdam mit heur messen in der luyden huysen ende transionerende die burgers, begerende een teerpenning, contrarie die placcaten der Kon. Maj., sulcx dat die weduwen, maechden, vrouwen ende andere goede luden hemluyden meer gegeven hebben deur vrese dan uuyt goetwillicheyt, ende qualicken ende spits toesprekende dengene die hemluyden weygerden een teerpenning ende hansgemeen uuyt oirsaicke van dien geworden zijn mit een borger binnen desselffs borgers huys, dwelck saecken zijn smakende gewelt ende tenderen soude tot quade consequentie ende nyet en behoirt getollereert te worden ten exempele van allen anderen, concludere dairomme dat dese drie gevangens ende elcx van hen geëxecuteert sal worden mitten zwairde tlichaem gestelt te worden op een rat ende thooft op een stake, ofte anders criminelicken ofte civilicken nae exigentie van de saicke als naer recht behoiren sal, ende

---

ijzer over het lichaam strijken herinnert mij aan een vreeselijk vonnis in 1538 te Dordrecht gewezen (Balen bl. 827), waarbij de bedrijver van 13 moorden veroordeeld werd om 13 maal met een gloeiende bijl te worden gebrandmerkt, aan een wip over een groot vuur gehangen en vijfmaal er weer uitgetrokken en eindelijk verbrand te worden.

dairop gehoirt hebbende de defensie van den voirseyden drie gevangen ende alle getuygenisse die parthijen hebben willen produceren, ende rijpelick op als lettende, hebben scepenen gecondempneert ende condempneren mits desen bij heurluyden vonnisse de voirseyde drie gevangen ende elcx van hem verbeurt te hebben thien Carolusgulden ende heur wapen, ende indien zij de voirseyde peynen nyet en mogen betalen geleyt te worden te water ende te brode drie dagen in vangenisse ende daernae gegeesselt te worden mit roeden tot bloedens toe, ende bannen voirts alle drie elcx van heur tot euwigen dagen uuyt die stede ende vrijheyt van Rotterdam, binnen sdaechs sonneschijn nae de peyne ofte geesselinge sal volbracht wesen dair uuyt te wesen ende nemmermeer dair weder inne te comen op peyne van heur rechterhant navolgende tplaccat der Kon. Maj.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1. fol. 68 verso.)

DOODSLAG.

Den vierden Septembris 1551.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen van wegen der Kon. Maj. bij Joest Fijck, bailliu deser stede, op ende tegen Quirijn Brecht uuyten Brouck bij Remmerswaele, jegenwoerdich gevangen, hem anseggende geperpetreert te hebben omtrent vier jaeren geleden een nederslach in Sint Annenlant op een bruloft uuyt dronckenscap mit noch eenen Hans uuyt Vlaenderen, vallende op eenen verlopen crijschman ende hem sulcx mit opstekers treffende dat hij op staende voet dootgebleven es, ende voirts raubausgewijs te lopen opte platten lande ende in besloten steden binnen die jurisdictie der Kon. Maj. landen, in versmadenisse van de justicie, concludeert dairomme dat die voirseyde Quirijn gevangen geleyt sal worden op tscavot ende geëxecuteert te worden mitten zwairde thooft vant lichaem, tlichaem op een rat

ende thooft op een staecke, ende zijn goeden geconfisqueert tot skeysers prouffijt,, ende dairtegen gehoirt die defentie van de voirseyde Quirijn Brechts, bekennende den voirseyden nederslach geperpetreert, mer alsoe tselffde voir de hant gesciet was ende anders nyet en es dan een simpele nederslach (1), concludeerde dat den eysch van tradt den bailliu ontseyt soude zijn ende zijn lichaem begraven te worden op tgewijde. Scepenen parthijen int lange gehoirt ende deurgesien ende overgewegen al tgene datter materie dienende was, hebben mit vonnisse gecondemneert ende condemneren mits desen den voirseyden Quirijn Brechts geleyt te worden op tscavot, staende alhier voer tstedehuys, ende gexecuteert mitten zwairde, thooft van den lichaem, thooft ende lichaem begraven te worden op tgewijde, ende alle zijne goeden geconfisqueert tot skeysers prouffijt. Presentibus etc.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 71.)

BEDREIGING VAN EEN STEDELIJK AMBTENAAR.

Den 27 Augusti 1544.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen bij Joost Fijck van Hove, bailliu der stede van Rotterdam, van wegen der Kon. Maj. als grave van Hollant op ende jegens Jacob Jansz. alias Haesepoot gevangen alhier, hem aenseggende dat hij onlancx geleden opte Turffmarct alhier mit fortselicke ende dreygende woirden hem vervordert heefft den excijnsenair van den turff, dienende van wegen den burgemeesters, toe te spreken, seggende tot dandere sijnen mededragers aldair mit hem present: »gheeffdij den eersten slach off ick gheeff se'' ende dit all in wederwraeck van zekere voirgaende vonnisse, ende alsoe dat saicken sijn van quader consequentie die nyet en behoren

(1) Dus geen moord met voorbedachten rade.

ongestrafft te sijn ten exemple van allen anderen, concluderende dairomme dat de voirseyde Jacob gevangen alhier gecondemneert soude werden opten scavot geleyt te worden ende aldair mit een gloyend ijser doer sijn tonge gesteken te worden ten aenschou van eenen ygelick ende ten eewigen dagen gebannen wesen uuyt deser stede ende de vrijheyt van dien, wairop de voirseyde Jacob voir defensie dede seggen dat hij noch jong was ende hemselven ontgaen hadde doir haesticheyt ende onverdochtheyt, biddende mijn heeren om gratie, wairop replicerende seyt de bailliu dattet selffde uuyt gheen haesticheyt geschiet was alsoe hij des anderen daechs noch persisterende bij sijn quaetwillicheyt in de presentie van den burgemeester seyde totten excijsmeester, dairbij staende: »die u noch, waert, mit een vuyst voir u backhuys smeet, wat woudij dairtoe doen?" persisterende bij sijn eysch ende conclusie. scepenen overgesien ende overgeleyt all tgundt ter materie dienende was, hebben de voirseyde Jacob gevangen gecondemneert ende condemneren mits desen geleyt te worden opter scavot ende aldair mit een ijser door sijn tonge gesteken worden, bannen voirts denselven den tijt van twee jaren eenpaerlick afftereenvolgende binnen der stede vrijheyt ende dair nyet uuyt te gaen binnen den voirseyden tijt op verbeurte van sijn lijff, ende binnen denselven tijde in gheen herbergen te gaen omme te drincken op peyne telcken reyse dat hij dairop bevonden sal worden wel strengelick gegeesselt te worden. Ut supra.

Executie gedaen opten 3 Septembris.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 82)

HELING.

Opten 8 Junii 1556.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen bij Gerardt van der Marsche als baillu deser stede ende van weeghen de

Con. Maj. als graeve van Hollant op ende tegens Daen Maertensz. alias Boeckende Koeck medt zijnder huysvrouwe, tegenwoirdich gevanghen alhier, hemluyden aensegghende dat ze gelootgeert hebben enyge dyefven ende oick gecocht van eenen Maerten Stobbe een staepelaicken voir vier stuvers, wairop sij hem gegheven hebben drye stuvers, ende dat voirts eenen Claes Jeroensz. aldair brenghende een pair trijpe schoenen omme te vercoopen, welcke schoenen eenen Annetgen cofte, twelck Boeckende Koeck vernemende seyde tegens den voirseyden Claes: »Marritgen mijn wijff zall te deeghen quaet zijn dat ghij hair die schoenen nyet vercocht en hebt", ende seyde voirts de voirseyde Boeckende Koeck medt een Willem de Wael teghens denselfden Claes: »zoe wanneer ghij wat hebt, tzij een oudt hemde ofte yet anders, brenget vrij", ende dat op een ander tijt eenen Maerten Stobbe hadde twee staepelaickens, wairvan Jannetgen een aff cochte ende Marritgen voirseyt, geapprehendeerde alhyer, het ander, wel weetende dat ze gestoelen wairen, ende dese dyefgens gelt hebbende, hebben de voirseyde gevangens hemluyden eeten ende drincken vercocht, ende dat denzelfden Boeckende Koeck den voirseyden Claes wel kent ende weet dattet een dyeff is. Ende alzoe de voirseyde zaicken zijn van groote onderhoudinge van dyeven, die nyet en behoiren ongestraft te zijn, want vondt men geen heelders men vondt geen steelders, concludeert de voirseyde baillu in der naeme als voiren dat den voirseyde Boeckende Koeck ende sijn huysvrouwe ende elck van hen bisonder gebracht zullen worden ter plaetse dair men gewoenelijck es cryminele justitie te doen ende aldair gehangen ende geworcht tusschen hemel ende aerde, zoe datter de doot nae volcht ende hairluyder goeden geconfixeert ten proffijtte der Con. Maj., oft anders cryminelijck ofte cyvilicken zoe scepenen nair rechte de saicke bevinden sullen.

Wairop den voirseyde Boeckende Koeck ende sijn huysvrouwe zeyde ofte deeden segghen dat ze gantselick ontkennen den eysch van den baillu sulckx ende in dier voeghen hij dye genomen heeft, mair is warachtich dat eenen jongen genaempt Claes bij avonde bij hairluyden gevangens duere quam omme te logeetgeren, denwelcken sij oick nyet en begeerden te herberghen, mair uuyt compassie deden hem huysvestinge, ende dat eenen Maerten Stobbe, hebbende een stapelaicken dairop dat ze hem deden drye grooten Vlaems zonder oick tzelfde te coopen off weetende dattet gestoolen was, mair alzoe binnen sijnen huyse was eenen schamelen jonge genaempt Willem de Wael denwelcken wel begeerende een hemde te coopen seyde tegens den voirseyden Claes Jeroensz.: »als ghij wat hebt zoe brengtet," nyet dat zijluyden gevanghen tzelfde voir heur begeerden noch bevonden zall worden dat zijluyden oyt enyge diefven gelootgeert hebben, nochte van haire goeden vercocht, concluderende dairomme alzoe tzelfde nyet en mach smaecken enyge cryminele, nochte cyvile saicken, dat zijluyden ontslaeghen ende geabsolveert zouden zijn van den eysch van den bailliu. Wairop den bailliu persisteerde voir repliek bij sijnen eysch ende conclusie, ende partie voir dupliek persisteerden bij hairluyder antwoirt ende deffensie. Scepenen partien int lange gehoirt mitsgaders deursyen dinformatie ende confessie van de voirseyde gevangens, ende gelet op alle tgundt datter materye dyenende is, hebben midt hairluyder vonnesche verclairt ende verclaren mits desen, dat de voirseyde gevangens ende elck van hen besondere op Sonnendach eerstcoemende gaen zullen in der processie voir mijne heeren van den gerechte elck medt eenen wassekaers barnende in de handt, weghende een halff pondt, ende voirts linden ende barrevoets nair ouden haircoimen, ende voir opte borst hair delict gescreeven

doirsaecke van hair misdaet, ende alzoe ommegegaen hebbende haire voirseyde wassekaersen te brenghen voirt heylige sacrament, ende dit op peyne van ten ewygen daegen gebannen te sijn uuyt deser steede ende vrijheyt van dien, ende nyet weeder in te comen op hair lijff. Presentibus, etc.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 93 verso.)

GEWELDDADIGHEDEN.

Den 19 Februarii 1557.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen bij Gerardt van der Merche als bailliu deeser steede van weeghen der Con. Maj. als grave van Hollant op ende jegens eenen Jan Gillys alias Jan int poortgen, jeghenwoirdich gevanghen alhier, hem aensegghende dat hij vergeselschapt es geweest medt eenen Huybrecht de metselair althans fugityff, welcken gevanghen medt den voirseyden Huybrecht op sinte Maertensdach ofte avont tsavonts ontrent acht ofte neghen uuyeren achter op den Turffmarckt ontrent Jan den Doenael ende de Zwaen, alwair oick gecomen zijn twee vrouwen ofte meyssiens omme te doen haer boetschap zulcxs als zij te doen hadden, ende int voirbijgaen van dezelfde vrouwen heeft deesen gevangen een van hemluyden aengetast ende die heuycke van hair hooft getrocken zulxs dat ze dye verlaeten ende zeer gecreeten heeft: »moort! brandt!," ende alzoe wechloopende es deur tcrijten van hair een zeecker manspersoon gecoomen, dewelcke hair vraechde doirzaecke waeromme dat ze creet, dair zij op antwoirde: »mijn heuycke wordt mij dair opte Turffmarckt ontnomen", welcke manspersoon dit hoorende es terstont angetreeden omme te zyen wie dat hetzelfde gedaen zoude moegen hebben, ende deese jegenwoirdigen gevanghen dit zyende ende beducht wesende dat hij bekent

soude weesen deurt crijten van de meyt, es hij terstont desen man te ghemoete gegaen, wel denckende dat hij de heuycke nyet en mochte houwen ende dattet zelfde uuytcomen moste, heeft hij hem de heuycke wederggheghe- ven, hem biddende ende segghende: »dreecht toch een heussche mont", ende alzoe tzelfde es een delickt ende feyt genoech smaeckende straetschenderie, bijsonder regardt ende mercke nemende opte plaetse dairt feyt geschyet es, twelck een plaets es omme zoe laet ende bij doncker avont zulcke feytten te bedryven, welck feyt ende delict nyet en behoirt ongestraft te blijven tot spiegel ende ex- empelle van allen anderen, soe concludeert de voirseyde bailliu uuyt de naeme als voiren dat de voirseyde gevan- ghen gecondempneert zoude worden bij vonnesche van schepenen uuyt oirsaeck vant voirseyde delict gebracht ofte geleyt te worden ter plaetsen daer men gewoentlijck es crimineele justitie te doen ende aldair gerecht te worden metten zwaerde zulxs datter die doot nae volcht, ende alle zijnnen goeden geconfisqueert ten proffijte van de Con. Maj. ofte anders cryminelicken off corporelicken aen sijn persoens ende goeden gestraft te worden als schepenen be- vinden zullen naer exigentie vant voirseyde delict bij hem gecommitteert te behoiren. Wairop den voirseyden ge- vanghen dede segghen tzijnder deffentie dat hij droncken weesende op sinte Maertensdach ofte zavonts gecoomen es medt den voirseyden Huybrecht de metselair achter opte Turffmarckt alhier ende hij benoedicht es geweest zijn natuerlick gevoech te doen, ende alzoe dair sittende

(1) Het is niet duidelijk waarom de baljuw wegens dit feit zulk een bijzonder zware straf eischte, en waarom het juist als een verzwarende omstandigheid werd aangemerkt dat de aanranding op de Turfmarkt plaats had. Het vonnis stond dan ook niet in evenredigheid tot den eisch.

zijnder twee vrouwen ofte meyssens voirbij coomen gaen ende heeft hij den eene van de voirseyde vrouwen bij de heuycke getrocken zonder dat hij dye gedachten ofte begeerten hadde dezelfde te behouden, want hij zelfs aen den voirseyden persoon ryep, segghende: »compt, haelt u heuycke", segghende: »ick ben Jan int poortgen," wairdeur blijckt genoech dat hij hem zelfven alle willens bekent maeckte, want hadde hij de heuycke willen nemen ofte houden als neen hij en zoude hemselven nyet bekent gemaeckt hebben. Ende aengaende trumoer vant crijtten van de meyssens was deur dyen dattet zeer doncker was ende zij verscrickten, concluderende dairomme dat den voirseyden bailliu zijnen eysch ende conclusie ontseyt zoude zijn ende hij dairaf geabsolveert. Waerop voir repliek den voirseyden bailllu zeyde dattet genoech schijnt dat hij tzelfde met opsetten wille gedaen hadde, alzoe hij jegens eenen anderen seyde: »zwijcht toch ende dreecht eenen heuysschen mont," persisterende bij zijne voirgaende conclusie, hemzelfven refererende tot kennesche ende getuygenesche van dyen. Wairop den voirseyden gevanghen duplicerende zeyde dat dezelfde persoonen wel zullen verclairen: indien zij hem gekent hadden en zouden geen rumoer gemaeckt hebben, want men nyet bevinden en zal dat denzelfden van enyge mesuzen ofte delicten belast es geweest, persisterende bij zijne voirgaende deffentie ende conclusie. Schepenen int lange parthien gehoirt, gevisiteert alle tgundt bij parthijen es geexhibeert, verclairen bij heuren vonnisse ende bannen den voirseyden gevanghen uuyt deese steede ende vrijheyt van dien den tijt van twee jairen binnen sdaechs zonneschijn dairuuyt te gaen ende nyet binnen denzelfden tijt weder in te comen op peyne strengelick gegheselt te zijn, ende teynde van dien binnen twee jairen noch gebannen te zijn ende telcken reyse ende zoe als hi binnen den voirseyden tijt incompt wel

strengelicken gegeselt te worden. Gepronunchiert ter presentie enz.

Dexecutie gedaen eodem die.

Crimineel sententieboek, No. 1 fol. 101 verso.)

DIEFSTAL EN BRANDSTICHTING.

Opten 20 Augusti 1557.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen bij Gerardt van der Merche, bailliu deeser steede van Rotterdamme, uuyt de naeme ende van weeghen de Con. Maj. als graeve van Hollandt op ende jegens Meus Reynsz. van Schiedamme, jegenwoirdich gevanghen alhier, hem ansegghende dat hij hem begheven heeft ten platten landen met veel quaets geselschap zijnne complicen traveillerende den huysman, al contrarie zijnne Maj. placaten, medt welcke complicen hij onder andere mede opgestelt hadde te trecken over Maeze int landt van Vorne ende elders om clederen te steelen, ende heeft sdaechs te voren aleer hem den voirseyde baillu alhier apprehendeerde gestoolen op Delfshaeven eenen zwartachtighen rock ende die in den lombart verset voir achtalve stuver, heeft noch dairenbooven medt zeeckere vrouweparsoen, dair hij vier daeghen mede geconverseert hadde, geweest tot Voirburch, ende aldair gestoolen een halve zijde ende een vierendel speckx, ende comende medt zijnne medegesellen ontrent sinte Maertensdijck in Zeelandt hebben aldair bij daeghe (onder dexel van beedellen) zekere huys verspyet ende hebben hem in den avondt weder derrewerts gevaerdicht, ende in huys comende, hebben den man van den huyse geknevelt ende naemen uuyt zeeckere kiste (die zij oick verspiet hadden) ontrent tweehondert Carolusguldens an gelde, twelck stondt in thynnen kannenkens, int welck doende hij gevanghen de schiltwachte gehouden heeft ende dairvoiren vant zelfde gelt genoote heeft twintich

Carolusguldens, mair alzoe de knecht van den huyse wechlyep en warde hij nyet gheknevelt, noch oick de vrouwe, noch tjonckwijff, wandt dair quam ontset van de gebuyeren. Heeft noch dairenboeven de voirseyde gevanghen geconverseert in Waterlandt, alwair hij tot verscheyden tijden ende plaetsen zoeveele cleederen gestoolen heeft dat hij die nyet en zoude weeten te specificeeren, immers onder andere meer dan vijftich hemden, alle welcke gestoolen goeden hij vercocht heeft tot Hoorn, Eynckhuysen, Eedam, Monickedam ende elders. Alle twelck nyet genoech zijnde mair in zijnne boesheyden persevererende heeft den voirseyden gevanghen met andere zijnne gesellen besich geweest omme tot Ouderschie den voirleeden brant te stichten medt zeeckere puppen die wel 14 daeghen onder weeghen wairen eer zij opghinghen deurdien dat zij brantstichters hem bij daeghe absenteerden van zorghe dat men quaet vermoeden op hemluyden crijghen zoude moeghen, mair bij nachte quaemen zij omme de lonte te lenghen ende helpen vorderen, zulcx dat God beetert groot ongheval dairuuyt gereesen ende gevolcht es. Dairenbooven heeft de voirseyde gevanghen opte Vischersdijck alhier deesen voirleeden winter een heuycke genomen, ende meest alle den tijt dat hij ende zijnne medeplegers geloopen hebben, hebben zij geleeft van gestoolen speck, vleysch, broot ende anders. Alle welcke zaicken hij buytten pijnne ende bande voir u mijn heeren geconfesseert ende geleeden heeft, die nyet en behoiren nochtans ongecorrigeert mair grootelicken gestraft te worden andere ten exempelle, concludeert dairomme de voirn. baillu in den naeme als boven dat dezelfde Mees Reynszoen bij u mijn heeren sententie gecondempneert zal zijn geleyt te worden ter plaetsen dair men gewoentlick es crimineele justitie te doen ende aldair geëxecuteert te worden metten viere zulcx datter

de doot nairvolcht ende alle zijnne goeden verclairt te zijn geconfisqueert ten proffijtte van de Con. Maj. Wairop den voirseyden Mees Reynsz. voir zijnder deffentie zeyde dat hij den brant tot Ouderschie nyet gesticht en hadde ende ontschuldichde de anderen die hij dairmede beschuldicht hadde, mair hadde den doot wel verdient. Schepenen partijen int lange gehoirt, deursyen zijn confessie die hij buytten alle banden van pijnne zelfs geconfesseert ende bekent heeft, ende geconsidereert alle tgundt in deesen te considereren staet, hebben medt hairluyder vonnesche gecondempneert ende condempneeren midts deesen den voirseyden Mees Reynszoen gebracht te worden ter plaetsen dair men gewoentlicken es cryminele justitie te doen ende aldair gestelt omme geworcht te worden ende gebrant medt den viere zulcx datter de doot nair volcht, ende alle zijne goeden geconfisqueert ten proffijte van de Con. Maj. Present enz.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 108.)

DIEFSTAL VAN VLEESCH UIT DE HAL.

Opten 4den May 1558 nair Paeschen.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen bij Gerardt van der Mersche als baillu deeser steede van Rotterdamme van weeghen ende uuyt de naeme der Con. Maj. als graeve van Hollandt op ende jegens Dingna Cuypers in Hairs dochter, geboeren van Sittert, jeghenwoirdich gevanghen alhier, hair aensegghende dat nair verclairinghe hair eyghen confessie zij opten vastelavont laestgeleeden gestoolen heeft in de vleyshalle deeser steede van de bancke van Zyer de vleyshouwer ontrent drie ponden vleysch, ende dairnair 14 daeghen van de bancke van Matte in Roomen, ende voirts persevererende heeft opten 26sten Aprilis laestleeden noch genomen drie bundekens vlasch. Ende alzoe tzelve nyet en behoirt ongepugneert te blijven concludeert

dairomme de voirseyde baillu dat dezelve Dingna geëxecuteert zoude worden metter coorde ende gehanghen tuschen hemel ende aerde geworcht datter de doot nair volcht, ofte anders criminelicken nair scheepenen de zaicke bevinden zullen te behoiren. Wairop de voirseyde Dingna seyde dat tgundt voirseyt hair bij den baillu aengeseyt zij gedaen hadde deur groote armoede ende nootsaeckelickheyt, versouckende gratie. Scheepenen gehoirt aenspraeck ende deffentie, geconsidereert alle tgundt in deesen te considereren staet, hebben medt hairluyder vonnesche verclairt ende verclairen midts deesen, dat de voirseyde Dingna terstont ten exempelle van allen andere draeghen zal de twee steenen, hanghende opt stadthuys, om hairen hals, ende zulcx dezelve brenghen voir St. Antheunesgasthuys (1), bannen voirts dezelve uuyt deeser steede ende vrijheyt van dien, hair leven lanck geduyerende uuyt te gaen binnen sdaechs zonneschijn ende nyet weder inne te coomen binnen haire leven opte verbeurte van hair lijff. Actum etc.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 126.)

VERSCHILLENDE DIEFSTALLEN MET INBRAAK.

Anno 1559 stilo communi opten 18den dach in Januario.

Opten eysch ende aenspraek gedaen bij Gerrardt van der Mersche, baillu deeser steede van Rotterdamme, van weeghen ende uuyt de naeme der Con. Maj. als graeve

(1) De straf van het steenendragen werd gewoonlijk alleen op vrouwen toegepast, de twee steenen waren door een keten verbonden, die de vrouw om den hals kreeg, en op die wijze moest zij tusschen twee gerechtsdienaars door de stad gaan. Het was de gewone straf voor kijfachtige en kwaadsprekende vrouwen; het oudste keurboek van Rotterdam bepaalt dat deze met de steenen om den hals van de Oost- naar de Westwagenbrug gevoerd moesten worden. Na de 16e eeuw geraakte de straf in onbruik.

van Hollandt etc, op ende teghens Dirick Ewoutsz. jegenwoirdich gevanghen alhier, hem aensegghende dat achtervolghende zijn eygen confessie hij gevanghen weesende medt hem vijfven, geleeden ontrent twee jairen, geweest hebben ontrent Alckmaer ende aldair zommighe van zijn complicen gecoomen zijn deur den derpel in een zeecker huys ende aldair den man geknevelt, gestelt op een stuel, medt kaerssen gebrant ende hem sijn gelt genomen, wair van hij gevanghen, houdende schiltwaecke, voir sijn portie genooten heeft twintich Karolusguldens, ende oick medt zeeckere zijnne complicen weesende int landt van Voeren opset gemaeckt in een zeecker huys bij Oestvoiren legghende een knevelinck te doen, mair alzoe dezelve luyden van den huyse topset van hem gevanghen ende zijnne complicen ontwaer geworden ende geweeten hebben, is deur dien hairluyder opset nyet volbracht geweest. Heeft oick bij St. Wijnockxberghen in Vlaenderen medt zijnne complicen een muyer van een zeecker huys deurgebroecken, ende in huys coomende hebben de man medt zijnne huysgesin aldair geknevelt ende zijn gelt berooft, dezelve geknevelde persoonen laetten legghen ende voir zijn portie genooten vijftich Karolusguldens. Heeft voirts hij weesende medt drie zijnne complicen tot Schoenderloe aldair afgedwonghen eene Neel Heynderix zes stuvers an gelde ende noch zes stuvers verdroncken zonder te betaellen, de deuren ende veynsteren toegeslooten, de voirseyde Neel uuytgejaecht, hair qualicken tracterende, ende oick zeeckere huyslotinghe ende camerdeure binnen deese steede opgestooten, smijtende, vechtende, dreyghende dengheenen dyet uuyt wilden brenghen den hals aff te snijen. Ende alzoet zelve zijn zaicken die nyet ongepugneert ende gestraft en behooren te blijven concludeert de voirseyde baillu in den naeme der Con. Maj. als grave van Hollandt etc. dat de voirseyde jegenwoirdige gevanghen gebracht zoude

worden ter plaetsen dair men gewoentlick is criminele justitie te doen ende aldair levendich gebrant te worden ofte anders nairvolghende de placcate der Con. Maj. gehanghen ende geworcht te worden datter de doot nair volcht, ofte medt een gloyende ijser voir ende achter op sijn lijff medt een Bourgoensch cruys gestreecken te zijn ende voirts geëxecuteert te worden medt den zwaerde tlijff op een radt, thooft op een staecke gestelt te worden ende allen zijnen goeden geconfisqueert ten proffijte van de Con. Maj. wairop de voirseyde gevanghen zeyde ende badt om gratie. Scheepenen de zaicke overgemerckt, gelet ende geconsidereert alle tgundt in deesen te considereren staet, hebben de voirseyde gevanghen gecondempneert ende condempneren midts deesen gebracht te worden ter plaetsen dair men gewoentlicken is criminele justitie te doen ende aldair medt een gloyende yser voir ende achter op syn lijff gestreecken te sijn ende dairnair medt den zwaerde geëxecuteert, tlijff op een radt, thooft op een staeck gestelt te worden, ende alle zijnne goeden ten proffijte van de Con. Maj. geconfisqueert te zijn. Actum enz.

Dexecutie ten voirscreeven daeghe gedaen.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 132.)

VERSCHILLENDE DIEFSTALLEN.

Opten laesten Februarii 1562 stilo communi.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen bij Gerardt van der Mersche, bailliu deeser steede van Rotterdamme, op ende jeghens Adriaen Jacobsz. alias Poorter, gebooren van Brugghe, jeghenwoirdich gevanghen alhier, hem ansegghende dat hij met zijn broeders Andries Jacobsz., medegevanghen alhier, ende Hans Jacobsz., nu ter tijt gevanghen tot Schyedamme, met Anna hair suster ende Joost hairluyder zwaegere gestolen heeft tot Dordrecht in de Wijnstraet in een herberghe te weeten hij gevanghen

twee heuycken, ende Hans zijnnen broeder een heuycke ten huyse van een snijer, welcke heuycken bij de voirseyde Anna tot Dordrecht in de lombart gebracht zijn, dair hij voir zijn portie af genooten heeft vijftien stuvers. Ende zulcx van Dordrecht scheydende heeft hij gevanghen met Andries ende Hans zijn broeders opset gemaeckt om hier in stadt te gaen steelen zulcx dat ze om hair opset te volbrenghen hier gecoomen zijn ende hebben tsavons te weeten Hans gestoolen bij tBroercloester van den tresoir een pulletgen, ende dese gevangen met Andries zijnnen broeder hielden schiltwacht, ende alzoe de kandelairs vant tresoir vielden lyep hij gevanghen met zijnnen broeder wech, sulcx dat ze tSchiedam gecoomen zijn, logerende in den Ezel, opset gemaeckt hebben om weder te gaen steelen, ende zijn alzoe dese voirseyde gevanghen met Andries ende Hans zijnne broeders uuytgegaen op Alreheylighenavont laestleeden, ende heeft hij gevanghen gestoolen voir uuyt een huys twee heuycken, ende Hans zijnne broeder gelijcke twee heuycken, ende brachte hij gevanghen met Andries zijnnen broeder de heuycke buyten de poorte, ende alzoe dair groot geluyt gemaeckt worde ende deurt waerschouwen van Hans hairen broeder heeft hij metten voirseyden Andries zijnnen broeder een bootgen genoomen ende over de haeven gevaeren, ende hebben de heuycken die zij buyten de poorten geleyt hadden wedergenoomen ende die alzoe opte Delfshaeven ten huyse dair men tbyer overslaet benedendijcx geleyt, ende zijn zulcx hier in de stadt gecoomen ende bij den voorn. bailliu gevanghen. Concluderende dairomme uuyt de naeme ende van weeghen der Con. Maj. dat de voirseyde gevanghen gebracht zoude worden ter plaetsen dair men gewoentlick is criminele justitie doen ende aldair geëxecuteert te werden metter coorden ende gehangen te worden tuschen hemel ende aerde datter de doot nair volcht, ofte ten minsten

achtervolgende de placcaeten der Con. Maj. ten ewyghen daeghen opte galeyen ghebannen te worden ende nyet weder in de Maj. landen te coomen, ofte alsulcken tijt als scheepenen bevinden zullen te behooren dat hij opte galeyen zoude moeten sitten. Wairjeghens hij gevanghen zeyde dat de heuycken volghende zijn confessie tot Dordrecht nyet gestoolen en waeren, versouckende gratie ende gheen recht. Wairop replicerende den bailliu zeyde dat van als bij informatie scheepenen genoech zoude blijcken ende dat deese gevanghen tanderen tijden tot Brugghe ende elders gegheeselt ende gebranteyckent is geweest, persisterende deurdien bij zijne voirgaende eysch ende conclusie. Scheepenen nair parthien ghehoort ende deursien d'informatiën op den gevanghen genomen mitsgaders zijn eyghen confessie hebben den voirseyden Adriaen gevanghen gecondempneert ende condempneren midts deesen te weesen zes jairen lanck opte galeyen, ende bijaldien hij middellertijt dairaff gerochte in de Con. Maj. Nederlanden geduyerende dien tijt nyet weeder te coomen opte verbeurte van zijn lijff ende goet (1).

Aldus ghepronunchieert ten daghe als voiren, presentibus Fijck, Aeryen Aeryensz., Claes Brouwer, Heynderick van Neck, Cornelis Jacobsz., Cornelis Melisz. ende alzoe Pieter Govertsz. dees tijt zyeck was, zijn scheepenen tzynnen huijse gegaen ende hebben hem zijn advijs gevraecht die 't voirseyde vonnesche advoyeerde.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 140.)

---

(1) Ook de galeistraf heeft in de Nederlanden bestaan. Een plakkaat van Philips II van 1556 verwees rabouwen, straatschenders enz. naar de galeien, ook kon dit geschieden met hen die eigenlijk den dood verdiend hadden. Oorspronkelijk moest de straf minstens 6 jaren duren, dit werd na 1575 afgeschaft. Na 1609 schijnt deze straf niet meer toegepast te zijn, een enkel voorbeeld wordt nog in 1630 gevonden.

ARRESTATIE VAN EEN POORTER CONTRARIE DE PRIVILEGIEN.

Opten 10 Decembris 1563.

Opten eysch crimineel bij Gerardt van der Mersche als bailiu der stede van Rotterdamme mitsgaders die burgemeesteren ende regierders derselver steede gedaen den 26 Novembris lestleeden op ende jeghens Ghijsbrecht Jansz. bode van Schyelant, jegenwoerdich gevanghen, alzoe hij hem vervordert hadde opten 18 Septembris voirleden binnen deesen steede eenen poorter te arresteren contrarie die privilegien ende hantvesten derzelver steede, waerop den voirseyden bailiu bij die ende andere middelen breder in de voirn. eysch begrepen concludeerde denselven gevanghen gebrocht te worden ter plaetse dair men gewoentlick es criminele justitie te doen ende aldair geexecuteert metten zwaerden, ofte anders criminelick ofte civilick nair exhigentie van der saicke behorende, welcken eysch die voirseyde gevanghen versochte bij gescrifte ende dach tantwoirden te 14 daeghen, renunchierende van de proceduren voir den Hove van Hollant gedaen belovende in parsone te compareren op peynne van verwonnen, ende op huyden ten daeghe dienende die voirseyde Ghijsbrecht gevanghen in rechte comparerende, seyde tzelve arrest ingnorantelick gedaen te hebben alzoe hij anders nyet en wiste hij en mochte opten dijck wel arresteren overmidts den dijckgraeff ende heemraeden van Schyelandt recht segghen opter dijckaetge hebben, biddende oetmoedelick dat mijn heer zoude willen considereren op sijn strickte vangenisse den tijt van seven weecken geleeden ende zijnder ouderdomme ende desolaetheyt van zijnder huysvrouwe ende kinderen, concluderende dat hij gevanghen tevreden is te renunchieren vant voirseyde arrest ende verclairende dair qualick aen gedaen te hebben,

ende dat den vorderen eysch ende conclusie op hem genomen den bailiu ontseyt zoude zijn. Waerjeghens den voirseyde bailliu replicerende zeyde dat hij ontkende den dijckgraeff ofte heemraeden van Schielandt enyge jurisdictie opten dijck binnen deser steede te hebben, ende indien zijluyden yet ter cause van dien binnen der stadt attempteerden zoude trecht der Con. Maj. dairinne voirsien, persisterende bij zijnne voirgaende conclusie. Wairop duplicerende die voirseyde gevanghen versochte gratie. Schepenen partien int lange gehoort, gelet ende geconsidereert alle tgundt in deesen te letten ende considereren stont, hebben bij hairluyder vonnesche die voirseyde gevanghen gecondempneert ende condempneren midts desen in de coste van de apprehentie den tijt van acht weecken tot acht stuvers daechs, ende dat hij terstont coomen sal in openbair vierschaire ende verclairen tvoirseyde arrest qualick ende tonrecht in prejuditie ende achterdeel der voirseyde stadts privilegien gedaen, biddende dairvan om vergiffenische, ende voirts bedevaert te gaen tot Gravesande tuschen dit ende Drieconinghendach eerstcomende ende goet bethoen van dair te brenghen op peyne van ewelick gebannen te zijn uuyt der stadt ende vriheyt van dien. Ende beroerende die vordere costen gedaen voir den Hoove van Hollant, mijn heeren de armoede van den voirseyden gevanghen aenmerckende hebben hem dieselve uuyt zonderlinge gratie geremitteert. Ende dit all sonder prejuditie ende onvermindert der stadts privilegien tzelve bodeambacht aengaende, interdicerende hem van gelijcke meer te doen op arbitrale correctie.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 143.)

MUNTVERVALSCHING.

Opten 6 Martii 1567 stilo communi.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen bij Gerardt van

der Mersche, bailiu deeser steede van Rotterdamme uuyte naeme ende van weghen die Con. Maj. als grave van Hollandt op ende jegens Hans Jansz. geboren van Leuwaerden uuyt Vrieslandt, wesende een thynnegieter van zijn ambacht, jegenwoirdich gevanghen, segghende dat achtervolgende desselfs gevangen belij ende confessie buyten alle pijnne van banden geleeden, hij zedert Bamisse lestleden gegooten heeft enyge quaede ende valsche heele ende halve Coninxdaelders ende penninghen van zeven stuvers, ende die bij hem zelven ende andere uuytgheghe-ven, concluderende bij dezelve ende andere middelen dat de voirseyde gevangen gecondempneert zoude worden gebracht te worden ter plaetse daer men gewoentlick is criminele justitie te doen ende aldair in een keetel levendich gesoden te worden (1) ofte anders geëxecuteert aen zijn lijff datter die doot naer volcht ende zijn goeden geconfisqueert. Scheepenen gehoort het belij ende confessie van de voirseyde gevanghen, geconsidereert ende gelet alle tgundt in deesen te considereren stont, hebben bij hairluyder vonnesse die voirseyde gevangen gecondempneert ende condempneren midts deesen gebracht te worden ter plaetse dair men gewoentlick is criminele justitie te doen ende aldair geëxecuteert metter coorden dattter die doot nair volcht, hebbende om zijn lijff zeeckere specie van valsche munten, ende zijn goeden geconfisqueert tot proffijte van de Con. Maj.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 151.)

---

(1) Het zieden in den ketel was van ouds de tegen valsche munters bedreigde straf. Dat zij werkelijk is toegepast, blijkt herhaaldelijk. In eene baljuwsrekening van Schieland over 1359/60 vinden wij een post uitgetrokken voor het zieden van een man binnen Rotterdam. Nog in 1728 werd deze straf opgelegd aan iemand te Roermond; ook bij valschheid in geschrifte schijnt zij voorgekomen te zijn.

VERSCHILLENDE DIEFSTALLEN.

Opten 13 Marti anno 1568.

Opten eysch ende aenspraeck gedaen bij Gerrardt van der Mersche, bailiu deeser steede van Rotterdam, van wegen de Con. Maj. als grave van Hollandt op ende jegens Michiel Pietersz. ende Cornelis Pietersz. gebroeders, jegenwoirdich gevanghens, segghende ende concluderende dat achtervolghende hemluyder confessien schepenen gebleecken van zeeckere cleyne dieverijen, dat elcx van hemluden bijsonder gebracht zouden worden ter plaetsen daer men gewoentlick is criminele justitie te doen ende aldaer metter coorden tuschen hemel ende aerde geworcht te worden datter de doot naer zoude volghen ofte ten minsten malcanderen wel strengelick te ghezellen datter tbloet naer zoude volghen, ende voirts gebannen buytten ofte binnen deeser steede, zulcx scheepenen naer exigentie van der zaicken bevinden zouden te behoren, ofte deselve gezelinge te geschieden bij den scharprechter. Schepenen gehoort de deffentie van de voirseyde gevanghens ende rijpelick op als gelet, hebben bij haerluyder vonnesche de voirseyde gevanghens gecondempneert ende condempneren mits deesen gebracht te worden ter plaetsen daer men gewoentlick es criminele justitie te doen, ende bij gebreck van den scharprechter malcanderen ende deen dander aldaer wel strengelick gezellende datter tbloet naer volcht, ende bannen voirts de voirseyde gevanghens een jair lanck geduyerende binnen deeser stadt ende vrijdomme van dien ende middelretijt daer nyet uuyt te gaen op peynne van strengelick gegezelt ende gebranteyckent te worden.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 156.)

VERSCHILLENDE DIEFSTALLEN.

Den 21 Mey anno 1579.

Opten criminelen eysch ende aenspraecke by Gerardt van der Mersche, baillyu, in den name van de Con. Maj. ende van weghen deser stede gedaen op ende jegens Franchoys Boustijn, bourduierwercker van Loven, jegenwoirdich gevangen alhier, uuyt saecke van diversche dieffverijen by denselven gevangen soe tot Utrecht ende elders ende lest binnen deser stede gedaen, daerover hij gevangen es geworden uuytwijsende zijne confessie, concluderende daeromme dat hij gevangen bij sententie van schepenen gecondemneert zoude werden dat hij gevangen zoude werden gebracht ter plaetse daer men alhier gewoenlick es criminele justicie te doen ende aldaer ten exemple van anderen geëxecuteert met de coerde datter de doot naer volcht, dat voerts alle zijne goeden verclaert souden werden geconfisqueert ten behouve van sheeren taeffelle, ofte anders soe schepenen bevinden souden te behoren. Waer jeghens Baernt van Steenbeeck in den name van de voirseyde gevanghen mitsgaders deselve gevanghen doende defensie versochten dat mijn heeren schepenen gelieven wilden aenschou te nemen op zijnne joncheyt ende in plaetse van rigeur van justicie gratie ende bermherticheyt te gebruycken. Ende de voerseyde bailliu replicerende persisteerde als voren. Schepenen den voirseyden eysch ende aenspraecke van den baillyu mitsgaders de defensie van de voern. gevangen ende zijne confessie hebbende gehoert, ende gelet tgene in desen te letten stondt, meer geneghen wesende tot bermherticheyt dan tot rigeur van justicie ende aenschou nemende op des gevanghens joncheyt, hebben met heurluder sententie verclaert ende den voern. gevanghen gecondemneert ende condemneren hem mits desen dat hem in de vierschaer alhier om den hals gedaen ende gehangen sal werden een

dieffsbast ende vandaer alsoe gebracht voer tstadthuys opt schavot daer men gewoenlick criminele justicie doet ende aldaer met roeden strengelick gegeesselt sal werden datter tbloet naer volcht, ende dat hij daernaer voirts op zijnen rugge met een heet ijser sal gebranteyckent werden ten exemple van anderen, ende tselve gedaen zijnde, hebben denselven gevangen gebannen ende bannen hem mits desen binnen deses sdaechs sonnenschijn te ghaen uuyt deser stede ende de vrijheyt van dien ende dairinne nyet weder te comen binnen den tijt van thien eerstcomende ende achtereenvolgende jaren op pene van capitaliter gestraft te werden.

(*Crimineel sententieboek*, No. 1 fol. 158.)

EEN ADVERTENTIE OVER ROOKVERDRIJVEN IN 1738.

Werd geadverteert, dat Sr. Francois Wilmart het geheym heeft, om te beletten, dat de schoorsteenen niet en rooken, na deselve exactelijk te hebben geëxamineert; en hy sal sijn sentiment aen de Eygenaers seggen, of het sal reusseren, dan niet; waervoor de Eygenaers geen meer kosten als van 3 à 4 gulden sullen behoeven te ondergaen; welck geld alleenlijck is tot goedmaken van de kosten van het messelwerck, 't geen deswegen sal moeten werden gedaen: Daerenbōven sullen de Eygenaers aen gemelte Sr. Wilmart betalen een somme, waerover sy te samen sullen overeengekomen zijn, indien het wel komt te reusseren: Die hem gelieve te spreken, adressere sig te Rotterdam, ten huyse van Hendrik Verhagen, in de Stad Mechelen, agter de Franse Kerk.

Rotterdamse Donderdaegse Courant, A°. 1738, No. 83 (20 November 1738).

HET HUIS VAN AERT VAN NES.

In 1894 werd een der weinige huizen te Rotterdam afgebroken, die door hun bouwtrant nog herinneren aan vroegere tijden: het huis aan de Korte Hoogstraat, tot voor kort bewoond door mevr. de wed. Dr. J. G. F. Sleurs, thans het Katholiek Leesmuseum.

De hierbij gevoegde reproductie eener teekening, vóór het afbreken ten behoeve van het archief gemaakt door de goede zorgen van de directie der Plaatselijke werken, geeft een afbeelding van den gevel in zijn oorspronkelijken toestand, voordat dikke verf- en cementlagen de baksteen en de fraai gebeeldhouwde zandsteen aan het oog onttrokken.

Behalve door het uiterlijk had dit huis voor ons nog een andere aantrekkelijkheid; het was het huis, waarin de luitenant-admiraal Aert van Nes van 1675 tot zijn dood in September 1693 gewoond heeft.

Den 15 Mei 1675 werd voor Schepenen gepasseerd een acte, waarbij »Adriana van Aller, als last ende procuratie hebbende van Hendrick van Sevenhoven, bailliu, schout ende dijkgraeff van Nieucoop ende Noorden, nomine uxoris erffgenaem voor een vierde paert van Maria van Nes zaliger, zijnde deselve procuratie gepasseert voor Schepenen van Nieucoop ende Noorden voorsz. op den 12 Mey 1675, wijders noch last ende procuratie hebbende van Dirck Swaertendijck, oud-cameraer van 't groot waterschap van Woerden, mede nomine uxoris erffgenaem voor een gelijk vierde van de voorn. Maria van Nes, ende laetstelijk noch last ende procuratie hebbende van Catharina ende Maria van Leeuwen, yder insgelijkx voor een vierde paert ende sulx te samen voor 't geheel erffgenamen ex testamente van de voorsz. Maria van Nes, in haer leven weduwe van Sr. Tieleman Cupus zaliger,

0 1 2 3 4 5 meter

Het huis van AERT VAN NES
aan de Korte Hoogstraat te Rotterdam.

zijnde deselve procuratien gepasseert voor Schepenen der stad Woerden voorsz. op den 12 Mey 1675 ende d'andere van Mr. Dirck de Fries, Notaris ende sekere getuygen tot Leyden op den 13 Mey 1675, ons Schepenen geëxhibeert in de voorsz. qualiteit geeft aen de heer Aert van Nes, Lieutenant-Admirael van Holland gifte ende eygendom van een huys ende erve, staende ende gelegen aen de oostsijde van de Hoogstraet binnen deser stad, belent ten zuyden Petrus Swaerdecroon, medicine doctor ende ten noorden de erffgenamen van d'heer mr. Jacob Navander zaliger, streckende voor van de straet tot achter in de haven toe, geregistreert op No. 553-554."

Er werd voor betaald 7350 gulden in gereeden gelde en 7000 gulden in obligaties »ten laste van het Gemeene Land van Holland ende Westvriesland deselve obligaties te rekenen jegens 82 gld. ten hondert, makende tesamen een som van 13090 gulden."

Volgens een overleving zou het vrouwebeeld in medaillon boven een der ramen voorstellen de vrouw van Aert van Nes; in dit geval zou het huis na 1675 moeten verbouwd zijn. De bescheiden om dit verhaal te controleeren ontbreken, zoodat de kans blijft bestaan dat de traditie waarheid bevat. Dit medaillon, dat thans in het gemeente-archief bewaard wordt, munt uit door fraaie bewerking.

Vroeger vertoonde het huis het jaartal 1667 op het schildje in den top; bij het afbreken is dit schildje onderzocht en het is niet gebleken dat dit jaartal er vroeger op gestaan heeft; het schijnt er eerst later op geschilderd te zijn.

Zooals ik reeds schreef, stierf Aert van Nes in dit huis in 1693, nadat zijn vrouw Geertruida den Dubbelde in Januari 1684 als kraamvrouw er in overleden was, nalatende vier onmondige kinderen.

Na den dood van Aert van Nes kwam het huis aan zijn

dochter Willemina Jacoba (overleden in Maart 1705), gehuwd met Hendrik Selkart (overleden 11 Aug. 1732), uit welk huwelijk geen kinderen geboren werden.

Van Hendrik Selkart ging het daarom over op diens dochter Elisabeth, geboren uit zijn derde huwelijk met Johanna van Mierop en gehuwd met mr. Jan van Teylingen, commies-generaal te Rotterdam. Toen deze de stad verliet om zich te 's Hertogenbosch te vestigen, verkocht hij het pand den 12 Mei 1766 aan Dr. Johannes Stook voor *f* 13700.

EMIGRANTEN UIT DE PALTS NAAR PENNSYLVANIË.

Rotterdam, den 17 December. Extract uyt een Brief van Capiteyn Walter Goodman, voerende het Schip de Robert en Alice, gevaren van Rotterdam met Emigranten.

Philadelphia den 19 October O. S. 1738.

»Op den 4 July laetstleden ben ik uyt Dover in Engeland gezeyld, en alhier op deese Rivier gearriveert op 9 September, met Volk en Passagiers, in goede gesondheyd. Doch onderweeg heb ik veel Sieken gehad, waervan egter niet meer als 18 gestorven zijn, sommige van dewelke kort na myn vertreck uyt Engeland zijn overleden, maer na dat 'er sooveel dooden zijn, hebben wy egter verre de minste van al de Schepen die reets gearriveert zijn. Wy zijn het derde Schip hier aengekomen. Ik heb in geselschap met 4 van de Schippers geweest, die te samen 425 dooden hebben gehad, als een 140, een 115, een 90 en een 80.

Beyde de Capiteyns Steedman zijn noch niet gearriveert, en twyfele niet, of sal klaer zijn om van hier te vertrecken, eer die aenkomen, dewyl ick morgen begin te laden. Ik ben al myn Passagiers tot op 20 Families na queyt."

Rotterdamse Donderdaegse Courant, A°. 1738, No. 95 (18 December 1738).

HET TOEZICHT OP DE UITGAVEN DER STAD ROTTERDAM VOOR 1795.

EENE HISTORISCHE SCHETS

DOOR

MR. J. B. KAN JR.

Deze schets was oorspronkelijk bestemd, een deel uit te maken van mijn proefschrift »De comptabiliteit in het staatsbestuur."

Om redenen, die den lezer zeker onverschillig zijn, heeft zij daarin echter geen plaats gevonden.

De redacteur van het *Rotterdamsch Jaarboekje*, die door de hulp, zoo dikwijls bereidwillig verstrekt, wist dat ik dit hoofdstuk uit de geschiedenis der comptabiliteit van Rotterdam in ruwe omtrekken bewerkt had, verzocht mij het resultaat van mijn arbeid aan hem te willen afstaan en zijn vereerend aanzoek heb ik niet durven, noch willen van de hand wijzen.

§ I. VAN DE OUDSTE TIJDEN TOT DE EERSTE INSTRUCTIE DER REKENMEESTERS (1674).

De sluier, die er hangt over de oudste geschiedenis van Rotterdam, is niet zoo ver op te heffen, dat men er in slaagt, zich eene heldere voorstelling te maken, hoe vóór de 15e eeuw het gemeentebestuur georganiseerd was.

Wel is waar zijn eenige privilegiën voor het weetgierig nageslacht bewaard gebleven, maar al worden hierin ook met een enkel woord de verschillende machthebbers aangeduid, hunne competentie blijft in het duister.

Het eerste handvest d.d. 7 Juni 1340, dat iets meer behelst dan rechtspraak, is hetzelfde, dat Rotterdam stadsrechten deed deelachtig worden (1). Het bestuur bestond volgens deze oorkonde uit een baljuw, den ambtenaar van den graaf, 7 schepenen en 2 »raetsman." Deze laatsten, later ook Burgemeesters geheeten, schijnen het geheele bestuur en hiermede ook het beheer der financiën op zich genomen te hebben. De oudste rekening toch, die ontdekt is, dagteekent van het jaar 1426 en behelst eene verantwoording, door twee »raetsluden" of Burgemeesters (zooals zij in het vervolg van het stuk ook genoemd worden) afgelegd omtrent hun beheer der stadsrekeningen. Aan welke macht rekening werd gedaan, blijkt evenwel niet: vermoedelijk was het slechts eene zedelijke verantwoording tegenover de gemeentenaren. Immers terwijl de latere rekeningen van handteekeningen ter goedkeuring voorzien zijn, worden hier eenvoudig de verschillende posten van ontvangst en uitgaaf vermeld, zonder dat van opneming of sluiting blijkt (2). Toch is het feit dat er toen ter tijde geene macht bestond, bevoegd om rekenschap van het financiëel beheer te eischen, een grond voor het ontbreken van de sluiting, daar men in de tweede overgebleven rekening (van 1559) eveneens de handteekeningen van hen, die haar goedkeurden,

(1) Dat ik bij dit onderzoek een vlijtig gebruik gemaakt heb van »*De Regeering van Rotterdam*" door den Heer Unger op last van het Gemeentebestuur uitgegeven, spreekt van zelf. Het zal wel onnoodig zijn telkens den lezer naar deze bron te verwijzen.

(2) Ook in andere steden ontbreekt eene dergelijke goedkeuring; Men zie b. v. de interessante bijdrage van den heer F. A. Hoefer in de *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 16e deel pag. 95, »Over de rekeningen der stad Hattem van 1460-1487."

Vgl. ook Mr. Ch. M. Dozy. *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht.*

mits, hoewel het vrij wel vaststaat, dat het sluiten door of van wege de Vroedschap geschiedde.

Het eerste privilegie, dat uitdrukkelijk de verkiezing van bepaalde financiëele administrateurs gebood, werd den 8en Juli 1436 gegeven. Bij dit handvest werd de Vroedschap, toenmaals Raad van Veertigen geheeten, ingesteld. Deze veertig personen schijnen in de eerste plaats aansprakelijk geweest te zijn voor de beden, die de graaf aan de stad richtte, waaruit dan ook het streven te verklaren is om vermindering van dit aantal tegen te gaan.

Deze raad nu koos uit zijn midden vier der aanzienlijkste leden om de inkomsten der stad te beheeren en te bewaren en de betalingen te doen (1). Later werden deze vier uitverkorenen »Tresoriers" genaamd, hoewel zij eerst met dezen naam bestempeld worden in het privilegie van 18 April 1479.

Wat hunne afrekeningen moesten behelzen en of deze ambtenaren rekenplichtig waren aan de Vroedschap, blijkt niet. Toch geloof ik wel te mogen aannemen dat hunne rekening zal bestaan hebben in het overleggen der bewijzen, dat zij de door den Raad van Veertigen bevolen ontvangsten geïnd en betalingen gedaan hadden.

Drie jaren later (2 Maart 1439) werd de verkiezing van twee Burgemeesters (2) en van de Schepenen op nieuw geregeld, zonder dat ook dit privilegie poogde eene omschrijving te geven van de taak, aañ Burgemeesters opgedragen. Vermoedelijk bleven zij met de dagelijksche leiding belast, maar was hun het financiëel beheer ontnomen.

Of in den eersten tijd de Tresoriers gehouden waren, hunne

(1) In het algemeen moesten zij «de goede regieren ende bewaeren," waaronder men de zorg niet alleen voor de gelden, maar ook voor de gemeentelijke eigendommen schijnt te moeten verstaan.

(2) De vroegere »raetsman."

bevelen op het stuk der financiën na te komen, is volkomen onbekend; later echter schijnt dit wel het geval te zijn geweest (1).

In dezen toestand kwam geene verandering vóór het privilegie van 8 April 1518, waarbij de Raad van Veertigen tot zestien personen ingekrompen en het getal der Tresoriers van vier op twee gebracht werd.

Zes jaar later evenwel besloot men het aantal der raadsleden tot 24 te verhoogen, uit hoofde van de vele reizen, welke de kooplieden, die dat lichaam in grooten getale telde, verplicht waren te maken, waarvan het gevolg was dat de gemeentebelangen minder goed werden behartigd.

Het getal der Tresoriers bleef evenwel op twee bepaald, ondanks het verzoekschrift van den Raad, die er op gewezen had, dat het ambt der Tresoriers hen dikwijls uit de stad riep (2), zoodat er dan een plaatsvervanger moest worden aangesteld.

Deze getallen werden eerst in 1580 gewijzigd, toen Willem van Oranje, in naam van Philips II, in de zes groote steden van Holland het getal leden der Vroedschap op 32 bracht en dat der Burgemeesters op drie.

In 1615 reduceerden de Staten van Holland het aantal der leden van de Vroedschap tot 24, terwijl in 1637 vier Burgemeesters werden ingesteld.

---

(1) Misschien berustte bij de Burgemeesters hier ook wel een deel van de rechtspraak: zij vormden althans met de Schepenen een college »Gerechte" geheeten.

Ook te Amsterdam was den Burgemeesters een aandeel in de rechtsspraak gegeven: zij bezaten daar eene adviseerende stem. Zie Gerard Rooseboom: *Recueil van verscheide keuren en costumen binnen de stadt Amsterdam* (Pag. 14 en 15).

(2) Wanneer zij met de Gedeputeerden ter dagvaart gingen, hetgeen vermoedelijk geschiedde, als aanvragen om geld, door den graaf tot de verschillende steden gericht, ter tafel zouden komen.

Noch in het aantal leden der Vroedschap, noch in dat der Burgemeesters, noch ook in dat der Tresoriers (1) is gedurende de republiek verandering gebracht.

De hier aangehaalde privilegiën zouden wij als het ware de grondwetten voor de gemeente kunnen noemen. Dat zij evenwel, in strijd met de eerste taak eener grondwet, de attributen der verschillende machten nagenoeg ongeregeld laten, valt reeds bij eene oppervlakkige lezing in het oog.

Een uitvoerig onderzoek, hoe belangrijk misschien, zou mijn bestek ver overschrijden en weinig bevredigende resultaten opleveren, daar de aan verschillende autoriteiten opgedragen functiën zoo weinig scherp gescheiden waren dat zij vermoedelijk dikwijls elkanders terrein betraden. Daarom wil ik mij liever bezig houden met de bespreking van de toestanden aan het einde der 16e en in het begin der 17e eeuw.

Het blijkt dat de Tresoriers, die door de Vroedschap naar welgevallen werden ontslagen, rekening van hunne ontvangsten en uitgaven aan dit college deden. Bij gebreke hiervan werden zij tot eene boete van 100 gouden kronen verwezen (2) In den eersten tijd hadden zij, zoowel bij het innen der ontvangsten als bij het doen der betalingen alleen de besluiten der Vroedschap uit te voeren; later toen de taak van Burgemeesters uitgebreid werd, betaalden zij op ordonnantiën van dezen. Wanneer deze verandering plaats greep, is niet met zekerheid te zeggen.

Hunne rekening werd niet door de volle vergadering der Vroedschap opgenomen, maar door eene commissie en waarschijnlijk ook door deze gesloten.

---

(1) Behoudens eene kleine, straks te vermelden, kortstondige afwijking.

(2) Vroedschapsresolutie van 6 Mei 1623.

Zooals ik reeds opmerkte, werden de Tresoriers ten getale van twee aangesteld, doch de resolutie van 2 April 1579 bracht hierin verandering door te bepalen, dat er slechts één zou zijn en de ander Fabriekmeester.

Deze wijziging schijnt evenwel slechte vruchten gedragen te hebben; althans den 14den Juni 1589 lezen wij van een Tresorier, die naast den bestaanden aangesteld wordt tot betaling der stadsrenten en landscontributiën. Dit is de Tresorier extraordinaris, wiens ambt dus reeds van dit jaar en niet eerst uit de 17e eeuw dagteekent.

De werkkring van beide Tresoriers werd 5 jaren later (7 Mei 1594) door de Vroedschapsresolutie van dien dag bepaald, wier inhoud hierop neerkomt.

Alle inkomsten en accijnzen moesten gestort worden bij den Tresorier ordinaris, die in het algemeen alle betalingen doen zou op ordonnantiën van Burgemeesters en Fabriekmeesters. De renten van het gemeeneland, aan de stad verschuldigd, en de inkomsten van de verponding (grondbelasting) zouden daarentegen den Tresorier extraordinaris toevloeien, die daaruit de stadsrenten zou betalen (1).

Beide Tresoriers moesten, volgens de resolutie van 5 Dec. 1592, rekening doen binnen 6 maanden (2), op straffe van bij gijzeling daartoe te worden gedwongen, terwijl hun, behalve hun tractement, emolumenten, naar

---

(1) Bij de resolutie van 27 Febr. 1616 werd beider werkkring eenigszins gewijzigd.

(2) De resolutie van 6 Mei 1623 bestendigde deze bepaling, maar voegde er bij, dat tot 1 Jan. daaraanvolgende eveneens nog rekening kon gedaan worden. Was evenwel laatstgenoemde datum overschreden, dan zouden de nalatigen in eene boete van 100 gouden kronen vervallen, een zeker voor die dagen verbazend harde straf!

verhouding van hun arbeid berekend, volgens een eigenaardigen maatstaf, werden toegelegd. Zij ontvingen namelijk voor ieder blad hunner rekening twee stuivers! Hierdoor wordt de buitengewone papierverkwisting verklaard, die bij het inzien van elke rekening uit de 17e eeuw in het oog valt.

Wat de rekeningen moesten inhouden, volgt uit den boven vermelden werkkring van beide Tresoriers. Als zij, wat de betalingen betreft, door degelijke kwitantiën van de rechthebbenden bewezen conform den z. g. blaffaert (1) gehandeld te hebben en de verdere betalingen steunden op schriftelijke ordonnantiën van Burgemeesters en Fabriekmeesters, dan waren zij verantwoord.

Hoeverre de macht van beide laatstgenoemde autoriteiten reikte, is niet met zekerheid te bepalen. De Burgemeesters bezaten voornamelijk het uitvoerend gezag en in die kwaliteit zullen zij de tot de uitoefening van die macht noodzakelijke betalingen hebben bevolen. Vermoedelijk waren zij ook bevoegd, de gewone contracten voor de stad te sluiten (2), terwijl alleen voor buitengewone een uitdrukkelijk besluit der Vroedschap noodig was. Eene geldelijke aansprakelijkheid bestond stellig niet voor dit administratief beheer der gelden. Waar zou dan ook de maatstaf voor deze aansprakelijkheid gevonden zijn in een tijd, toen begrooting iets geheel onbekends was? Een slecht

---

(1) Eene lijst, die door de Vroedschap werd opgemaakt, waar op de vaste betalingen, zooals de tractementen, lijfrenten, erfpachten enz. voorkwamen. Deze werd hun jaarlijks van wege de Vroedschap toegezonden. Onwillekeurig denken wij hierbij aan de tegenwoordige betaalsrollen.

(2) Men kan dus zeggen, dat hun het z. g. administratief beheer der geldmiddelen was opgedragen, waaronder, in tegenstelling met het geldelijk beheer, de aanwijzing van de besteding der penningen te verstaan is.

gevoerd beheer zal dus alleen afkeuring en niet-herkiezing ten gevolge gehad hebben.

Nog een enkel woord over de hierboven reeds eenige malen genoemde Fabriekmeesters, die, zooals wij zagen, met de Burgemeesters de bevoegdheid om ordonnantiën af te geven deelden.

Wanneer voor het eerst een ambtenaar, die dezen titel voerde, werd aangesteld, is niet met zekerheid te zeggen. Bij de resolutie van 2 April 1579 werd wel is waar bepaald, dat van de twee Tresoriers één de waardigheid van Fabriekmeester bekleeden zou, maar reeds vroeger komt dezelfde benaming voor. De functiën, aan het ambt van Fabriekmeester verbonden, werden in de oudste tijden waargenomen door »brugmeesters," of »timmermeesters" (1), die aanvankelijk belast waren met het onderhoud der bruggen, later ook met dat der straten, grachten enz. en daarvoor de bevoegdheid hadden om de inwoners van elk der vier deelen, waarin de stad verdeeld was, in de kosten te doen dragen. Natuurlijk, dat zij voor dit geld rekenplichtig waren en den 23sten Juni 1373 werd dan ook reeds bepaald, dat zij evenals de »raetsman" rekening moesten doen. Eerst veel later (wanneer is onbekend) schijnt dit geld in de gemeentelijke schatkist gestort te zijn en verkregen zij in plaats daarvan de bevoegdheid, ordonnantiën op de Tresoriers uit te geven (2).

Het karakter van het ambt is klaarblijkelijk hetzelfde als dat van den tegenwoordigen directeur der gemeentewerken, doch de juiste verhouding en positie der Fabriek-

---

(1) Ook de Tresoriers schijnen in de oudste tijden voor de noodige reparatiën enz. gezorgd te hebben; immers uit het privilegie van 15 Nov. 1524 blijkt duidelijk, dat dit een deel van hun werkkring uitmaakte.

(2) In 1594 (resolutie van 7 Mei) vind ik de ordonnantiën van de Fabrieksmeesters voor de eerste maal vermeld.

meesters (1) tegenover Burgemeesters en Vroedschap staat voor het tijdvak, in deze afdeeling beschreven, niet volkomen vast, daar de eenige instructie, gedurende dezen tijd gegeven (2), niet in de resolutiën der Vroedschap is opgenomen.

Het schijnt evenwel zeker te zijn, dat zij toenmaals reeds gemachtigd waren, de stad, binnen de grenzen hunner bevoegdheid, geldelijk te verbinden en de hieruit voortvloeiende betalingen te bevelen.

§. 2. VAN 1674-1795.

De reden, waarom ik met het jaar 1674 een nieuw tijdvak open, is gelegen in de belangrijke resolutie, den 19den April van dat jaar genomen. Op dezen datum werd namelijk het college der Rekenmeesters (3) ingesteld. Wel schijnt reeds vroeger dezelfde titel gegeven te zijn aan de leden der Vroedschap, met het onderzoek der Tresoriers-rekening belast, doch de nu ingestelde hadden met de vroegere Rekenmeesters weinig meer dan den naam gemeen.

Laat mij, ten bewijze hiervan, hun werkkring, zooals die uit hunne dienzelfden dag aangenomen instructie blijkt, in het kort trachten te beschrijven.

De Rekenkamer dan bestond uit 4 leden: twee Burgemeesters en twee leden der Vroedschap (4). Zij onderzocht alle rekeningen der stad, uitgezonderd die der Fabriekmeesters (5), om te zien of zoowel de som als de verificatie deugdelijk was. Om dit behoorlijk te

(1) Hun getal werd 6 Mei 1595 op twee en 16 April 1698 op drie gebracht.

(2) Die van 4 Aug. 1625.

(3) Ook wel Rekenkamer genoemd.

(4) Aan het college waren verbonden een boekhouder, een secretaris en een exploitier.

(5) Deze uitzondering werd den 17den Mei 1677 opgeheven.

doen geschieden was een dubbel onderzoek voorgeschreven. Vooreerst zouden de Burgemeesters (na 1677 ook de Fabriekmeesters) op geene rekeningen acht slaan, die niet te voren door het college waren onderzocht, en verder mochten de Tresoriers geene ordonnantiën betalen, voordat zij bij de Rekenkamer waren geregistreerd en geboekt.

De rekeningen van de Tresoriers, die jaarlijks aan de Vroedschap gedaan werden, moesten in het vervolg vooraf in de Rekenkamer onderzocht en van de opmerkingen der kamer voorzien worden.

Behalve de algemeene verplichting, om over alles wat tot voor- en nadeel der stadsfinanciën kon strekken, schriftelijk van advies te dienen, moesten de Rekenmeesters aan Burgemeesters jaarlijks eene generale balans overleggen waarop aangegeven werd, hoeveel in het vorig jaar gewonnen of verloren was.

Vele belangrijke verplichtingen werden dus de Rekenkamer opgedragen. Zij oefende een preventief toezicht uit op de betaling van alle rekeningen, die zij evenwel alleen uit een objectief oogpunt had te beschouwen, waaronder ik versta het onderzoek naar de deugdelijkheid der rekeningen zelve, zonder dat zij te vragen had naar de bevoegdheid van hen, door wie de uitgaven waren bevolen.

Dit laatste ligt in den aard der zaak: wanneer zoowel begrooting als eene juiste omschrijving van de attributen der uitvoerende macht ontbreekt, zou men vruchteloos naar een juisten maatstaf ter beoordeeling zoeken. Bovendien hadden twee van de vier Burgemeesters zitting in de Rekenkamer en zij zouden dus hunne eigen bevoegdheid hebben moeten contrôleeren.

Voor een dergelijk preventief toezicht is zeker alles te zeggen, vooral als men bedenkt, hoe veelomvattend de taak van de Burgemeesters dier dagen moet geweest zijn

en welk een uitgebreide zorg een nauwgezet onderzoek van alle rekeningen vereischte.

Bijzonder gewenscht was bovendien eene dergelijke contrôle, waar eene verantwoordelijkheid der Burgemeesters ontbrak en de Tresoriers gedéchargeerd werden, zoo zij op deugdelijke ordonnantiën betaald hadden. Dat al deze opmerkingen in dezelfde mate gelden voor de rekeningen der Fabriekmeesters, welke, zooals wij zagen, drie jaar later eveneens aan de Rekenkamer werden onderworpen, behoeft wel geen betoog.

De vaste betalingen, die volgens den z. g. blaffaert geschiedden, deden de Tresoriers op eigen verantwoordelijkheid, hetgeen ook minder bezwaarlijk was, daar de sommen vastgesteld waren en het onderzoek zich dus tot niet veel meer bepaalde dan tot de vraag, of de persoon, die betaling eischte, de rechthebbende en de afgegeven kwitantie een deugdelijk bewijs van kwijting was.

Ten slotte verdient het beginsel om de opmerkingen der Rekenkamer aan het onderzoek van de Tresoriersrekening door de Vroedschap (1) te doen vooraf gaan, meer toejuiching dan de vroegere benoeming van commissiën ad hoc, die dan plotseling voor eene hun vreemde en veel omvattende taak gesteld werden. Eindelijk leidt de opdracht, hun gegeven om de balans aan Burgemeesters over te leggen, mij tot de conclusie, dat aan laatstgenoemden het administratief beheer, voor zoover men in dezen tijd hiervan spreken kan, in zijn ganschen omvang (2) was opgedragen. Hiervoor waren zij alleen aan eene zedelijke critiek onderworpen, het eenige wat rechtens mogelijk was, zoolang eene begrooting bleef ontbreken.

Drie jaren lang bleef de hier geschetste toestand onver-

(1) Vermoedelijk had in dit tijdperk de afsluiting der rekeningen plaats door de Vroedschap.

(1) Behalve de vaste op den blaffaert voorkomende uitgaven.

anderd, doch in 1677 (1) werden de Tresoriers in de Rekenkamer gebracht en ontstond er dientengevolge een vreemde toestand, daar zij nu, althans gedeeltelijk, tegelijk contrôleurs en gecontrôleerden (2) werden, aangezien de instructie voor de Rekenmeesters onveranderd bleef.

Datzelfde jaar gaf het leven aan de eerste volledige instructie, zoowel voor Tresorier ordinaris als extra-ordinaris, die ons overgebleven zijn. Hun inhoud komt, wat ons onderwerp aangaat, hierop neêr.

De Tresorier moet betalen alle pensioenen en wedden conform den blaffaert, die hem daartoe zal worden gezonden; bovendien doet hij alle betalingen, hem bevolen door Burgemeesters en Fabriekmeesters, nadat deze onderzocht zijn in de Rekenkamer.

De Tresorier extra-ordinaris zal vooral kwijten alle erfpachten, eeuwige renten, los- en lijfrenten en dergelijke, die de stad gehouden is te betalen, terwijl hij over de verdere penningen niet beschikt dan op ordonnantiën van Burgemeesters. Bovendien is hij de man, die leeningen ten laste van de stad sluit, doch niet dan op uitdrukkelijk bevel van de vroedschap.

Rekening moest gedaan worden vóór den 1 en September of uiterlijk in den loop van die maand, op straffe van *f* 100 boete, bij de Rekenmeesters van de gagie der schuldigen af te houden (3) ten profijte van de weezen der stad en op straffe van gijzeling.

(1) Resolutie van 17 Mei.

(2) Immers de Rekenkamer onderzocht voorloopig de rekening der Tresoriers en de gevolgtrekking, dat de conclusiën der Vroedschap zich veelal zullen aangesloten hebben bij die van dit college, ligt voor de hand.

(3) Hoe dit eigenlijk geschiedde, is mij niet duidelijk; de tractementen enz. werden immers zonder voorafgaand onderzoek uitbetaald. Juister ware dus een verbod van uitbetaling aan den Tresorier ordinaris geweest.

Dergelijke voorschriften zoekt men te vergeefs in de instructie van den Tresorier extra-ordinaris, maar zij waren ongetwijfeld ook op hem van toepassing.

Beide Tresoriers waren gedwongen ten allen tijde, op verzoek van Burgemeesters, dezen een staat van hunne ontvangsten en uitgaven aan te bieden, hetgeen weer met het administratief financiëel beheer van deze autoriteiten in verband staat.

Op den 19den April 1701, een dag waarop verschillende instructies voor de ambtenaren der financiën werden aangenomen, zag ook eene nieuwe instructie voor de Tresoriers het licht, die aan de vreemde verhouding, waarin de Tresoriers tegenover de Rekenkamer geplaatst waren, wel geen einde maakte, maar toch zooveel mogelijk de gerezen bezwaren wegnam. Immers in die instructie heette het, dat niet meer de Tresoriers de stedelijke penningen zullen beheeren, maar dat een aan hen ondergeschikt beambte, de commies (1), dit in hun naam zou doen. Het toezicht der Tresoriers, als zoodanig, strekte zich toen niet veel verder uit dan tot de zorg, dat de commies zich hield aan de hem van wege de Vroedschap gegeven instructie.

Op denzelfden dag, waarop deze nieuwe instructies voor de Tresoriers het licht zagen, werd ook de commies niet vergeten. Dit was evenwel niet de eerste instructie welke men dezen ambtenaar gaf, want reeds 7 jaar vroeger, den 5en Jan. 1694, werd eene instructie voor den commies gearresteerd en in de notulen der Vroedschap opgenomen. Zien wij deze instructie in, dan bespeuren wij dat toen reeds eigenlijk den commies de werkkring werd opgedragen, dien ik zooeven schetste. Wij lezen daar

---

(1) Oorspronkelijk klerk geheeten, ontving hij den 29sten Juni 1677 dezen titel.

namelijk — vrij zonderling naast de vigeerende instructie van 29 Juni 1677 voor de Tresoriers — dat de commies de man was, die alle ontvangsten inde en alle betalingen deed in naam van de Tresoriers. Hiervan moest hij »pertinent" boek houden, terwijl hij aan Burgemeesters, Rekenmeesters en Tresoriers ten allen tijde de gelegenheid moest geven om zich op de hoogte te stellen van zijne boeken, justificatoire bescheiden en van het geld in kas. Bovendien moest hij elke maand staten inleveren aan de Rekenkamer en aan elk der Tresoriers rekening doen van alle ontvangsten en betalingen, die hij in hun naam gedaan had.

Ten slotte werd hem opgelegd de rekeningen der Tresoriers te schrijven, welke dus eigenlijk geheel en al de zijne waren, doch welke door de Tresoriers zelve aan de Rekenkamer en Vroedschap overgelegd werden. De Tresoriers waren dus verantwoordelijk aan de Vroedschap, wat mij, ondanks de hier gestelde waarborgen, vrij bedenkelijk schijnt, daar zij niet den minsten preventieven invloed op het beheer konden oefenen.

Deze anomalieën werden ten deele opgeheven door de instructie van 19 April 1701, waarbij bepaald werd dat de commies zelf, in naam van Tresoriers, rekening zou doen en dus de verantwoordelijkheid, die hij ook alleen kon dragen, op hem gelegd werd.

Beide instructiën verboden den commies te betalen op ordonnantiën, die niet bij de Rekenkamer waren onderzocht en geregistreerd, terwijl de wijze van uitbetaling op blaffaert of ordonnantiën van Burgemeesters en Fabriekmeesters óf behouden óf slechts weinig gewijzigd werd.

Eindelijk ontbrak in de instructie van 1701 noch eene bepaling over het afleggen van de algemeene rekening, wat geschieden moest zoo spoedig mogelijk en uiterlijk binnen het jaar, volgend op het dienstjaar, noch ook een voorschrift om weekstaten in te leveren aan de Reken-

kamer, terwijl de maandelijksche verantwoording aan de Tresoriers eveneens bleef bestaan (1).

Het Tresoriersambt werd vooral door deze laatste instructie niet veel meer dan een titel, en te verwonderen is het dan ook niet dat in de instructie, op denzelfden dag vastgesteld, aan het slot te lezen staat dat de Tresoriers in allen opzichte met de Rekenmeesters werden gelijk gesteld. Het verschil toch tusschen hen en de overige Rekenmeesters bestond alleen in de bijzondere maandelijksche verantwoording, die de commies gehouden was aan de Tresoriers te doen, een uitvloeisel van zijn in beginsel aangenomene ondergeschiktheid. Deze blijkt nog verder uit het handelen in naam der Tresoriers en uit de zorg, aan dezen opgedragen voor de handhaving van de den commies gegeven instructie.

Ten slotte dient nog aangestipt, dat bij deze laatste instructie voor de Tresoriers het verschil tusschen ordinaris en extra-ordinaris werd opgeheven.

De derde instructie, ook van den 19den April 1701, was voor de Rekenmeesters bestemd en heeft, behoudens eenige onbeduidende wijzigingen in 1719, '22 en '23, de 18e eeuw overleefd.

Het aantal leden werd op vijf bepaald; zij werden uit de Vroedschap gekozen. Onder dit vijftal waren de Tresoriers begrepen, terwijl aan Burgemeesters de bevoegdheid gegeven werd, zoo dikwijls zij dit dienstig oordeelden, een der hunnen ter Rekenkamer af te vaardigen, die

---

(1) Aan den commies was ondergeschikt een exploitier die, volgens zijne instructie van 9 Maart 1711, op last van den commies, al weder van wege de Tresoriers, aanmaning en executie deed tot betaling van alle stadsmiddelen. Hier vindt men vermoedelijk de eerste sporen van het bij parate executie procedeeren in zake belastingen.

dan presideerde en in allen opzichte als lid beschouwd werd.

De Rekenkamer moest de blaffaerts vergelijken met de leggers, die onder de stad berustten en, zoo ze daarmede overeenstemden, de betalingen goedkeuren; zij bleef dezelfde contrôle op de ordonnantiën van Burgemeesters en Fabriekmeesters en op de rekeningen, bij dezen ingediend, uitoefenen (1). Verder nam zij alle rekeningen die aan de Vroedschap gedaan werden op en sloot die af, waaronder dus ook de stadsrekening, hetgeen natuurlijk het aanzien van het college nog meer verhoogde (2). Zij zorgde verder, dat de commies en de andere beambten hunne plichten tegenover het college trouw nakwamen, dat de betalingen, die als bijdragen aan de gemeenelandskas verschuldigd waren, geschiedden en in het algemeen wendde zij alles aan wat tot heil der gemeentefinanciën kon strekken. Executoire kracht evenwel hadden hare besluiten niet. Zoo hare orders niet werden uitgevoerd, gaf zij kennis aan Burgemeesters, die dan zorgden »ne quid detrimenti res publica caperet." Verder deelden zij aan deze autoriteiten mede, al wat volgens haar inzien tot heil der stadsfinanciën kon strekken, een nieuw bewijs dus voor de stelling, dat aan Burgemeesters het volle administratief financiëel beheer was opgedragen.

Eindelijk had de Rekenkamer nog in last, gedurende de maand Mei van elk jaar door den boekhouder te doen formeeren eene balans van alle stedelijke ontvangsten en uitgaven van het vorig jaar, loopende van 1 Mei tot 30 April.

(1) Deze werden alle bij haar geboekt, evenals de weekstaat van den commies en dergelijke staten van gelden, die ter Wisselbank gebracht werden e. a. Dit alles bevorderde als van zelf de nauwkeurigheid bij het opnemen der stadsrekening.

(2) Wanneer bij het onderzoek der rekeningen abuizen ontdekt werden, traden zij in schriftelijk overleg met Burgemeesters.

Belangrijke wijzigingen dezer comptabiliteits-voorschriften (1) hebben tijdens onze republiek niet plaats gehad en mij rest dus nog alleen het voor ons onderwerp belangrijke uit de instructies voor de Fabriekmeesters mede te deelen.

De eerste in de notulen der Vroedschap opgenomen instructie was die van 16 April 1698, waarin hunne ondergeschiktheid aan Burgemeesters duidelijk uitkomt. Terwijl zij in het algemeen alle reparatiën mochten doen verrichten, hadden zij voor het bevelen van nieuwe werken de toestemming van Burgemeesters noodig, indien de uitgaven meer dan *f* 600 beliepen. Zoo moesten zij ook in overleg met de Burgemeesters alle nieuwe werken beramen en aan dezen nauwkeurig opgave van den algemeenen toestand der stad verstrekken.

De instructie van 2 Mei 1718 beperkt de vrijheid, aan Burgemeesters en Fabriekmeesters vroeger geschonken. Wanneer boven de loopende kosten van gewoon onderhoud, reparatiën werden geeischt, wier bedrag de som van *f* 200 dreigde te boven te gaan, dienden de Fabriekmeesters den Burgemeesters hiervan kennis te geven, waarop in eene vereenigde vergadering van dezen met de Fabriekmeesters eene beslissing genomen werd. Mocht de uitgaaf *f* 600 te boven gaan, dan was eene bijzondere resolutie van de Vroedschap noodig. Dezelfde voorschriften golden voor aankoop van materialen;

(1) De instructie voor de Tresoriers is gewijzigd den 16den Nov. 1715 en den 19den April 1731, die van den commies in 1715 1731, 1777, 1798 en 1809. Deze laatste wijzigingen hadden alle de strekking om meer waarborgen te schenken voor de uitbetaling van lijfrenten enz., terwijl de commies bovendien verplicht was alle sommen boven *f* 6000 ter stads Wisselbank te storten, die hij alleen na machtiging van Burgemeesters terug mocht halen.

Eindelijk werd den 15den Nov. 1784 hem een tweede commies ter assistentie toegevoegd.

alleen werden de cijfers op *f* 400 en *f* 1000 gebracht.

De bepalingen over de nieuwe werken bleven echter niet onveranderd. Deze laatste mochten zij niet uitvoeren zonder goedvinden van Burgemeesters en, zoo de raming *f* 600 te boven ging, zonder goedvinden der Vroedschap, welke dan tevens de wijze van aanbesteding enz. regelde.

Eindelijk waren aan hen ondergeschikt de bouwmeester en de knecht van de fabrikage, die hun verantwoording moesten doen van alle buiten de Tresoriers omgaande ontvangsten en betalingen.

Hoewel de instructie voor de Tresoriers, zoowel als die voor de Rekenmeesters en die voor den commies er van zwijgen, vermoed ik toch, dat deze beambten bij het onderzoek der ordonnantiën er wel op zullen gelet hebben, of de Fabriekmeesters de hun gestelde perken soms overschreden, te meer daar van eene latere verantwoording der Fabriekmeesters aan Burgemeesters of Vroedschap niets bekend is.

Terugziende op het thans behandelde tijdvak komen wij tot de volgende slotsom.

Reeds meermalen is opgemerkt. dat begrooting, in den zin, dien wij aan het woord hechten, ten eenenmale onbekend was, waaruit dus al dadelijk een groot verschil met den tegenwoordigen toestand voortvloeit.

Dientengevolge miste de vroedschap nagenoeg volkomen de bevoegdheid om in het beheer van Burgemeesters en Fabriekmeesters in te grijpen. De eersten schijnen volkomen vrij geweest te zijn bij het in obligo stellen der gemeente en bij het bevelen van de daaruit voortvloeiende betalingen. Toch strekten hun zeker in den regel de uitgaven van vorige jaren ten voorbeeld; althans de sommen

(1) Ik stel mij voor, dat dit o. a. doelde op gelden, door afbraak verkregen en dergelijke.

verschillen gewoonlijk niet veel. Waren er bijzondere of buitengewone uitgaven te doen, dan schijnt de Vroedschap in den regel daaromtrent een besluit genomen te hebben (1) en vaardigden de Burgemeesters alleen ordonnantiën uit, als uitvoerders van het raadsbesluit.

Wat de Fabriekmeesters aangaat, hoewel aan meer beperkingen gebonden dan Burgemeesters en aan dezen ondergeschikt, konden zij, zoo zij zich hielden binnen de hun gestelde perken, naar goedvinden de stad met uitgaven bezwaren.

Bij het beschouwen van de functiën, aan de Rekenmeesters opgedragen, vonden wij een soort van preventief toezicht, door hen uitgeoefend, dat evenwel weinig overeenkwam met het thans voor ons rijk geldende stelsel, hetgeen al weder voor een deel uit het ontbreken van eene begrooting verklaard moet worden

Het bepaalde zich hoofdzakelijk tot het onderzoek naar de deugdelijkheid der ingediende schuldvorderingen, eene vooral daarom zeer wenschelijke zaak, omdat zoo velerlei functiën in Burgemeesters en Fabriekmeesters waren vereenigd. Hierdoor toch zou het onderzoek van deze autoriteiten noodwendig zeer oppervlakkig moeten zijn, terwijl het ontbreken van geldelijke aansprakelijkheid tevens een voldoenden grond voor eene dergelijke contrôle opleverde (2).

---

(1) Men zie b. v. de in de *Rotterdamsche Historiebladen* van Scheffer en Obreen aangehaalde resolutie van 23 April 1715, waarbij besloten werd, der Rotterdamsche jeugd eenige meesters in rij-, zang- en schermkunst te geven.

(2) Ook thans kennen onze groote steden eene dergelijke inrichting als de oude Rekenkamer. Het is toch duidelijk, dat evenmin als vroeger, B. en W. thans tijd en gelegenheid vinden, de rekeningen der stad zelf te onderzoeken. Intusschen steunt de voorafgaande contrôle niet op de wet, doch wordt zij bij plaatselijke verordening geregeld, terwijl de gemeentelijke Rekenkamer analo-

Een andere, even belangrijke opdracht aan de Rekenkamer was het sluiten der stedelijke rekeningen, wat vroeger hetzij door eene commissie uit de Vroedschap, hetzij door dit college zelf geschiedde.

De aanvankelijke functie der Tresoriers is het best te vergelijken met die van den tegenwoordigen ontvanger, doch later, toen de rechten en verplichtingen, uit dit ambt voortspruitende, op een, wel is waar aan hen ondergeschikten, maar toch vrij zelfstandigen beambte, den commies, overgingen, was de hun opgedragen taak meer een titel dan eene belangrijke financiëele bevoegdheid. Toch onderscheidden zij zich van de overige Rekenmeesters hierdoor, dat alle verrichtingen in hun naam door den commies geschiedden en deze speciaal aan hen ondergeschikt was.

Ik geloof na al het voorgaande wel tot de conclusie te mogen komen, dat, afgescheiden van het gemis van eene begrooting en wat daaruit voortvloeit, daargelaten ook het ontbreken van voorschriften, die publiciteit waarborgden, deze comptabiliteits-voorschriften, de tijden in aanmerking genomen, vrij doeltreffende bepalingen inhielden.

Men dient ook niet te vergeten, dat de Vroedschap, al miste zij bijna allen rechtstreekschen invloed op het beheer der financiën, toch middellijk er op kon influenceeren, daar alle beambten aan haar hun mandaat ontleenden (1) en van haar hunne instructiën ontvingen. Hierbij kwam nog dat dezen in den regel slechts voor 1 of 2 jaren

---

ge functiën uitoefent als de bureau's van comptabiliteit, die aan elk ministerie verbonden zijn.

(1) De Burgemeesters werden uit eene nominatie, door de Vroedschap opgemaakt, door den Stadhouder verkozen. Ontbrak deze laatste, dan geschiedde de verkiezing door de Vroedschap »bij blinde lootinge."

werden aangesteld en veelal uit de leden der Vroedschap gekozen werden.

Zoo heeft dan ook het volslagen gemis aan centralisatie, dat ten slotte de oude republiek ten val sleepte, geene wrange vruchten voor de gemeente-financiën afgeworpen. Integendeel het »laissez aller-stelsel" is, hoewel onmogelijk in den tegenwoordigen staat, voor de gemeenten, op zich zelf en niet als bestanddeelen van de gemeenschap beschouwd, het heilzaamst en meest aanbevelenswaardig.

ROTTERDAM, Maart 1896.

NAMEN VAN STRATEN EN WEGEN.

I

DE WALENBURGERWEG.

Den 23 Maart 1886 werd door Burgemeester en Wethouders bepaald dat het gedeelte weg loopende van de Heul zuidwestwaarts op naar den Diergaardesingel voortaan zou heeten Walenburgerweg. Die naam werd ontleend aan het eenige huis dat er toen stond, bekend als »Walenburg" en behoorende bij het buiten van den heer van der Dussen van Beeftingh.

Uit de giftebrieven van dit perceel blijkt, dat toen het 25 Februari 1550 verkocht werd, het nog slechts was »een onbecommerde boogaert, groot vijf hont lants of daerontrent". De tweede brief is van 10 Augustus 1579; daarin wordt het land omschreven als »de ruyge werff groot ontrent vijf hont lants." Den 12 Mei 1696 verkochten de voogden over Jacob Arckenbout, zoon van vrouwe Lydia van Vredenburg, »die een dochter was geweest van vrouwe Adriana Blanckerts zaliger, we-

duwe van d'heer Jacob van Vredenburgh, in sijn leven president schepen van Rotterdam" aan Sinjeur Volkert van Halm dit »huys ende erve, mitsgaders tuyn, boomgaerden, speelhuys, koetshuys, stallinge en singels, staende en gelegen aen den Beuckelsdijkse weg."

De naam »Walenburgh" komt het eerst voor in den volgenden giftebrief van 7 Juni 1727, waarbij de weduwe van Volkert van Halm het voor *f* 7188 aan den heer Pieter Deynoot verkoopt. Achtereenvolgens werd het huis overgedragen op 4 November 1775 aan Mr. Adriaen Gevers Deynoot (*f* 14000), op 19 Januari 1782 aan den heer Adrianus Criellaert (*f* 10.500) en op 10 November 1792 aan vrouwe Margaretha Catharina Slegt, weduwe van Mr. Gerard François Meyners (*f* 26.250). In alle deze acten blijft de omschrijving dezelfde; alleen in de laatste is er bijgevoegd dat er een kolfbaan bij behoorde.

II.

DE AECKEN OOMENSTEEG, THANS NIEUWE HAVENSTEEG.

Het zal velen onbekend zijn dat de Nieuwehavensteeg vroeger den naam droeg van Aecken Oomensteeg.

Dit kan o. a. blijken uit een giftebrief van 18 Februari 1671, waarin gesproken wordt van de »Aecken Oomen- of Nieuwehavenstraet" en van 1 Februari 1679, waarin die oude benaming eveneens wordt aangetroffen.

De oorsprong van dezen naam ligt nog in het duister.

DE CORRESPONDENTIE IN DE ROTTERDAMSCHE VROEDSCHAP,

(Vervolg)

DOOR

J. H. W. UNGER.

In den vorigen jaargang van dit *Jaarboekje* zijn het »Contract van Eenigheid" van omstreeks 1759 en het accoord van 15 Februari 1766 vermeld als de laatste sporen van contracten van correspondentie in de Rotterdamsche Vroedschap uit het midden der achttiende eeuw. Waarschijnlijk is toen geruimen tijd de correspondentie opgehouden; tot heden kon ik daarvan althans geen sporen ontdekken. Eerst in 1782 schijnt men weer behoefte gevoeld te hebben om zich nauwer aaneen te sluiten; merkwaardig is het daarbij dat het doel: bevoordeeling van zich zelven door onderling overleg hetzelfde gebleven is, maar de middelen om daartoe te geraken en het politieke motief waren geheel anders.

Evenals bij de vorige contracten zullen we ook ditmaal hier achtereenvolgens afdrukken de oorspronkelijke stukken uit het archief onzer gemeente, die ons ten dienste staan. Te betreuren is het evenwel dat de gegevens veel minder in aantal zijn en minder aaneengesloten een blik geven op het verhandelde. Al deze papieren zijn afkomstig uit de nalatenschap van Jhr. Johan Marten baron Collot d' Escury, van 1774 tot 1795 lid der Vroedschap, en zijn, zoo niet anders vermeld is, eigenhandig door hem geschreven.

Het oudste stuk doet ons zien, dat, ofschoon er toen geen correspondentie bestond, het kuipen om ambten even sterk was. Het luidt aldus:

»De Heer . . . . . . komt mij aan huis besoeke en sprekende over de zaken van de stad offreert mijn te wille bezorge de O. I. Compagnie en 't Dijkgraafschap. Ik zijde met een van beide al vergenoegt te zulle zijn, dat ik Zijne Hoogheid altoos zoude afraden zooveel aan een Heer te geven, dog om reden ik mij lievst tot 't laaste zoude bepalen.

Veel Complimenten over en weder, 't slot was, men konde intusschen altijd zien of er een Bewindhebbersplaats open kwam, dan was 't nog tijd genoeg voor 't Dijkgraafschap, dat zoude makkelijk gaan wegens de Vroedschappen, die en die hadden er geen zin in.

Niet lang daarna de Heer. . . . . wederom bij mijn zijnde en ampel over de bovengemelde zaak hebbende gesproken heeft mij finaal gevraagt voor welke van de twee posten ik mij dan zoude bepalen, heb ik de Bailliu of Dijkgraaf gezegt op bovengenoemde gronden. Eenige tijd tusschen beide verlopen zijnde heeft genoemde Heer mij gezegt Z. H. favorabel te hebben voorgesteld om de recommandatie op mijn te doen vallen en zulks apparent reuceeren zoude.

Bevorens had ik mij in persoon geinformeert aan de Heer Groeninx of Z.Ed. ook speculatie op die Commissie maakte, zulks tot tweemalen toe gedaan op differente tijden, maar elken rijs negatif beantwoord.

De Heer Groeninx ook versogt de Heer Vingerhoet te wille toetzen, dog deze had geen inclinatie betoond.

Ik heb dan zelve aan Zijne Hoogheid voorgesteld mijn versoek om te hebbe de recommandatie tot het Dijkgraafschap, dat de Heer Groeninx mijn had gedeclareert daarom niet te zullen vrage, dat ik van terzijde was geinformeert de Heer Vingerhoet zulks ook niet zoude doen, dog ingevalle van ja dien Heer voor moest gaan, dat ik niet wiste of de Heer van Berckel zoude opkomen en

Z. H. zijde mijn wel plaisir te wille doen, maar zig daaromtrent nog niet konde bepalen, want 't nog vroeg was. Hiervan heb ik kennis gegeven aan de heeren, daar is 't lange tijd bij gebleven, hoewel tusschen beiden wel een woord is gevallen en eijndelijk de Heer de Groot ook wel iets wilde hebben en wel de meeste zin had in de Commissie van de Admiraliteit en anders 't Dijkgraafschap. Dit laatste versogt ik om die heer daarvan te detourneeren.

Even nadat de bewuste Correspondentie van Dort eclatteerde, zyde de Heer . . . . . . mijn dat hij vreesde, indien men de Heer de Groot niet iets gaf en men erigeerde eveneens bij ons zoortgelijke Correspondentie dien Heer mogelijk niet te houden zoude zijn, ik zeide dat ik meen dat er andere reden waren waardoor dien Heer zig niet ligt in eenige Correspondentie zoude inlaaten en zulks ook voor reeds genotene weldaaden niet doen zoude om de Prins te ontzetten van een agrement, waarvan hij en de zijnen gegaudeert hadden. Daar bleef 't bij.

De (1) Heer. . . . . zegt mij dat de Heer de Groot hem hadde gedeclareert dat al wierd hij geen Bailluw hij evenwel zoude blijve bij 't oud gebruik en respecteeren de recommandatie van den Prins, dat hij zulks ook aan Z. H. hadde gezegt en ik nu apparent Bailliuw zoude worde.

Ter gelegendheid dat ik de eer had bij Z. H. te zijn, zeide Z. H. mij de Heer . . . . . (3) hem 't bovenstaande van de Heer de Groot gezegt hadde en mijn nu zoude tragten Bailliuw te maken indien er geen oudere leden opkwamen.

Den 25 September heeft de Burgemeester Bichon mij

(1) In margine: in 't Logement.

(2) In margine: Toen de deputatie bij 't eyndige van haar quartaal afscheyd nam, 2 Augustus 1782.

(3) Collot d'Escury begon hier een naam neer te schrijven, doch sloeg de eerste letters weer door; waarschijnlijk wilde hij V(an) d(er) H(eim) zetten.

gezegt de Heer Vingerhoed mecontent was ik Dijkgraaf zoude worde, hij 't wel wesen wilde, indien hij er niet veel moeyten om doen moest. Ik repliceerde 't misnoegen van de Heer Vingerhoed mij leed was vooral dewijl zulks ten onregte was, dewijl de Heer Bichon wist ik die Commissie op geen andere voet gesolliciteert had dan wanneer geen ouder lid opquam dat ik bereid was er kennis van te geve aan Zijn Hoogheid en van mijn sollicitatie af te zien.

Den 26 September ben ik na de Heer van Byemont gaan logeeren, en den 27 September ben ik bij Zijne Hoogheid geweest en heb bovegemelde conversatie aan Hoogstdezelve gecommuniceert en gedeclareert van mijn sollicitatie te wille afzien en daarvan met voorkennis van Zijn Hoogheid kennis geven aan de Heer Vingerhoed. — Den 30 September ben ik te vergeefs in de stad geweest, doordien de Heer Vingerhoed om 't slegte weder niet was gekomen.— Den 7 October wederom in de stad geweest en ten huize van den Heer Vingerhoed ZEd. gesproken aan wien ik gezegt heb de recommandatie tot de Bailluwschap aan Z. H. gevraagt te hebbe op de gewoone voet, ingevalle er geen oudere Leden opkwamen als de Heeren van Berckel, Vingerhoed en Groeninx, dat wat de laaste betreft, ik ZEd. hadde gevraagt tot tweemalen toe, dog dat ZEd. mij volmondig heeft gedeclareert hij geen zin in de Bailluwschap hadde en zulks aan Zijn Hoogheid konde zeggen dat ik nu door de Heer Bichon gelijk bovenvermeld verwittigt zijnde, ik daarop aanstonds die démarche bij Zijn Hoogheid had gedaan en zijn Ed. daarvan kennis gaf met bereidwilligheid om er volkomen van af te zien indien ZEd. er inclinatie toe hadde en dat ik meende niet cordater te kunne handelen dat ik zijn Ed. vroeger zoude hebbe aangesproken, maar zulks hadde nagelaate omdat mij van terzijde versekert was Zijn Ed.

geen inclinatie tot de Bailluwschap hadde, om 't Crimineele. Zijn Ed. zijde ik hem wel eerder had kunne aanspreken, dog om 't laast geallegeerde 't natuurlijk zijn konde ik dit hadde nagelaten, dog wijders mijne handelwijs zoo cordaat vond dat hij mij even cordaat zoude behandelen met te zeggen hij er niet om vragen zoude niet alleen, maar bevoorens er geen inclinatie toe hadde gehad. Ik vroeg of de Heer de Groot hem ook om de Bailluwschap gesproke hadde, maar met neen beantwoorde in welk derde ik dan gelijk stond. — Verders verneemende er eenig mecontentement was ik apparentie tot de Bailluwschap maakte, ben ik den 9 October andermaal bij Zijn Hoogheid geweest, zulks gecommunien gedeclareert dat ik liever van de Bailluwschap af zoude zien dan dat Zijn Hoogheid eenig misnoege om mijn zoude geven en betere tijde afwagten, Zijne Hoogheid vond ik zeer genereus handelde en dat ik met Hoogst deszelfs voorkennis hiervan communicatie zoude geven aan de Heer van der Heim, 't welk ik illico gedaan hebbe dog van welke brief Zijn Ed geen gebruik gemaakt heeft dan op Maandag den 21 October omtrent de Heer de Groot en dat vrij singulier stond, publiq in de Vroedschap 't welk heel veel nadenken gaf en aan veele misnoegen."

Uit dit stuk blijkt dat het zeer moeilijk was het allen naar den zin te maken en daar die zelfde onaangenaamheden waarschijnlijk ook de anderen meer dan eens overkomen waren, trachtte men door aansluiting dit te voorkomen. Er werd een plan voor een contract opgemaakt, eenigszins op het voetspoor van die van Schiedam, die 4 November 1782 een dergelijke overeenkomst hadden aangegaan. Zooals reeds uit den aanhef van het hier volgend stuk blijkt, geschiedde dit met het doel om »bij

vervolg geen recommandatie van Zijn Hoogheid te zullen respecteeren."

Wat toch was het geval? Jaarlijks op den 29en April werd door de Vroedschap, bestaande uit 24 leden, op gemaakt een nominatie voor Burgemeesters en Schepenen, die het volgend jaar (van Mei tot Mei) zouden dienen. In vroegere tijden werd die nominatie gebracht of gezonden naar den Prins van Oranje, die dan daaruit de keuze, meestal de eersten van de lijst, deed. Dat dit geschiedde, was niet gegrond op eenig recht of privilegie; uitdrukkelijk werd dit herhaalde malen in de Vroedschap geconstateerd In tijden dat er geen Stadhouder was, werd die voordracht aan de Staten van Holland aangeboden en deze deden dan de keuze. Zoo bv. hadden deze het ook steeds gedaan tijdens de minderjarigheid van Willem V; sedert 1766 deed deze het zelf (1). Meestal was die electie evenwel een wassen neus, omdat de volgorde duidelijk genoeg deed zien wie de gewenschte candidaat was; dat er niettemin toch soms hevig gekuipt werd, kan uit de volgende bladzijden blijken.

Het eerste plan voor het nieuwe contract leeren wij kennen uit het volgende document (2).

Een marginale aanteekening deelt ons mede, dat de heeren »D' Escury, van Teylingen en Gevers Deynoot versogt waren gesamentlijk te wille komen in Burgermeestersvertrek."

Zij vernamen daar het volgende:

»De Heer Burgemeester van Berckel, in qualiteit als meede Vroedschap en daartoe versogt door de meerderheid van de Vroedschap om ons opening te geven dat bij die meerheid was genome een *Resolutie* en gemaakt een *plan* waardoor die Heeren meenden dat bij vervolg de agrementen, de Vroedschap competerende, zouden moeten

(1) *De Regeering van Rotterdam*, 1328—1892, bl. XXV en XXXI.

(2) Bovenaan staat de datum: 31 October 1782.

worden gedirigeert tot behoud van harmonie en bevordering van een meerdere eensgezindheid en ten dien eynden hadden besloten *bij vervolg geene recommandatien van Zijne Hoogheid te zulle respecteeren*, en versogt dat wij ook in die schikking wilde komen, wanneer hij alsdan ook aan ons 't plan zoude communiceeren, dat hij wel begreep dat wij mogelijk niet geprepareerd waren om zoo illico onse gedagten te zeggen, dog dat wij niet al te lang moesten delibereeren. In 't spreken hebben wij elkander vervangen, doch in substantie komen alle de gezegdens hier op uit:

Dat, wat betrof 't cardinale point, wij zoolange wij in de Regering waren geweest geene disharmonie hadde ontdekt, nog konde vinden dat door de recommandatie van Zijn Hoogheid injusticien waren gepleegt, want dat alle de Leden van boven af gerekend tot op de Heer Vingerhoed alles hadden gehad en zelfs onder die Leden dewelke schenen aan de Contrapartij te zijn 2, 3 en 4 Commissiën als de Heeren van der Hoeven, J. P. Boogaert en anderen en de jongere leden niets, dat die dan moesten klagen, maar niet die Heeren die reeds alles genoten hadden, dus wij niet konde penetreeren de reden van die nootzakelijke verandering.

Dat wij ten hoogste gevoelig waren, dat eenige leden zig noemende de meerderheid, buiten onse concurrentie of voorkennis deliberatien hadden aangelegt tot 't neemen van eene zoo eclatante Resolutie en formeeren van een plan waartoe wij nu genodigt wierden en quasi tijd wierd gegeven deswegens ons wel te willen beraaden en wanneer wij niet in de gemaakte schikkingen accedeerden wij eenige poenitet zoude ondergaan en dus met den strop om den hals moesten delibereeren, dat wij niet wisten zulks verdient te hebden. Jaa zelfs die leden, dewelken die correspondentie hadden aangegaan, provoceerden om

ons zodanige reden op te geven waardoor wij die mefiance verdient hadden, dat schoon wij al mogte verschild hebben vau sentimenten zulks altoos geschied was op eene zodanige discente wijse dewelke geen atteinte aan de harmonie konde geven. — Dat wij ons nergens zouden inlaten, maar ruggespraak houden met die leden dewelke op dusdanige ingratieuse wijse waren uitgesloten en daartoe tijd moesten bebben, terwijl wij versogten te weten welke die leden waren (dog dit wierd ons niet gezegt, men was dat vergeten) tenzij wij konde denken dat de equiteit van die Heeren zooverre was gegaan dat hare conferentiën zich hadden bepaald tot alle de leden boven ons geen uitgesloten, hierop was men confus en met halve woorden merkten wij, dat, gelijk wij wel wisten, er ouden waren uitgesloten en jongere geadmitteert (1). Wij declareerden finaal over de principale zaak niet te zulle delibereren voor dat wij 't plan wisten. Na veel debatten wierden ons de volgende articulen opgegeven (2).

1⁰. Elkanderen onderling vrij te laaten in de deliberatiën van staats- en stadszaken.

2⁰. Voortaan geene recommandatiën van Zijn Hoogheid meer te zullen respecteren.

3⁰. Alle Commissiën onder de 24 leden *ad Rigas* te zullen begeven als *'t Burgemeesterschap*, *Hooftofficier*, *Dijkgraaf*, *Admiraliteit* etc.

4⁰. Alle Vroedschapsplaatsen, Secretariaten en verdere beneficiën ter collatie van de Vroedschap staande *niet* dan onder die *leden*, dewelke de Conventie getijkend zullen hebben.

Meer is ons niet gecommuniniceert, doch veel conversatie is er gevallen eer wij zooveel hebben kunnen weten,

(1) In margine: de ouderen Bichon, van der Heim en Beefting; de jongeren Mossel, Elsevier, Reepmaker en Mierop.

(2) In margine: ex capite.

dan door vriendelijkheid, *dan* door fermeteit hebben wij er nog zooveel uitgekregen, dog dit heeft niet wille lukken de enumeratie van alle de leden, dewelken getykend hadden, te verneemen".

De heer Collot d'Escury, die zeer Prinsgezind was, kon zich natuurlijk niet met dit plan vereenigen en hij stelde dus een nota op, waarin hij zijn bezwaren opteekende. Ook deze is bewaard gebleven en door hem voorzien van den datum December 1782; zij luidt aldus:

Concept betrekkelijk het gereese geschil in de Regeering omtrent 't point van de recommandatien.

Het cardinale point van de meerderheid is het tegengaan van de recommandatiën op fundament van eene meerdere egaliteit onder de leden van de Regering te brengen en eene mindere dependentie van 't Hof.

Zijn Hoogheid daarentegen rekend het van de uiterste consequentie, dat voor Hem de recommandatiën behouden worden.

Quaeritur? Wat schikkingen tot wederzijds genoege hieromtrent te maken, dewijl die beide sustenuen diametraal geopposeert zijn.

1°. Toegevendheid aan beide de zijden, maar welke? De meerderheid zal moeijelijk verbreken hare gemaakte schikkingen; dese zijn aan Zijn Hoogheid bekent gemaakt maar ook en wel met meerder ophef aan 't Publicq onder de amphatique benaming van Patriotisch, dewelke in dit tijdstip alles braveert en daardoor alles vermag.

Zijn Hoogheid verlangt 't behoud van datgeen t' welk niet alleen Hoogsdeszelfs Ouders G. G. en Willem de 3e reeds geoeffent heeft, maar dat aan Hem personeel zedert Zijne meerderjaarigheid tot op nu is toegelaten en waaromtrent geene wettige redenen zijn, om te veranderen

dan den tegenwoordige heerschende geest om den Stadhouder te verklynen.

2°. De meerderheid wil alles begeven volgens de *pen* af of *Rooster*. Veele inconvenienten levert dit op, den eenen heeft zich particulier toegelegt op 't justitieele, den anderen op 't politique, een derde op 't commercieele of financieele

Door een gemaakte rooster kunnen veele Regenten zìg buite hun spheer geplaast vinden.

De nodige influentie van 't Eminente Hoofd redresseert dese abuisen en brengt ieder Regent in zijn spheer of kring.

De begeving van Ampten en Commissiën volgens een rooster veroorzaakt eene monothonie, dien ik vreese dat een ijverloosheid om zig te bekwamen zal veroorzaken.

De nodige influentie van een Eminent Hoofd plaast yeder na zijne bekwaamheid en Talenten hierdoor word yder departement beter bedient en 't algemeen belang meer bevordert.

3°. De schikkingen bij de meerderheid geevt misnoegen, veroorzaakt tweedragt en baart scheuring.

Dus bij conclusie hoog nodigst dat de influentie van den Stadhouder, als 't Eminente Hoofd worde hersteld, waardoor men bereikt 't genoemde op Art. 1 en 2 en voorkomt of wegneemt de tweedragt en scheuring gemeld Art. 3.

Dan word nu de vraag welke de schikkingen zijn, waardoor die nodige influentie kan herleven en de confidentie tusschen Zijn Hoogheid en de Regering deser stad hersteld worden?

1. Dat de Regeringsbestelling zoo op Mey tijd (1) en bij vacature in de Wet als bij 't begeven der Commissien, 't openvallen van Vroedschapsplaatsen of (2) Ampten waartoe

(1) In margine: N.B. 29 April word de nominatie van Burgemeesteren en Schepenen gemaakt. 1 Mey moet de Regering in bediening gesteld worden volgens Privilegie.

(2) In margine: 3 Secretariaten van de stad, 1 van de Weeskamer.

Zijn Hoogheid reeds heeft gerecommandeert, wierd gedirigeert of wel

1. bij Heeren Regerende Burgemeesteren of wel

2. bij de twee oudste Regerende Burgemeesteren en de twee oudste Vroedschappen, met vooroverleg van Zijn Hoogheid.

Het laaste zoude ik declineren omdat de twee oudste Vroedschappen ook teffens kunnen zijn de twee oudste Regerende Burgemeesteren en dus 't bestel van de Regering twee jaren lang maar aan twee Heeren zoude gedemandeert zijn. Het eerste dus zoude ik verre praefereeren.

Vooreerst de klem van de Regering blijft in Burgemeesterskamer.

Ten tweede de Directie over de Regering rouleert meer onder de oude leden dewelke nominabel zijn tot de Burgemeesterlijke waardigheid, dewijl door 't trekken der witte en swarte boonen 't Burgemeesterschap alhier meer varieert dan in andere steden, alwaar hetzelve blijft in een bepaalde kring der oudste leden. Dus bekomt yder lid na maaten hij opklimpt en gelukkig is in 't trekken der boonen, 't aspect om spoedig in de Regeringsbestelling te deelen.

2⁰. Dat ter gelegendheid van 't veranderen van de Regering op *Meij tijd* en voorts als op Art. 1 gemeld, telken rijse eene Commissie uit Burgemeesterskamer aan Zijn Hoogheid wierde gesonde om aan Hoogsdezelve kennis te geven, dat de verandering van de Regering op handen zijnde en Hoogstdezelve te vragen of ook dese of geene zoude verkiese dat op de nominatie gebragt werde? en zodanige commissie telken rijs te doen bij vacature van een der Leden van de Weth, van de Vroedschappen, van Secretarissen of bij 't vervullen der stads commissiën.

3⁰. De huishouding der Regering bestaat onder anderen uit:

(1) In margine: Dit geschiet te Alkmaar.

Het Corps van de Weth namentlijk:

Den Schout (dese is teffens Hooft Officier).

Vier Burgemeesteren.

Zeve Schepenen.

Het Corps van de Vroedschap, waaruit proflueeren de Commissien van:

1. Hooft Officier der stad.
2. Bailluw en Dijkgraaf van Schieland.
3. Gecommitteerde Raaden.
4. Provinciale Rekenkamer.
5. Staate Generaal.
6. Raad van Staate.
7. Generaliteits Rekenkamer.
8. Admiraliteit op de Maze.
9. Admiraliteit in Zeeland.

Bij 't Corps van de Vroedschap worden begeven alle ampten en beneficien, dewelke niet bij de Weth of bij Heeren Burgemeesteren begeven worden, dese zijn onder anderen:

De 3 Secretariaten van de stad.

Het Secretariaat van de Weeskamer.

Ontfanger van de Gemeenelandsmiddelen.

Tot al dit bovenstaande heeft niet alleen Zijn Hoogheid en Hoogstdeszelfs Heer Vader en Vrouwe Moeder G. G. bij missive gerecommandeert, maar zelfs heeft Koning Willem G. G. reeds tot de meeste derzelve gerecommandeert, nu is Zijn Hoogheid hiervan ontzet door eenige leden den Regering, dewelke zig de meerderheid noemen. — Konde nu op dese bovenstaande Bedieningen, Commissiën of Ampten zodanige schikking gemaakt worden, waarbij aan Zijn Hoogheid gedefereert werde de recommandatie van sommige derzelve, 't zij per missive of wel aan eene commissie als bove gemeld, terwijl de overige finaal zoude blijven aan de directie van

de Regering dan konde de harmonie en confidentie tusschen Zijn Hoogheid en de Leden van dese Regering hersteld worden, hetwelk alzints te wenschen is.”

Het nu in de verzameling volgend stuk draagt in het hoofd den datum: »copie 31 July 1783”, terwijl in art. 7 vermeld wordt dat dit contract geacht zou worden ingegaan te zijn op 1 November 1782. Naar het mij voorkomt, is deze datum onjuist, er zal 1783 bedoeld zijn; daarvoor pleit ook de aanteekening op een der volgende stukken: »bedenkingen op de concept conventie van 31 July 1783.”

Ik laat het stuk weer in extenso volgen, ofschoon het niet gearresteerd is; m. i. is het evenwel belangrijk genoeg om hier een plaats te vinden, te meer, daar het bij vergelijking van het werkelijk vastgesteld contract niet onbelangrijke verschillen vertoont.

In verband met het in den aanhef van dit opstel gezegde, vestig ik er de aandacht op, dat ditmaal alle leden der Vroedschap begonnen met zich aaneen te sluiten en niet zooals vroeger geschiedde, de grootste helft.

CONCEPT CONVENTIE.

Wij ondergeschreven, alle Raaden in de Vroedschap der stad Rotterdam, niets meer ter harte nemende, als om de harmonie tusschen ons onderling te vestigen en bestendig te doen zijn en teffens overwegende dat dit doel niet kan worden bereikt tenzij er schikkingen worden gemaakt, waarbij ieder lid van de regeering in Ampten en Collatiën, ter dispositie der Vroedschap staende, gelijk worde bedeelt, zijn als lieden van Eer met den anderen ter goeder trouwe overeengekomen en verdragen, dat wij onverbrekelijk zullen onderhouden de hierna genoemde conventie, zonder daarin eenige verandering tenzij met eenparigheid te maken of ons op eenige wijze directelijk of indirectelijk daarvan te detourneeren.

Art. 1

Vermits dese Conventie alleenlijk ingericht word tot aankweeking van harmonie zal dezelve tegenwoordig bestaan uit de 24 Leden der actueel in leven zijnde Vroedschappen en naderhand uitsterven tot 't getal van 16 personen, waarop dezelve dan voortaan altijd blijven zal, in deser voegen dat één der 16 Leden komende te sterven de Heer, in rang volgende, altijd tot Lid deser Conventie zal worden geassumeert om des afgestorve plaatze te vervullen en 't getal van 16 Leden compleet te doen blijven.

Art. 2

Men zal tweemaal in 't jaar in de maanden April en November op een dag daartoe bij den Praesident Burgemeester te bepalen bij een der Heeren Burgemeesteren bij schriftelijk biljet, na convenientie te bepalen, des avonds ten 5 uuren bij den anderen komen om in de eerst gemelde maand de nominatie van Burgemeesteren en Schepenen te formeeren en in de laast gemelde maand om de Commissiën te despicieeren, die alsdan met Mey aanstaande vacant staan te worden.

Art. 3

Omtrent de nominatie van Heeren Burgemeesteren zullen de Leden niemand mogen passeeren maar daarin volgen de rang van anciënniteit en omtrent Schepenen zal ieder Lid deser Conventie 't vermogen hebben om ieder op hun beurt twee personen voor de nominatie te moge proponeeren, mits de behoorlijke qualificatie volgens de Privilegiën deser stad daartoe hebbende, daarenboven zal 't aan die Leden, dewelke de bevoegtheid hebben om volgens de gemelde schikking twee personen op de nominatie voor te slaan, vrij staan om bij Zijn Doorl. Hoogheid de electie te solliciteeren van één dier twee

personen, dewelke zij op de nominatie aan hunne medeleden hebben voorgedragen.

Art. 4

Omtrent de begeving der Vroedschaps-plaatsen zal men aangezien Zijn Doorl. Hoogheid in de possessie is om uit een tripel getal personen één tot Raad in de Vroedschap te verkiezen, dese gewoonte houden, dat 't lid die volgens de schikking hiernaa te melden aan de tourbeurt zoude leggen om een Vroedschap te maken, zal mogen voordragen een tripel getal personen aan de Leden van dese conventie, mits volgens de Privilegiën deser stad daartoe behoorlijk zijnde gequalificeert, welke nominatie door alle de Leden dezer Conventie zonder tegenspreken zal moeten worden goedgekeurt, zullende 't Lid die dese voordragt heeft, alsdan teffens Zijn Doorl. Hoogheid vermogen te solliciteeren zodanig persoon te eligeeren als hij liefst daartoe ge-eligeert zag, nemende alle de Leden deser conventie aan om geene sollicitatiën directelijk, nog indirectelijk bij Zijn Doorl. Hoogheid te maken, ten einde Hoogstdeszelfs keuze op een ander persoon te doen vallen.

Art. 5

Wanneer in andere maanden als tot de bijeenkomst hierboven bepaalt is, eenige vacatures van Burgemeesters, Schepenen, Vroedschappen of andere ampten of commissien, ter collatie van de Vroedschap staande, kwamen te exteeren, zal de Praesident Burgemeester de bevoegtheid hebben om bij besloten biljet ten zijnen huize of ten huize van een der andere Heeren Burgemeesteren de Leden dezer conventie te doen convoceeren, mits zulks geschiede bij vacature van Burgemeesteren of Schepenen vier dagen voor dat de nominatiën daartoe respectivelijk moeten worden gemaakt en veertien dagen te voren in alle andere vacatures.

Art. 6

Voor tourbeurten zullen werden gehouden:

Het Bailluw- en Schoutsampt deser stad voor 3 jaren.

Bailliuw en Dijkgraafsampt van Schieland voor 5 jaren.

De Commissie in de Gecommitteerde Raaden van Holland voor 3 Jaren.

Staaten-Generaal voor 3 jaren.

Raad van Staaten voor 3 jaren.

Hollandsche Rekenkamer voor 3 jaren.

Generaliteits Rekenkamer voor 3 jaren.

Admiraliteit op de Maze voor 3 jaren.

Admiraliteit te Middelburg in Zeeland voor 7 jaren.

Raad in de Vroedschap deser stad.

Secretaris plaatsen 3 in getal.

Secretaris van de Weeskamer.

Secretaris van de Vredemakerskamer.

Ontfanger van de Gemeenelandsmiddelen over dese stad en generalijk alle ampten ter collatie van de Vroedschap staande, dewelke iemand van de leden dezer Conventie voor een tourbeurt zoude willen aannemen.

Art. 7

Dese Conventie zal worden gehouden ingank genomen te hebben 1 November 1782 en dus de Heeren Bichon en de Groot, de eene als gecommitteerde ter Admiraliteit op de Maze, den andere als Bailluw en Dijkgraaf van Schieland hun tourbeurt gehad te hebben en dus agter aan te vallen, zijnde dierhalve alsnu de eerste aan de tour de Heer Meyners en zoo vervolgens de Heeren Vroedschappen aan denzelve in rang volgende.

Art. 8

Een Ampt of Commissie vacerende en diegeene, wiens tourbeurt het zoude zijn, daartoe geen gelegendheid of genegendheid hebbende, zal 't zelve mogen aanbieden aan de

volgende in rang tot de laaste toe en zoo iemand 't zelve accepteert, zal 't den acceptant voor een tourbeurt worden aangerekent en zullen de voorgaande leden, van wiens convenientie 't voorsz. Ampt of Commissie niet is, haar tourbeurt behouden en wederom na 't eerste vacerende Ampt of Commissie mogen aspireeren of anders zal het hem vrijstaan 't voorsz Ampt of Commissie te changeren met iemand anders, lid deser Conventie zijnde, des dat 't voor een tourbeurt worde aangerekent dengeene waarmede hij changeert en dat hij deszelfs eerste tourbeurt daarvoor geniete, dog ingevallen diegeene, waarmede hij heeft gechangeert, eerder als zijn tourbeurt zal gekomen zijn, kwame te overlijden, zal 't zelve alleenlijk strekken tot prejuditie desgeene die zijn tourbeurt gechangeert heeft, dog in gevallen geen Lid van de Conventie het vacerende Ampt of Commissie voor een tourbeurt wilde aannemen zal 't zelve een ieder der leden van de oudste af zonder als een tourbeurt te worden gerekent aangepresenteerd moeten worden.

Art. 9

In 't begeven der zoogenaamde Smal Ampten zal den ouden voet gehouden en op den dag van vergeving door Heeren Burgemeesteren als naar gewoonte volgens de rang af gepresenteerd worden.

Art. 10

Het jongste lid deser Conventie zal de functie van Secretaris moeten waarnemen en bij zijn afwezen de jongste van de present zijnde leden, zullende 't Resolutieboek in een bus gesloten bij 't jongste lid bewaard worden en de sleutel van die bus bij 't oudste lid verblijven.

Art. 11

Men zal in geene bijeenkomsten over Stad- of Staats-

zaken elkanders gevoelen mogen inneemen, maar aan ieder daaromtrent volkome vrijheid van adviseeren en resolveeren laaten.

Art. 12

Men zal jaarlijks aan Zijn Doorl. Hoogheid op den . . . . . December een Commissie afzonden om Hoogstdenzelve eerbiedig kennis te geven van de despectie der respective Commissiën en wijders elkanderen langs alle descente en gepaste wegen en middelen verzekeren 't genot van dese bovengemaakte Conventie.

Onder de papieren van Collot d' Escury bevindt zich nog een blad met een aantal »Bedenkingen op de Conventie van 31 July 1783" met de weerleggingen er van. Van wie de bedenkingen en de weerleggingen afkomstig zijn, blijkt niet; een van beide moet de meening van Collot d' Escury uitdrukken, waarschijnlijk die aan de rechterhand.

	In het hooft van de Conventie, eenpaarigheid van stemmen. te Alkmaar met 18 tegens 24 stemmen. te Schiedam . . . . .
	Art 1
Moeten in hun tour invallen, dog hierover te spreken.	De Heeren van Hoogendorp en Gevers hoe die te considereeren.
3	Art. 3
Het is wel physicq mogelijk maar niet waarschijnlijk dat de boonen onder de 8 jongste vallen en zoude best denken in desen niets te doen.	Het getal der leden zig allengskens reduceerende van 24 op 16 hoe te handelen met 't formeeren der nominatie van Burgemeesteren en Schepenen, wanneer de meerderheid der boonen mogte vallen onder die leden dewelke niet in de rooster participeeren,

Daarin te voorzien door geen persoonen op de nominatie van Vroedschappen te brengen dan die alvorens de Conventie zullen hebben ondertekent.

4

Kan men dit stellig verkrijgen schijnt zulks wel goed, maar 't is niet alleen te veel gevergt maar gevaarlijk, laat zulks bij delatie geschieden gedurende zijn leven en met een acte van non-praejuditie.

Art. 4

Aangezien Zijn Doorl. Hoogheid in de possessie is uit een tripel getal persoonen een tot Raad in de Vroedschap te kiezen, dit stellig te zetten aangezien Zijn Doorl. Hoogheid de electie heeft.

Art. 6

Het Pensionariaat niet ge-ommitteert, maar moet nimmer een tourampt zijn zoo min als 't Secretariaat van de Rekenkamer, in beide dese posten moet men na de bequaamste zien, 't Secretaiaat van Vreedemakerskamer behoort wel degelijk te worden gespecificeert.

Men heeft dit nooyt gedaan en is aan inconvenienten subject in een Regeering van 24 Leden.

Art. 6

Het Pensionarisschap ge-ommitteert.

Het Secretariaat van de Vredemakerskamer behoeft niet gespecificeert, dat van de Rekenkamer is niet genoemt 't welk beter is, ook is nooyt eenig persoon tot 't zelve gerecommandeert geworde.

Omtrent de Vroedschapsplaatsen, is de vraag of men de kinderen van de Regenten niet zoude beneficeeren, zodanig dat 't Lid hetwelk aan de tour van een Vroedschapsplaats is, verpligt zoude zijn den zoon van een afgestorve Vroedschap op de nominatie te brengen, 't welk zoo lang zoude moete geschieden tot dat zodanig Regenten zoon zoude zijn ge-eligeert. Welverstaande dat zoo wanneer die Regente zoon de bedoelde persoon niet is van dat Lid dewelke de nominatie van de Vroed-

Dit zoude een recommandatie zijn van Burgemeesteren aan den Prins, best was het van 't zenden van alle Commissiën af te zien.

Dat is goed, maar zoude misschien nog beter zijn om 5 leden bij 't lot te kiezen en tot de beslissing van differenten te authoriseeren.

schapsplaats heeft, zulks hem voor geen tourbeurt zal worden aangerekent.

of wel

Dat in zodanig geval een Commissie uit Burgemeesterskamer namens de Regeering aan Zijn Hoogheid wierde afgesonden om Hoogstdeselve de electie te versoeken, welke nominatie alsdan zoude moete worden geconsidereert ex massa gemaakt zijn.

Art. 12

Men zal jaarlijks in December &a.

bij te voegen: of bij alle voorkomende gelegenheden een Commissie afsenden.

Salutair Articul.

In cas van verschil over 't verstand van dese Conventie zal zodanig verschil werde gedecideert en afgedaan bij meerderheyd van . . . . ;

De volgende »Copie" van 28 Juli 1783 geeft ons een »Memorie van consideratiën", betogende het voordeel voor de Stadhouder om zich met het voorgestelde Contract tevereenigen.

Memorie van Consideratiën in hoeverre 't van Zijn Doorl Hoogheids belang is om de Conventie in dier voege als ze is geconcipieert te secundeeren of declineeren.

Dat Zijn Doorl. Hoogheid in de meeste steeden de recommandatiën geheel kwijt is, is buiten contestatie, dat de recommandatiën geen recht maar een loutere com-

plaisance geweest zijn, is even zeker, speciaal te Rotterdam daar niet alleen dezelve bij geene Resolutiën zijn gedefereert, maar daar er nooit mentie van is gemaakt in de Notulen der Vroedschap zelfs, maar integendeel wanneer geproponeert is deselve te vragen, is zulks gerejecteert geworden, echter heeft 't al of niet respecteeren van die recommandatiën de tegenwoordige subsisteerende verdeeltheid veroorzaakt. Om ze wederom in gebruik te brengen schijnt weynig apparentie toe, vermits in de meeste Steeden en Provinciën geheel zijn afgesneeden de verdeeltheid te blijve behouden formeert een partij van oppositie, maar sonder de minste vrugt, die partij neemt noodwendig af en zal door den tijd geheel uitsterven, zonder iets ten goede of ten nutte van den Heer Stadhouder of Hoogstdeszelfs huis te hebben uitgewerkt, door zodanig een partij te blijven behouden word alle influentie voor 's Princen vrienden geheel afgesneeden en zijn in de onmogelijkheid gebragt om Hoogstdeselve van eenig nut of dienst te zijn, daar integendeel wanneer dese Conventie mogte stand grijpen, kunne die geenen die t' wel en opregt met Zijn Hoogheid meenen, bijzonder bij vacature van Vroedschappen, daar 't dog grootelijks op aankomt, Hoogstdenzelve van de grootste dienst wesen, waarbij nog komt dat zoo wanneer de meerderheid geen oorzaak meer heeft om voor omwenteling van zaken te vreesen, zal die partij worden gedesarmeert 's Princen invloed langzamerwijse hersteld en de geest van factie den bodem ingeslagen worden; de meerderheid nu altijd bedugt dat Zijn Doorl. Hoogheid de minderheid ondersteunt, zoekt zelfs daarom 's Princen gezag te fnuiken en dierhalven alles bij den anderen genomen schijnt 't belang van den Heer Stadhouder te zijn om de harmonie, daar ze gebroken is, te herstellen en daardoor zijn eyge invloed te bevorderen."

Het volgend document is de nadere concept-Conventie van 7 Juli 1784, door een klerk afgeschreven; blijkens de aanteekening van Collot d'Escury op het buitenblad is »Maandag 2 Augustus 1784 dese Concept Conventie gelesen en gecommuniceert door de respective Commissarissen in elks partij en aldaar geapprobeert door de presente Leden."

»De 10 Leden ten huyze van de Heer Gevers Deynoot, Present alle de Leden, dempto de Heer Bichon, dog dese heeft als Commissaris helper der Heeren de Concept Conventie en dezelve ook geapprobeert, alsmeede ook de separaate articulen.

De Heer van Bazel heeft gereserveert wegens 't separaate articul, hem concerneerende en door de Contrapartij gedeclineert, met de Leden van dien, zelve te spreken.

De Contra partij (14 Leden) vergadert ten huyse van de Heer Burgemeester Boogaert van Albasserdam.

Present de Heeren: Boogaert van Alblasserdam, van Alphen, van der Hoeven, Groeninx, Mierop, Reepmaker.

Absent de Heeren: J. P. Boogaert, Vingerhoedt, de Groot, Mossel, Elsevier, van der Goes, van Berckel.

»Gelijk niets wenschelijker en voor het algemeen welzijn nuttiger en heilzamer is dan eene goede harmonie en eendragt tusschen diegeenen aan wien de Staats- en Stads Regeering is aanbevolen en toevertrouwd, zoo is ook tevens tot dat einde niets noodzakelijker dan onder de Leeden van dien in te voeren en steeds te onderhouden zoodanig een evenredigheid in de bekleeding der respective ampten en commissiën als gegrond op de regels van de allerstricste redelijkheid en billijkheid het meest kan strekken om alle naijver ten dien opzigte voor te komen.

Waarom wij ondergeschreven, alle Raden in de Vroedschap der stad Rotterdam, ons als lieden van Eer ten kragtigsten verbinden om met terzijdestelling van alle recommandatiën, van wien dezelve ook zoude komen, welke zouden kunnen strekken tot nadeel en praejuditie van een vrije nominatie aan deze Regeering onbetwisbaar competerende, voortaan onverbrekelijk te zullen onderhouden en aan elkanderen verzekeren het genot van al hetgeen hierna zal worden gestipuleert, zonder daartegens direct of indirect ietwes te ondernemen.

Art. 1

De Correspondentie zal voor het tegenswoordige bestaan uit de 21 oudste leeden van de Vroedschap, dog bij afsterven of desistement moeten worden gebragt tot het getal van 16 leeden, zonder alsdan verminderd of vermeerderd te mogen worden.

Art. 2

Wanneer een der 16 oudste leeden komt te sterven of te desisteren, zal de 17e Vroedschap in rang in de Correspondentie worden geadsumeert, mits de Conventie en Reglementen onderteekenende en zig aan den inhoud daarvan onderwerpende.

Art. 3

Om de goede harmonie en alle mogelijke evenredigheid in het genot van beneficiën in het oog te houden zijn 'er met onderling genoegen twee Classen van het beneficieele vastgesteld, niet alleen van zoodanige ampten als ter nominatie of collatie der Vroedschap staan, maar ook van andere ampten en officiën, dewelke verkregen wordende door een lid der Correspondentie hem zullen worden aangerekend tot een tour in de Classis waarin ze genoemt zijn.

Art. 4

De eerste Classis zal bestaan uit de volgende Ampten:

De 24 Vroedschapsplaatsen.

De 3 Stads Secretariaten.

Ontvanger van de Gemeene middelen.

Secretaris van de Weeskamer.

Commissaris van 's Lands Posterijen.

Fiscaelaet.

Secretariaet.

Ontvanger Generaal en Convoymeester.

Contrarolleursplaats van de Admiraliteit alhier.

De tweede Classis zal bestaan in alle de Generaliteits-, Admiraliteits-, Provinciale en Stedelijke Commissiën.

Hoogheemraad, Secretaris en Rentmeester van Schieland.

Commis Generaal van de Convoyen en Licenten.

Equipagiemeester en Commis van de Hoofdelijke betaling van de Admiraliteit.

Bewindhebbers van de Oost- en West-Indische Compagnie.

Directeursplaats van de Levantschen handel.

Secretaris van de Vredemakerskamer.

Ontvanger van de Verponding.

De Boekhouders en Cassiers van de Wisselbank.

Art. 5

Een lid der Correspondentie in een dier twee Classen over een tourampt gedisponeert hebbende of met een ander daarbij vermeld ampt begiftigt zijnde, zal deszelfs naam in die Classis agter aangesteld worden, met dien verstande nogtans dat als een der Corresponderende leeden een ampt in een der twee Classen genoemt, kwam te changeren met een ampt mede in die Classis gebragt, zulk een changement hem voor geen tour zal worden aangerekent, ook zullen de Corresponderende leeden iemand benoemende tot een post in een der twee Classen gebragt,

en die een ander ampt mede in die Classen gebragt en door de Vroedschap begeven wordende, bezit, hetgeen hij zoude nederleggen, zal dat nedergelegde ampt staan ter dispositie van het lid der Correspondentie, door wiens begeving die vacature is veroorzaakt, ook zal de 17e Vroedschap die in de Correspondentie zal worden geassumeert in de beide Classen de laatste plaats moeten occuperen.

Art. 6

Niemand zal tot de Correspondentie worden geadmitteert, tenzij hij binnen 4 weeken na zijne aanstelling door zijne handteekening deze Conventie bekragtige en instemme; gelijke bekragtiging zal ook bij handteekening der drie tegenswoordig jongste Vroedschappen moeten geschieden ten blijke dat alle de Leeden der Regeering zoo in als buiten de Correspondentie zijnde, met de beraamde schikkingen volkomen genoegen neemen.

Art. 7

De Heeren W(illem) v(an) H(ogendorp?) en P(aulus) G(evers?) zullen by hun wederinvallen in de Vroedschap ook na den rang welke zij in dezelve bekleeden in de Correspondentie worden aangenomen en mitsdien niet behoeven te wagten tot dat de Correspondentie tot 16 leden zoude zijn uitgestorven, doch zullen dezelve Heeren wanneer hun tour bij hun aankomst in de Vroedschap reeds mogte zijn voorbij gegaan moeten wagten tot dat de tour weder aan hun zal gekomen zijn.

Art. 8

Het zal aan alle de leden van de Correspondentie geoorlooft zijn, mits geen tour in de eerste Classis gehad hebbende, of ook niet geduurende de eerste 21 maanden van hun consulaat te mogen desisteeren van hun Raad en Vroedschapsplaatsen, doch niet dan in faveur van een Zoon, Kleinzoon of Kleindogters man, Schoonzoon,

Broeder, Zwager en Broeder of Zusters Zoon of Schoonzoon.

Art. 9

Alle de leden der Correspondentie welke Reipublicae causa afwezig mogten zijn, zullen in de beide Classen mogen disponeren over, of nomineeren tot de Ampten en Commissiën daarbij vermeld, mits ingevallen van Commissiën in staat zijnde dezelve in persoon te bekleeden en in gevallen van ampten en beneficiën daartoe in tijds en uitterlijk drie weken na een vacature bij een beslote billet aan de Secretaris van Zuylen van Nyevelt hebbende opgegeven de persoon daartoe bij hem gedespicieert, die dan hier te Lande zijn moet, of ten minsten dadelijk en zonder tijdverzuim zig herwaards zal moeten begeven na zijne aanstelling, en mits binnen de tijd daartoe door Privilegiën of Resolutiën bepaalt kan worden beëedigt.

Art. 10

Een Ampt of Commissie vacerende en diegeene, wiens tourbeurt het zoude zijn om daarvan te disponeeren, daartoe geen inclinatie hebbende, zal hetzelve aan ieder der volgende Leeden van de Correspondentie worden geoffereert, zullende degeene, die hetzelve accepteert, als zijn tour gehad hebbende agteraan geplaatst worden in die Classis daar de vacatuer exteert, en zoo het kwam te gebeuren dat geen der Corresponderende Leeden zodanig een vacant Ampt of Commissie voor een tourbeurt geliefden aan te nemen zal hetzelve Ampt of Commissie van boven af aan ieder der Corresponderende leeden worden geoffereert, om, zonder daarvoor hun tour te verliezen hetzelve te mogen aannemen.

Art. 11

De Commissie in de Admiraliteit op de Maze zal rouleren onder de 5 oudste leeden der Correspondentie en zal de Heer Bichon als thans in hetzelve Collegie

gecommitteert zijnde in deze de laatste tour hebben, maar vermits het zoude kunnen gebeuren, dat onder de vijf oudste leeden, sommige door de Ampten die zij bekleeden niet nominabel zouden zijn tot deze Commissie zal in zodanig een geval, als namentlijk een der vijf oudste leeden, wiens tour het zoude wezen die Commissie te bekleeden daartoe niet was nominabel, die Commissie mogen ruilen met een der volgende leeden der Correspondentie, mits egter hetzelve van de oudste der leden af aanbiedende, aan een lid die in de tweede Classis geen tourbeurt gehad heeft, en die de bevoegtheid zal hebben die Commissie aan te nemen, of niet, en dezelve aannemende alsdan gehouden zijn deszelfs tour in die tweede Classis te cederen ten faveure van dien Heer, die niet nominabel was voor de Admiraliteits Commissie.

Art. 12.

De nominatie tot een vacerende Vroedschapsplaats zal worden geformeert door degeene die aan de tour legt, en genegen is ze te adimpleren, mits daarop stellende zodanige persoonen welke ingevolge de privilegiën dezer stad, daartoe nominabel zijn.

Art. 13.

Men zal, op poene van het genot dezer Correspondentie vervallen te zijn, geene demarches bij Zijn Doorl. Hoogheid mogen doen, om Hoogstdezelve tot een andere electie te permoveeren als het lid dat aan de tour legt bedoeld, zullende het egter aan zodanig een lid vrijstaan de electie van den bedoelde persoon te mogen solliciteren.

Art. 14.

In het formeeren van de nominatie tot Burgemeesteren zal men ad rigas moeten volgen den rang der Leeden die volgens de privilegiën nominabel zijn, tenzij een of meer der leden verzogten van de nominatie te worden

geëxcuseert, waarop favorabele reflexie zal moeten geslagen worden.

Art. 15.

Tot de nominatie van Schepenen zullen de Leden der Correspondentie zig hier te lande bevindende na rang voorslaan zooveele gequalificeerde persoonen als ter vervulling der vacatueren benoodigt zullen zijn en effect van hun voorslag gehad hebbende, niet eerder wederom een persoon op de nominatie kunnen brengen voordat ieder der volgende Corresponderende Leeden een tour zal gehad hebben, doch zal de Praesident Schepen voor gemeene rekening bij pluraliteit van stemmen der Correspondeерende Leden worden genomineert.

Art. 16.

De vacatuer van het Pensionariaat dezer stad exterende zal door de meerderheid der Leden den Correspondentie bij beslooten billetten worden vervuld.

Art. 17.

Alle onverhoopte geschillen zal men tragten door alle bedenkelijke middelen van persuasie te termineeren, doch zulks vrugteloos zijnde, zal men door loting uit de neutraale praesente Leden 5 Heeren verkiezen dewelke terstond en zonder iemand te spreken, die verschillen zullen decideren, aan welkers uitspraak de Leeden nu, vooralsdan beloven zig te zullen gedraagen.

Art. 18.

Ter aankweeking van vriendschap en onderlinge harmonie zal men op ieder Maandag der zes wintermaanden, mitsgaders twee dagen voor de Boondag bij den anderen komen, en bij voorkomende vacatueres in ampten of beneficiën ter collatie of nominatie der Vroedschap staande, telken reize als zulks noodig zal zijn, welke bijeenroeping door de Secretaris van Zuylen van Nyevelt op ordre van een der Heeren Burgemeesteren bij

billetten zal moeten geschieden 4 dagen te voren bij vacatuer van een Regerend Burgemeester of Schepen en 14 dagen te voren in alle andere vacatueren, zullende in die bijeenkomsten geene staatszaken, maar wel het geene ten nutte en dienst dezer stad of der Correspondentie kan strekken, verhandeld worden, voorts zullen in deze geene propositiën van eenig aanbelang geconcludeerd of van eenige vacante Ampten of Commissiën mogen worden gedisponeert, tenzij in voegen zoo even gemeld behoorlijk en tijdig geconvoceert zijnde, zullende degeene die door ziekte verhinderd worden alsdan in de Correspondentie te komen hun sentiment in geschrift mogen toezenden, ten einde met de meerderheid daarover te concludeeren.

Art. 19.

In de eerste winterbijeenkomst in de maand November zal door de Secretaris van Nyevelt, aan wien het houden der Notulen en het noteeren der touren, benevens het extra-ordinair beschrijven der Leden op last van een der Heeren Burgemeesteren word gedemandeert, voorgelezen en gememoreerd worden den inhoud dezer Reglementen, in dewelke men geene veranderingen, vermeerderingen of verminderingen zal mogen maken dan met $^2/_3$ der Corresponderende Leeden.

Art. 20.

Van deze Conventie en Reglementen zullen twee geteekende afschriften berusten onder de twee oudste Leeden der Correspondentie.

Art. 21.

Eindelijk is aan de Heer Secretaris van Nyevelt bij eenparige bewilliging van alle de Leeden dezer Correspondentie voor deszelfs moeite in het adsisteren dezer Correspondentie de vrijheid vergund om geduurende de tijd dat hij deze Correspondentie zal blijven adsisteren bij

het overlijden van een der Boekhouders of Cassieren in de Wisselbank dezer stad een persoon daartoe te mogen benoemen, het geen aan denzelve zal dienen tot een tour in de tweede Classis en dus zal die tour geheel moeten afloopen, voordat hij ten tweede maal zodanig een benoeming zoude mogen doen."

Of dit contract werkelijk tot stand is gekomen, blijkt niet uit de aanwezige stukken. Het hieronder afgedrukte concept van de hand van Collot d' Escury zou dit doen vermoeden. Het komt mij evenwel voor dat zoo dit contract al tot stand gekomen is, deze Correspondentie slechts van korten duur is geweest en door de remotie der regenten in 1787 te niet is gegaan. Volledigheidshalve volgt hier het laatste stuk, het zooeven genoemde concept, dat in het archief der gemeente opgespoord is.

»Wij ondergeschreven verklaren boven en behalven de articulen in onse Conventie op heden getekent nog met den anderen te zijn geconvenieert en verdragen stiptelijk te zullen onderhouden de nagenoemde articulen, dewelken geadimpleert zijnde zal dit stuk worden gemortificeert, als alleenlijk temporair zijnde.

Art. 1.

De vier eerste Vroedschapsplaatsen zullen worden begeven bij de Leden der meerderheid en zoo het kwame te gebeuren dat een der 3 Stads-Secretariaten toevallig ter begeving stond aan den Heer Burgemeester Bichon, zal de persoon daartoe door ZEd. daartoe gedesigneert, bevorens aan de Leden der Correspondentie voorgedragen en eenparig voor aangenaam moeten verklaart worden, zonder welke approbatie dezelve niet nominabel zal zijn.

Art. 2.

Vermits bij Art. 7 het aan de Leden der Correspon-

dentie gepermitteert word, om, mits geen regerende Burgemeester zijnde, te mogen desisteren van hunne Vroedschapsplaetsen zoo en in die voegen als aldaar gemeld is, word ditmaal om sonderlinge redenen aan den Heer Senn van Bazel de bevoegtheid gegeven om als 't kwam te gebeuren dat hij, *schoon nog geen lid deser Correspondentie zijnde* gaerne zoude desisteren van zijne Vroedschapsplaats ten faveure van een persoon hem in die graad bestaande zooals zulks bij 't gemelde Art. 7 is gestipuleert, zulks te mogen doen, waartegen denzelve vrijwillig desisteert van alle andere Ampten en Commissiën ter collatie der Vroedschap staande, dewelke hem in dertijd zoude kunnen te beurt vallen".

AANHANGSEL.

TWEE BRIEVEN VAN COLLOT D' ESCURY.

I.

16 April 1783.

Aan Papa.

Nu heb ik in gedagte geweest over te komen, dog bij herdenking vinde ik best geraade niet over te komen uit hoofde dat men mij niet beschuldige zoude de Electie te solliciteeren in prejuditie van iemand boven mijn, 't welk ik volmondig kan zeggen dat mijn zoude smerten omdat ik mijn versekert houde Z. H. zig daardoor meerder onvrinden zoude maken; kan ik 't door 't lot worden, zal ik 't aanmerken als een schikking van de Voorzienigheid, heeft U. H.W.Geb. gelegendheid dit in de conversatie aan Z. H. te zegge, was zeer goed.

Extract uit een brief aan Papa geschreven over andere affaires, dog dit articul door Papa niet gecommuniceert, dewijl mij daarop antwoorde van meening

te zijn, ik den Boondag moest afwagten en mijn in consideratie gaf of ik die demarche wel doen zoude.

II.

Zeer lieve Papa.

Dese alleenlijk om ons te informeeren na U. H.W.Geb. welstand, dewijl wij altoos wanneer Uw indispoost is zeer ongerust zijn; 't beste is 't hooft braaf warm te houden en veel te borstelen.

Ik persisteere nog bij mijne gedagten om geen Burgemeester te worden in prejuditie van een ouder lid, 't zal op mijn, schoon onverdient den haat en laster vermeerderen en niets zal door mijn gedaan of gelaate worden tenzij 't het scherpste fenijn zal ondergaan, worde ik het door het lot dan is zulks wel, nimmer zoude ik de heer Groeninx boven het hooft wille springen, dien heer heeft met mijn altoos te vertrouwent en te vriendelijk gehandelt, ook zoude dit nadeelig voor Z. H. zijn, daarom blijve ik nog bij mijn versoek dat U.H.W.Geb. dit aan Z. H. gelievt voor te houden, ik wenschte gaarne zelfs aan 't Hof te gaan, maar laate zulks om de kwaadsprekende weereld geen voedsel te geven, gaan ik aan 't Hof, is men in staat voor dat er de Boondag is mijn reeds te belasteren als of ik de electie boven anderen solliciteerde. Mag ik vriendelijk versoeke dewijl U.H. W.Geb. reeds aen 't Hof is geweest voor dat uw mijn eerste brief heeft ontfange, nu een boodschap maakt en den inhoud deses communiceert, ik meen dat ik in dese als een eerlijk man handel en dat ik 's Prinsen genoegen boven mijn eyge bevordering stellen, het ware te wenschen zulks meer gepractiseert wierde. Z. H. zoude minder wederwaardigheden ontmoeten en de confidentie zoude rasser hersteld zijn.

Wim (1) verzekert U.H.W.Geb. van haar respect, terwijl ik

(1) Collot d'Escury 's echtgenoot, Wilhelmina Christina du Tour.

mij met alle eerbied noeme versoeke veel complimenten aan de famille,

U.H.W.Geb. ootmoedige Dienaar en Zoon
J. M. Collot d' Escury.

Rotterdam, 19 April 1783.

Versoeke vriendelijk met uw antwoord dese terug.

Dese brief door Papa aan Z. H. gecommuniceert Dingdag 23 April 1783 en door Zijn H.W.Geb. mij Zaterdags den 26 April ter hand gesteld ter gelegendheid dat ik in 's Hage zijnde door 't subit overlijden van mijn waarden vriend de Heer van Byemont.

Z. H. hadde betuigt mijn manier van denken zeer genereus te vinden en nader deswegens te zulle spreken met gedeputeerden uit ons.

Dese brief heb ik den 30 April aan de Heer Groeninx laate lesen ter gelegendheid dat Zijn Ed. met mijn in conversatie treede wegens de Electie, Zijn Ed. loueerde ten hoogste mijn gedrag en denkenswijse en zoude ten allen tijden van den inhoud deses ten mijnen voordeelen tragten gebruik te maken, terwijl aan zijn kant declareerde alles te zulle toebrengen om de onderlinge vriendschap meer en meer te simenteeren.

TWEE LOFLIEDEREN OP DE ROTTERDAMSCHE BIERBROUWERIJEN.

De hier afgedrukte gedichten zijn uit verschillende tijden. Het eerste komt voor achter een excerpt uit de bekende kroniek van Jan Gerritsz. van Waerschut en dagteekent blijkens het handschrift uit de eerste helft der zeventiende eeuw (Rga. No. 6).

Het tweede gedicht is gedrukt als volksblaadje en maakt

deel uit van een verzameling van dergelijke afzonderlijk verspreide liedjes, toebehoorende aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

I

LOFF DER ROTTERDAMSE BROUWERIJEN SOE SIJ WAREN IN VOORLEDEN TIJEN.

STEM: *Die mint die lijt veel pijn, etc.*

1.

O weeldich Rotterdam,
Vol pracht en overvloet
Althans op dese tijt
U grootten loff toequam
Van uwe bieren goet,
Die gij levert met vlijt.
U Brouwerijen schoon
Staen seer aerdich ten toon,
Te samen int getal ic se U noemen sal.

2.

Climmende Leeuwen twee
Die steken thooft omhoogh
D' eerste plaets hem toecompt;
Wit en *Swerte leeuw* me
Staen seer schoon int oogh
Bennen waerdich genoempt,
Met het *Werelt*sche bier
Can men maecken goet chier,
Het witte paert en *Swert*
Verheugen menich hert.

3.

De Haes int loopen snel
Oock *den Tuyn van Hollandt*
Met *den Leeuw met den staff*

Haer bieren smaecken wel,
Verheugen menich quant,
Och had ick daer wat aff.
De Pauw met haren staert
Is oock wel prijsenswaert
De Molen maelt het mout
Daer men goet bier aff brout.

4.

Den Posthoorn seer groot
Den Arent snel in vlucht.
Nu *d'Aeckeren* genaempt
Ende *de Ringen* bloot
Sij maecken groot gerucht
Schier overal befaempt,
Godt die bewaerse al
Voor schaede en ongeval
En houd's in sulcken staet
Dat het haer langh welgaet.

5.

De Klock geeft groot geluyt,
De Paerden aen de Mart,
De Druyff die smaect seer soet,
De Boot deftich uutmuyt
De Maen verheucht het Hert
De Bijl doeter veel goet
Oock soe volchter nae
De groote Griexe A
Den Asijn die hij maect
Op salade wel smaect.

6.

Den Rooden leeuw ydoon
Verdient een grooten loff

Voor 't nat dat hij uutgeeft,
  Het Lam seer wit en schoon
En doeter oeck niet off
  Veel in vreucht daervan leeft.
Op 't Ancker staet *de Hoop*
  Het heeft ook sijnen loop,
Den claerschijnenden *Bril*
  Staet oock seer selden stil.

7.

Het snel loopende *Hert*
  Nu *'t Wapen van Zeelandt*
En *de goude Croon*
  d'Haeswindt gepresen wert
Stiert bier aen allen cant
  Heeft daervoor goeden loon
d' Haeswindt is noch niet out;
  De Croon seer moij gebout,
't Zeeus Wapen een schoon huys
  Eertijts *de Roode Buys*

8.

D' Engelsche Brouwerij
  Ick bijnae vergat
Is dunct mij cleyn van waerd,
  Staet verder aen een sij
Op een hoeck van de stadt
  Onder ons niet vermaerd,
't Is waer, sij staet in ste,
  Daerom tel ick haer mee
Ende voor d' alderleste
  Set ick haer bij de reste.

9.

Dat is nu mijnen wensch
  Dat sij van nu voortaen

Floreren in voorspoet
  Tot troost van menich mensch,
Die daer sijn broot wint aen
  En trefflijck wort gevoedt
Hoe menich schip en schuyt
  Vaert daechlijcx in en uyt
Voor oud' en jongelien
  Soe ist een lust om sien.

10.

O Godt daer 't al bij leeft,
  Soe wel arm als rijck
In dese stadt befaempt
  Doch uwen segen geeft
Over ons al gelijck,
  Dat wij met min versaempt
U prijsen met aendacht
  Met hert, sin en gedacht
Naer uwen wil bequaem
  Tot loff van uwen naem.

II

EEN NIEUW LIED, VAN DE VERMAARDE KOOPSTAD ROTTERDAM, MET AL HAER BROUWERIJE.

STEM: *O Holland schoon, enz.*

O Rotterdam verheve soet:
  Dat daer leyt aen de Maese,
God verleent U segen en voorspoet
  Met al u kloeke Baesen,

Men hoort dan spelen op de Trompet,
  Op schepen seer fraey en net,
Die daer buyten u steden
  Leggen op een goe Reeden.

Gij zijt een Koop stad wijt vermaert
  Met al u Brouwerije,
Die goet bier brout, het mout niet spaert,
  Meenig hert doet verblijen
Niet mijden al u Leeuwen fel
  Buyten so menige Gesel
In 't veld al sonder schromen
  Men moet U Leeuwen noemen.

De Rode Leeuw verheve soet
  Die schreijt seer soete tranen
Hij spijst so menigen persoon
  Hij loopt kloek op de baene
Sijn Trane zijn van smaek so goet
  Dat meenig hert verheugen doet
En voeden sonder gebreken
  Ver hoord men van hem spreken.

God *de Hollandse Tuyn* bewaert
  Met *Ro klimmende Leeuwen*,
De vliegende Leeuw word ook verklaert,
  De zwarte Leeuw hoord men schreeuwen,
De Zeeuwen die halen al van den draf
  Dan komter nog een *Leeu met een staf*
Met eenen *Leeuw* in vreede
  't *Witte klimmende* meede

Wat gediert men in *d' Wereld* ziet
  Witte en *Zwarte Paerden*

Den Olyphant wert me verspiet
  Met *het Lam* groot van waerde
De drie Ackeren ook met vreugt,
  De Paeu die hem soo hoog verheugt
Met vreugt ziet men hanteeren
  Den gulden Os vermeren.

God bewaert de *Posthooren* schoon
  Met al zijn spruyte groene
Met *ankers* hout men vast en vroom
  'k Hoop gij niet sult verdoene
Het groene geeft den Kaes seer schoon
  Soo dat hij mag de Spaense Kroon
Graeu bruyn tot niet mag scheeren
  Wilt hem dog maer regeeren.

Geeft ook dat menig buys en boot
  Den haring vrij mag vange
Komen voor den Briel sonder aenstoot
  Menig daerna verlangen
Het vange kapt men daer een *druyf*
  De drie ringen tot haer behoef
Met *de Klok* zij dan klinken,
  Den Briel zij met gedinken.

Den halve maen die schijnt so klaer
  Door de ruyten seer dunne
Opdat den meulen den meulenaer
  Bakkers, Brouwers wat gunne
Sij kunnen so lustig maken mout
  Daer men so goeden Bier of brout
Dat zij brengen met horten
  Om in de Kuyp te storten.

Oorlof gij Brouwers algelijk
  God laet U neering meeren
Gij die daer arm zijt of rijk
  Betrouwt den Heer der Heren
Niet keeren wilt van zijn aenschijn
  So sult gij leven sonder pijn
Den Heer wil u bewaren
  En lang in deugde sparen.

CONTRACT VAN EEN PROVENIERSTER

(1490).

Wy Huge Claesz. ende Jorijs Hugesz., scepenen in Rotterdam, oirkonden dat voer ons quamen Cornelis Jacobsz. Mouthaen, Claes Claesz. Hellebreker, Jan Jacobsz. van Cralinc, Mathijs Dircxz., Willem Jacobsz., Gijs Dircxz. ende Jan Rogelsz. als hooftmans van sinte Anthonisghilde, ende lieden dat sij bij consent ende goeddencken van den gemeenen ghildebroeders van den voirseyden gilde ende om oirbare ende profijte van denselven gilde ontfangen hebben in sinte Antonisgasthuys bynnen der voirseyde stede Margriet Maes Mathijs wedue als provenierster ende tjoncwijf te wesen van den voirseyden gasthuyse haer leven lang, mit deser voirwaerde dat Margriet voirseyt al twerck van den gasthuyse doen sal, ende als zij dat niet langer doen en mach soe sullen de hoemans, die nu sijn off namaels wesen sullen, een ander joncwijf voir haer hueren, diet werck voir Margriet doen sal, alsoe verre als de hooftmans, die nu sijn off namaels wesen sullen, kennen dat Margriet twerck niet langer doen en mach, ende dan sal se hebben een stuver ter weke, gelijc d'andere proveniers gehadt hebben ende dagelix hebben. Des soe sal Margriet int voirseyde gasthuys brengen ses-

tien pont groot Vlaems off payment datter goet voir is, te betalen vier pont groot ree, negen pont groot tot sinte Martijnsdage in den winter daer naestkomende, ende noch drie pont groot tot Meyedage nu naestcomende, ende mit sulke penningen telken dage te betalen als dan den eenen coepman van den anderen neemt. Ende noch soe sal sij int voirseyde gasthuys brengen een bedde, daersij selve op slapen sal, daer de hooftmans mede tevreden sijn, ende dat sal int voirseyde gasthuys bliven na haer doot. Ende noch soe is voirwaerde dat Margriet voirseyt geen vervollich hebben en sal van haer kinderen noch van nyemende. Ende daerom sal sij hebben in den voirseyden gasthuyse haer proven van eten ende van drincken alsoe den dage tidich wesen sal, als sij dat mit eeren verandwoerden sullen mogen ende ander proveniers voirtijts gehadt ende nog dagelix hebben. Ende noch soe sullen de hooftmans die nu sijn off namaels wesen sullen, haer besorgen alle haer linnewaet ende scoenen haer leven lang duerende. Voert sijnt voirwaerde, waert sake dat voirseyde gasthuys bij haren levende live veraermde ende te niete ghing, dat God verhueden wil, ende dat sij hoer notorfte van eten ende van drincken niet hebben en mochte gelijc voirseyt staet, dat Margriet voirseyt alsdan onverseit van den hooftmans, die nu sijn off namaels wesen sullen, ende sonder toeseggen van eenich van de ghildebroeders off van yement anders anvaen sal mogen alle alsulke renten als die voirseyde ghildebroeders nu ter tijt tots gasthuys behoef gecoft hebben off namaels copen sullen, ende die jairlix ontfangen ende opbeuren om hoere notorft daeroff te hebben haer leven lang duerende, behoudelic dat sij dieselve renten niet vercoepen, versetten, vermangelen noch van den gasthuys vervremden en sal, maer dat dieselve renten alinge ende alsoe groet ende also cleyn als sij die gebuert hadde

onvermindert teynde haerre doot wedercomen sullen an den gasthuyse voirseyt, alle dinc sonder argelist. In kennissen besegelt mit onsen segelen int jaer ons Heren 1490 opten 25sten dach van Meÿe.

Schuldboek, No. 1, fol. 46. verso.

OVERSTROOMING BIJ DE OOSTPOORT.

Den 6 Junij 1816 even na den middag, brak de sluisdeur aan de westkant in, waardoor de Oostsingel enz. overstroomd werd.

Bij de vernieuwing der deuren had men het ijzerwerk der oude aan de nieuwe deuren willen gebruiken, waarom men, in plaats eener uitgeligte deur, eene andere dennenhouten deur, zonder eenig ijzeren beslag had ingehangen. Bij den N. W. streek des winds bezweek deze dennendeur, met een verbazenden slag, en de vloed zette zoo sterk aan, dat alle pogingen tot stuiting, vooral van 's landswerf aangebragt, vooreerst vruchteloos waren. Men had zeilen voor de balken gespannen, en platte vaartuigen met straatplavei doen zinken. Het Hoogheemraadschap, in den stadskarrenstal vergaderd, beval al de sluizen van hier af tot Leyden toe open te zetten, waardoor het water geene belangrijke schade konde veroorzaken. Tusschen 5 en 6 uren des avonds, toen de vloed zich zelven keerde, werd een zeil voor de sluis gespannen, met oude 50 ℔ gewigten nedergelaten. Men voerde de mest aan die op de Karreplaats lag, en stuitte dus eindelijk de inundatie. Jan Br. . . x, Fabrijk van Schieland, en Jan F. . . e, de maker der sluis, werden beide uit de dienst van het Hoogheemraadschap ontslagen.

(Uit de aanteekeningen van G. van Reyn, Rga. No. 91).

VAN REYN'S GESCHIEDKUNDIGE BESCHRIJVING DER STAD ROTTERDAM,

DOOR

G. VAN RIJN.

Jarenlang was de onvoltooid gebleven beschrijving der stad Rotterdam, waarvan de titel hierboven staat, de eenige, die als tamelijk betrouwbaar kon beschouwd worden. Nu het tweede deel der *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam* verschenen is, waarin *De oudste kronieken en beschrijvingen van Rotterdam en Schieland* zijn afgedrukt en de opstellen in de verschillende deelen van dit jaarboekje als zoovele voorstudiën voor een getrouwe beschrijving onzer stad te beschouwen zijn, zal Van Reyn's werk op den duur niet voldoende blijken, al is het op 't oogenblik nog het beste wat wij bezitten.

Evenals van alles wat gedrukt is, kan ook hiervan gezegd worden »habent sua fata libelli" en reeds sinds jaren was het mijn plan eens een overzicht te geven van de wording, samenstelling en lotgevallen van dit boek.

Toen ik nl. eens in de gelegenheid was een vijftiental exemplaren van dit werk onderling te vergelijken, viel het mij dadelijk op, dat de prenten niet in alle exemplaren dezelfde waren en ik maakte daarvan eene kleine lijst. Geholpen door deze aanteekeningen en meer nog door de verzameling stukken, brieven, proefplaten, enz., uit de nalatenschap van den auteur afkomstig, betrekking

hebbende op zijn werk en aanwezig in het Archief der Gemeente, was het mij mogelijk de volgende beschrijving voor de lezers van het Jaarboekje op te stellen.

In niet al te gunstige financiëele omstandigheden leefde de heer J. E. Vergoes Houwens te Sprang, in Noord-Brabant, en begrijpelijk is 't, dat hij daarin gaarne verandering wenschte. Hij wilde daartoe trachten te komen door het schrijven eener geschiedenis van zijne geboortestad. In 't bezit van vele voor dit doel belangrijke handschriften, meerendeels uit de nalatenschap van Jacob Kortebrant, was hij, beter dan menig ander, daartoe in staat en bij een bezoek dat hij zijn neef van Reyn te Rotterdam bracht, schijnt dit plan ter sprake te zijn gekomen. Ten minste den 13 December 1828 ontving de laatste een gedeelte van Houwens' arbeid, om er, na lezing, zijn oordeel over te zeggen. Dit deed van Reyn den 13 Februari d. a. v. en uit het antwoord van Houwens, den 22 April geschreven, blijkt, dat dit oordeel niet ongunstig was; de opsteller werd daardoor aangespoord met ijver zijn onderzoek voort te zetten. Toch kwam het nooit tot het drukken van zijn werk. Wel bezit het Archief der Gemeente het eerste deel in handschrift 1); wel stelde hij een beschrijving van Schieland 2) samen, die in negen folio-deelen daar mede berust, maar de voltooiing der stadsbeschrijving bleef achterwege. Het volgende was daarvan oorzaak. Juist toen neef Gijsbert hem de vraag gedaan had of hij 't niet raadzaam achten zou eens ondershands te informeeren naar de mogelijkheid van uitgaaf, ontving

---

1) Zie *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam,* II. bl. XXIII, No. 69.

2) Zie *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam,* II. bl. XXIX. No. 82.

Houwens tot zijn verwondering een brief van zijn zwager A. Losel Vorstman, waarin deze hem het bezoek van een boekhandelaar mededeelde, wiens plan het was »om op eene waardige wijze aan de nog blijvende behoefte te voldoen door een goede beschrijving van Rotterdam in het licht te geven.” Die boekhandelaar was verlangend te weten in hoeverre de handschriften, in het bezit van Houwens, voor dit plan zouden kunnen dienen; hij wenschte de kollektie te zien en die te koopen, zoo ze hem meêviel. Houwens zond kopie van dien brief aan zijn neef en deze ried hem aan, den gedanen voorslag niet ten eenenmale af te slaan. ’t Hing er echter veel van af van welke zijde het aanzoek kwam en vreemd vond hij ’t, dat juist nù die zaak ter sprake gebracht werd, nu zij er zelf druk over aan ’t redeneeren waren. ’t Was zeker een teleurstelling voor hem (Houwens) als auteur — dus schrijft van Reyn verder — zijn werk niet gedrukt te zien, maar, kon hij alles in eens verkoopen, dan bespaarde dit moeite, zorg, verantwoordelijkheid, vooral slechten uitslag van debiet, enz., want dat dit laatste mogelijk was, bleek maar al te zeer uit dergelijke plaatselijke ondernemingen. Te meer raadt hij ’t zijn oom aan, »daar hem (van Reyn) den tijd — vooral de noodige kunde in dit vak ontbreekt, om na (zijne) herziening, het werk voor alle gegronde aanmerkingen te vrijwaren.” Houwens erkent, in een schrijven van 22 Mei 1829, dat de bezwaren, die zijn neef oppert, juist zijn; ze hadden hem gedeeltelijk reeds gehinderd in zijn arbeid; hij schreef daarom aan zijn broeder, dat hij niet ongenegen was de kollektie te verkoopen mits men een royaal bod deed, waartoe hij aanbeval den uitgever met zijn neef van Reyn in relatie te brengen. Had zijn neef hem op ’t hart gedrukt toch eens te trachten er achter te komen wie de gegadigde is, hij meent dat van Reyn dien spoedig genoeg kennen zal en

hij zal daar dus maar geen moeite toe doen. En die verwachting bleek juist. Reeds den 29en Mei schrijft neef dat de H.H. Verbruggen en van der Meer, boekhandelaars te Rotterdam, de gegadigden waren. Zij hadden zich bij van Reyn vervoegd en tot zijn verwondering hem, dien ze toch in 't geheel niet kenden, voorgesteld uit die bouwstoffen een beschrijving te maken. »Ik heb", dus schrijft hij aan zijn oom, »hem geantwoord, dat dit punt zeer ernstige overweging zoude vereischen en ik de zwarigheden van zulk een onderneming . . . levendig inzag. Nogthans wilde ik UE.", zoo gaat hij voort, »dit onverwacht aanzoek mededeelen, omdat, indien het UE. slechts in het minste onaangenaam ware, dat ik het in overweging nam, ik zulks dan *dadelijk*, zonder het minste bedenken, zoude afslaan." Hierop verwacht hij antwoord en na behoorlijk beraad de toezending der kollektie met opgave van den *allerlaagsten prijs*.

Had het plotseling vernietigen van eigen plan, door het voorstel aan van Reyn gedaan, hem ontmoedigd? 't Is mogelijk, maar een andere omstandigheid bracht er zeker nog het hare toe bij om Houwens tot het staken van den arbeid te doen besluiten. De man verkeerde, door welke omstandigheden dan ook, in financieele moeielijkheden en was van zijne familie naar 't schijnt in dit opzicht afhankelijk. Nu was zijn zuster door den heer Vorstman onergdenkend in de zaak betrokken en zooals 't meer gaat, toen deze er de reuk van weg had, schreef ze hem: zend *ons* de rommel maar, als er zoo naar gevraagd wordt, is 't het voordeeligst iets van de hand te doen en dat geldje is dan een kleine vergoeding voor hetgeen we voor je betalen. Onze vriend Houwens klaagde er dan ook in zijn schrijven van 9 Juni over, »dat dus het fortuin mislukt is", maar troost zich alweder, »daar het schijnt dat de kans des Geluks (hem) tot heden

nog den rug toe keert!" Deze zelfde brief dient tevens om mede te deelen dat aan neef van Reyn de geheele verzameling bouwstoffen wordt toegezonden. Hij is er nu des te meer los van, omdat het voordeel, dat zij hem aanbrengen kon, toch verkeken is; zóó los zelfs, dat hij bij een eventueele uitgaaf zijn naam niet wil vermeld zien.

Uit dit laatste spreekt wel eenige spijt, naar mij voorkomt, dit is echter zeer begrijpelijk en zou menigeen erger uit het humeur gebracht hebben.

Den gang der onderhandelingen in alle bizonderheden te vermelden is voor mijn doel minder noodig. Oom Houwens vond het niet alleen goed, dat er door »medewerking" van zijn neef een goede beschrijving van Rotterdam verschijnen zou; maar het geeft hem »een bijzonder, ja, uitstekend genoegen, . . . te meer daar (hun) Wieg en Bakermat sins weinige Jaaren, na de Gezegende Ommekeer van zaken, zoo in bloeij, en welvaart is toegenomen, door den Zegen van boven en, het wijs en vaderlijk bestuur van deszelfs Overheden!" Zelfs wil hij hem als 't er toe komt, ofschoon 't hem »smert en jammert, het van (zijne) zijde geschied met opoffering van alles" zooveel mogelijk de behulpzame hand bieden. Ook nam hij het bod van *f* 850 voor de geheele kollektie aan, er tevens bij zijn neef op aandringende, dat broeder en zuster Vorstman hem tegen betaling van *f* 700 geheel zullen vrijwaren voor alle achterstallige zaken, zooals later dan ook geschiedde. De aankoop, zóó schreef van Reyn den 4en Juli aan zijn oom, werd door Verbruggen afhankelijk gesteld van het welslagen der inteekening; was die niet voldoende, dan kwam alles weer aan Houwens terug. In dezelfde maand werd het *Bericht van inteekening op eene uitvoerige Geschiedkundige Beschrijving der stad Rotterdam en een overzigt van het geheele overige*

Schieland; in twee deelen, in gr. 8°. uit te geven, door Wed. van der Meer & Verbruggen, Boekhandelaars te Rotterdam." verspreid. Het is acht bladzijden groot en vermeldt, na eene korte uiteenzetting van wat men denkt te geven, dat elk deel ongeveer 30 vel groot zal worden en de gewone exemplaren 15 cents, de exemplaren op velin papier $17^1/_2$ per vel zullen kosten; deze voorwaarden golden tot 15 September, na dien tijd werd de prijs met een vierde verhoogd. In de Rotterdamsche Courant van Donderdag 23 Juli 1829 plaatst de firma een aankondiging, waarbij ze deze inteekening aanbeveelt en dat niet zonder succes. De lijst der inteekenaren, vooruit aan hen toegezegd en ook voor het 1e deel geplaatst, geeft welgeteld een getal van 767 exemplaren, en met zulk een resultaat was de zaak wel te ondernemen. Houwens verkocht zijn kollektie en Gijsbert van Reyn, toentertijd wonende op de Hoogstraat over de Nieuwe of Ooster Kerk, kon zich aangorden tot de taak, waarvoor hij twee maanden te voren de noodige bekwaamheid meende te missen. Zijne bescheidenheid, door den heer Mees zoo zeer geroemd in het levensbericht, dat deze voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde opstelde, heeft hem blijkbaar eigen krachten te gering doen schatten. Ieder toch die het werk kent, zal moeten toegeven dat de stijl voor dien tijd zeer vloeiend is en nog steeds ziet men met genoegen het werk in, dat helaas, nooit voltooid worden zou.

De aard van het werk bracht mede, dat er, zou het op betrouwbaarheid aanspraak kunnen maken, veel voorstudie toe noodig was. Hiervan overtuigd stelden auteur en uitgevers een »Overeenkomst" op, waarbij o. a. in artikel 2 bepaald werd: »Ofschoon de tijd der afwerking van ieder Deel onbepaald blijft, zal hij (de auteur) de uitgave zooveel helpen bespoedigen als de aard des

Werks en een naauwkeurige bewerking toelaten."

Uit die overeenkomst deel ik nog mede dat van Reyn voor zijne voorafgegane bemoeiingen honderd gulden in eens kreeg; voor elk vel druks als honorarium tien gulden en voor 't korrektiewerk *f* 2.—, terwijl de grootte van 't boek hoogstens 65 vel worden zou. Ook zou men hem alle kosten, briefporten, schrijfloonen, douceurs en fooien vergoeden, die uit zijne nasporingen konden voortvloeien. Tevens zijn er bepalingen in opgenomen voor 't geval dat buiten of door 's schrijvers toedoen de voltooiing van 't werk verhinderd werd. Of deze echter nog in toepassing gebracht zijn, heb ik nergens gevonden.

Op dezen voet toog van Reyn aan den arbeid; den 1en Mei 1832 was 't eerste deel voltooid, en spoedig daarop verschenen. Dat deel bestaat uit: Voorshandschen titel: *Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam. Eerste deel.*; gegraveerden titel: *Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam; en beknopt overzigt van het Hoogheemraadschap van Schieland; door G. van Reyn. Met platen en platte gronden. Eerste deel. (Vignet). Te Rotterdam, bij Wed. van der Meer & Verbruggen. MDCCCXXXII.*; Bl. IV: Opdracht aan Mr. Marinus Cornelis Bichon, burgemeester; Cornelis van Vollenhoven Jz., Carolus Jacobus Blankenheym, Nicolaas Jan Agatho Christiaan Hoffmann en Mattheus Willem Reepmaker, wethouders; Bl. VI—XVIII Naamlijst van inteekenaren, met Z. M. den Koning aan het hoofd voor zes exemplaren; Bl. XIV—XXXIV: Voorrede en Bl. XXXV—XXXVI: Inhoud van het eerste deel, zoodat het geheele voorwerk, den gegraveerden titel daaronder niet begrepen, 36 blz. groot is. Dan volgt de tekst 406 blz. (de laatste bladzijde wit) en met afzonderlijke pagineering Bl. 1—60: »Aanteekeningen op het eerste boek", Bl. 61—132: »Aanteekeningen op het tweede boek." »Verbeteringen"

1 blz. en aan de keerzijde van dit ongenommerde blad: »De platen in het eerste deel aldus te plaatsen." Eindelijk is in sommige exemplaren nog bijgebonden een blad, waarop bovenaan twee rugtitels voor het eerste deel afgedrukt zijn en daaronder een »Berigt" van den volgenden inhoud:

»De Uitgevers mogen niet nalaten hun genoegen te kennen te geven, dat de nu verbeterde Platen voor het Iste stuk (Pl. II—IX) reeds de goedkeuring van vele bevoegde Beoordeelaars hebben mogen verwerven, en hopen alzoo de onaangename teleurstelling geheel te hebben vergoed, die de H.H. Inteekenaren bij het ontvangen der vorige, zoozeer mislukte, Platen hebben ondervonden. Eene teleurstelling, welke zij hun zouden gespaard hebben, indien niet de dringende begeerte des Publieks om iets van het Werk te ontvangen, gevoegd bij de telkens herhaalde, maar niet nagekomene, beloften der Steendrukkers VOORN BOERS & COMP. alhier, aan wier pers zij, tot hun nadeel, zich door vooruitbetaling maar al te zeer hadden laten verbinden, hen buiten de gelegenheid gesteld had, reeds toen de slechte Platen achter wege te houden, en elders betere te doen bewerken."

Er was dus geklaagd over de platen en de uitgevers erkenden die klachten voor gegrond en lieten andere maken. Uitdrukkelijk wordt hier plaat II—IX genoemd, die bij het 1e stuk gevoegd waren. 't Blijkt hieruit dat het eerste deel niet op eens, maar in twee stukken, aan de inteekenaren is geleverd. Bij het vergelijken van een betrekkelijk groot aantal exemplaren is het mij, zooals ik reeds zeide, gebleken dat, om welke reden dan ook, lang niet alle de verbeterde platen hebben. Is het misschien velen te lastig geweest de in het boek reeds aangebrachte door nieuwe te vervangen of heeft men, toen de uitgevers in 1869 de nog voorhanden exemplaren tegen den prijs

van *f* 4.50 in plaats van voor *f* 8.90 aanboden, of toen de Firma Bolle het geheele restant tegen *f* 2.50 de beide deelen in den handel bracht, de minder goed geslaagde platen van Voorn Boers ter illustratie van die exemplaren gebruikt, ik weet het niet, maar kan alleen constateeren, dat er de volgende verschillen zijn.

Van plaat I, in 4⁰, zijn, ofschoon deze in het bovenaangehaalde bericht niet vermeld wordt als door een betere vervangen, toch twee staten in den handel gebracht. Onder de eerste, als onderschrift, geheel in kapitalen: »De grond van Rotterdam in de eerste helft der elfde eeuw." Dit is de beste, zij heeft dan ook het adres der uitgevers midden onder de plaat, terwijl rechts onderaan staat: »Lith. Voorn Boers & Co. te Rotterdam" en links onderaan »H. L. van den Houten fecit."

De tweede staat is veel minder uitvoerig bewerkt en heeft in het geheel geen onderschrift. Daar de eerstgenoemde er tamelijk wel uitzag, schijnt men hiervoor niet bepaald een nieuwe noodig te hebben geacht. Toch is er, behalve deze twee, die ik in de verschillende exemplaren ontmoette, in de verzameling papieren van den auteur zelf, die betrekking hebben op zijn uitgave, nog een derde staat, met onderschrift: »De Grond van Rotterdam in de Eersten helft der Elfden Eeuw."

Van plaat II, in 4⁰, ken ik twee staten, de eerste in twee, de tweede in drie varianten, waarvan ik echter slechts de beide varianten van den eersten staat en één der drie van den tweeden staat in de in omloop zijnde exemplaren vond.

1e staat: »Het slot Bulgerstein dus verbouwd 1261."

1°. Rechts van den steen in den linkerbenedenhoek, op den voorgrond, een man met bontmuts op en een stok in de rechterhand.

2°. »Het slot Bulgersteijn, dus verbouwd 1261."

Boven den steen een man met een stok in de linkerhand en met den rechter een hond vasthoudend. Beide varianten hebben rechts bovenaan: »Plaat 2.". De eerste heeft alleen, rechts onderaan, 't adres der uitgevers; de tweede op dezelfde plaats: »Lith. Voorn Boers & Co. te Rotterdam." en links »H. L. van den Houten fecit.", terwijl 't adres hier midden onder de prent staat.

2e staat: »Het slot Bulgersteijn, dus verbouwd 1261."
1°. Rechts van den steen twee personen, beiden met het gelaat naar den beschouwer gekeerd; een van hen heeft een almaviva om; rechts op den voorgrond een gevelde, gave boom zonder takken, daarnaast een enkele opstaande boom. Links onder de plaat »C. G. Verburgh del."; rechts: »Langenhuysen te 's Hage, lith.", het adres der uitgevers in het midden.

2°. De man met mantel nu geheel op den rug gezien; de beide personen veel lichter van toon, de gevelde boom knoestig en met takken; een drietal opstaande boomen op den voorgrond rechts. Links onder de plaat: »C. G. Verburgh del et fecit.", rechts en in 't midden als de vorige.

3°. In het onderschrift »Bulgersteyn" in plaats van »Bulgersteijn", overigens geheel als de vorige, hier rechts onder de plaat: »H. Altmann del."

Allen hebben rechts bovenaan: »Plaat II."

Plaat III, in 4°. Twee staten. Beide komen in de in omloop zijnde exemplaren voor.

1e staat. »Het hof van Wena, vóór 1426." Twee wandelaars voor de slotpoort, één man op de brug. Links onder de plaat: »H. L. van Houten fecit.", rechts: »Lith. Voorn Boers & Co. te Rotterdam"; het adres van de uitgevers in 't midden. Rechts bovenaan: »Plaat 3."

2e staat. »Het hof van Wena, voor 1426." Geen wandelaars vóór-, maar een zittend visscher naast de

poort; op de brug twee mannen, een zwaan in de gracht. Links onder de plaat: »H. Altmann del.", rechts: »Langenhuysen te 's Hage, lith."; het adres van de uitgevers in het midden. Bovenaan rechts: »Plaat III."

Plaat IV, in 4°. Twee staten; van beide staten twee varianten, slechts de eerste van elken staat is in de in omloop zijnde exemplaren.

1e staat. »Het inkomen der oude haven in het begin der XVI eeuw."

1°. Zeer woelig water, links op den voorgrond een schuitje, waarin twee mannen bezig zijn het zeil te hijschen, pleizierbootjes in 't midden der plaat. Links onder de plaat: »H. L. van Houten fecit.", rechts: »Lith. Voorn Boers & Co te Rott."; het adres in 't midden. Rechts bovenaan: »Plaat 4."

1e staat. 2°. Het schuitje links met geheschen zeil; geen pleizierbootjes, maar nu een vrachtschuit, vastgemeerd ter zijde van de pier buiten de Oude-Hoofdpoort. Zonder onderschrift, naam of nommer.

2e staat. »Het inkomen der oude haven te Rotterdam, in het begin der XVI eeuw."

1°. Eén schip aan den kop en één aan de zijde van de pier bij de Oude-Hoofdpoort, verder links op den voorgrond twee schuitjes. Links onder de plaat: »H. Altmann del.", rechts: »Langenhuysen te 'sHage, lith."; in 't midden het adres. Rechts bovenaan: »Plaat IV."

2° Aan iedere zijde der pier een schip, links slechts één schuitje. Zonder onderschrift, namen of nommers.

Plaat V, in-8°. Twee voorstellingen boven elkaar. Twee staten. Van de eerste staat twee varianten. Alleen de eerste variant van den 1en staat en de tweede staat komen voor in de in omloop zijnde exemplaren.

1e staat. Bovenaan: »De St. Andries Kerk, omtrent 1420."

1°. Alleen de kerk, zonder eenige stoffage. De windvaan van het torentje raakt de lijn van de omlijsting.

2°. Hetzelfde onderschrift met iets kleiner letter en een goede geaccentueerde punt achter het jaartal, bij de vorige bijna niet zichtbaar.

1e staat. Onderaan: »Ruine van het Slot Bulgerstein, in 1473."

1°. Zonder stoffage. De hoektorentjes boven op den toren links veel minder fragmentarisch dan in den volgenden staat. Links: »H. L. v. d. Houten f."; rechts: »Wed. v. d. Meer & Verbruggen, exc."

2°. »Ruine van het Slot Bulgerstein in 1473." De hoektorens slechts zeer fragmentarisch. Links: »H.L. v.d. Houten f."; rechts: »Lith. V. Boers & Co." Het adres nu midden onder het plaatje. Bovenaan bij beide »Plaat 5."

2e staat. »De St Andries Kerk, omtrent 1420 — »Ruine van het Slot Bulgersteijn, in 1473." Beide plaatjes zijn nu met boomen gestoffeerd, op het eerste bovendien twee monniken en een heer. Onder de geheele prent links: »H. Altmann del."; rechts: »C. Last, fecit."; het adres in 't midden. Bovenaan rechts: »Plaat V."

Plaat VI, in-8°. Twee staten. Beiden komen in de in omloop zijnde exemplaren voor.

»De steen weleer staande voor het huis de Spieghel."

De eerste staat bovenaan gemerkt: »Plaat 6–"; de tweede: »Plaat VI." In de kleine afbeelding van het »Oud Zegel ter zaken der stad Rotterdam." onder den steen raken de pooten der tenanten in den eersten staat, den rand van den cirkel, in den tweeden zijn zij er eenige millimeters van af. De eerste is naar H. L. van den Houten, door Voorn Boers en Co.; de tweede naar H. Altmann, door Langenhuysen.

Plaat VII, in-8°. Twee voorstellingen boven elkaar. Twee staten. De eerste staat in twee varianten. De tweede

variant van den eersten staat en de tweede staat komen alleen in de exemplaren van het boek voor.

1e staat: Bovenaan: »De oude Delftsche of St Joris Poort, aan de buitenzyde."

1°. Links twee mannen en twee boomen, om den andere een man en een boom, op de brug twee personen ongelijk van grootte.

2°. »De oude Delftsche of St Joris Poort, aan de buitenzijde." Voorstelling geheel als sub 1°., de mannen op de brug zijn hier beiden even groot.

1e staat. Onderaan: »Het oude Hofpoortje aan de buitenzyde."

1°. Links op den weg een man, een balie-afdeeling verder, een man te paard. Links onder de geheele plaat: »H. L. v. d. Houten, fecit et lith.", rechts het adres van de uitgevers. Bovenaan »Plaat 7"

2°. »Het oude Hofpoortje aan de buitenzijde." Op den weg het paard, nu met den man er naast, twee balielengten verder dan op de vorige, nog dichter bij de poort een man met kruiwagen. Onder de geheele plaat links: »H. L. v. d. Houten f."; rechts: »Lith. V. Boers & Co." Het adres midden onder de plaat. Bovenaan: »Plaat 7."

2e staat. Bovenaan: »De oude Delftsche of St. Joris Poort, aan de buitenzijde."

Links tusschen de twee boomen twee mannen; geen mannen op de brug.

Onderaan: »Het oude Hofpoortje, aan de buitenzijde."

Geheel links alleen een paard, een roeischuitje in het water; tusschen de beide schuitenhuisjes rechts steekt de mast van een schip uit. Onder de geheele plaat, links: »H. Altmann del.", rechts: »C. Last, fecit."; het adres in 't midden. Bovenaan: »Plaat VII"

Plaat VIII, in-8°. Twee voorstellingen boven elkaar.

Twee staten. De eerste staat in twee varianten. De tweede variant van den eersten staat en de tweede staat komen in de in omloop zijnde exemplaren voor.

1e staat. Bovenaan: »De oude Goudsche Poort, omtrent 1563.”

1°. In de poort één persoon; meer naar voren een man achter een stel; in ’t midden op den voorgrond een man en vrouw, met het gezicht naar den beschouwer gekeerd, een hondje naar links loopend.

1e staat. Onderaan: »De oude Schiedamsche en Coolsche Poorten, omtrent 1563.”

1°. Op den weg naar de poort twee personen; in ’t water links twee zwanen, rechts twee schuitjes. Op de brug links een jager met hond. Onder de geheele plaat, links: »H. L. v. d. Houten fec.”; rechts »Lith. V. Boers & Co.” Bovenaan »Plaat 8”.

2°. Van dezen staat zijn de onderschriften geheel gelijk aan de vorige evenals de namen onder de plaat

Op de bovenste afbeelding staan hier in de poort twee personen, achter den man met het stel loopt een hond, het hondje op den voorgrond loopt naar rechts, de vrouw in ’t midden op den voorgrond nu met den rug naar den beschouwer gekeerd.

Op de onderste afbeelding links drie zwanen in ’t water en geen jager of hond op de brug. Bovenaan »Plaat 8.”

2e staat: Onderschriften geheel als op den eersten staat. In de bovenste afbeelding op den voorgrond een man met korten broek, mantel en hoed met vederbos; bij de poort eene vrouw, in ’t midden een heer en dame.

In de onderste ziet men op den weg naar de poort een rijtuig, één persoon loopt er achter en twee er voor. Rechts één schuitje. Onder de geheele plaat, links: »H. Altmann, del.”; rechts: »C. Last fecit”; in het midden het adres. Bovenaan rechts: »Plaat VIII”

Tusschen de platen VIII en IX vindt men in het werk een »Grondkaart der stad Rotterdam, op het einde der XVI eeuw.” Kaart in-plano. Bovenaan links drie schepen; onderaan links, in lijstwerk in monumentvorm: »De Principaelste Plaetsen deser Stadt.” In den rechterbenedenhoek een cartouche, waarin een opdracht van »Henrijck Haestens tot Leijden A°. 1599.” aan den »Raet der stadt Rotterdam,” van welke origineele kaart deze een lithografische reproductie is, naar een teekening in O. I. inkt van H. Houwens, in de kollektie van het Archief der Gemeente.

Plaat IX, in-8°. Twee staten. Twee varianten van den eersten staat.

1e staat. »De Melkmarkt te Rotterdam, omtrent 1680.” Beide varianten zijn ’t best hieraan te onderscheiden, dat op de een rechts, achter de drie mannen op den voorgrond, een hond staat, op de andere niet. Rechts bovenaan: »Plaat 9.” Links onder beiden „H. L. van den Houten fec.”; rechts: »Lith. Voorn Boers & Co, Rotterd.”

2e staat: »De Melkmarkt te Rotterdam, omtrent 1680.” In ’t water, op den voorgrond links, twee schuiten, die in den eersten staat niet zijn. Zonder naam van teekenaar of graveur, alleen het adres midden onder de plaat. Bovenaan: »Pl. IX”

Met deze negende plaat is de uitvoering verder toevertrouwd aan Langenhuysen, in Den Haag en in dit eerste deel zijn de platen X—XVIII dan nu ook in alle exemplaren gelijk.

Om de beschrijving zoo kompleet mogelijk te doen zijn, volgen hier de onderschriften van die platen.

X. »Het oude Prinsenhof in 1574 voormaals het Agniete klooster te Rotterdam.” »H. Altmann del.” »Last lith.” in-4°.

XI. »De Groote of St Laurenskerk te Rotterdam.”; »H. Altmann del.”; in-4°.

XII. »Het Orgel in de Groote Kerk te Rotterdam." »D. Moens del"; in-8⁰.

XIII. »Praalgraf voor Witte Cornelzn de With." »D. Moens del"; in-8⁰.

XIV. »Praalgraf voor Kortenaar." »D. Moens del"; in-8⁰.

XV. »De Prinsen kerk te Rotterdam." »H. Altmann del"; in-4⁰.

XVI. »De Ooster of Nieuwe Kerk te Rotterdam" - »De Groote Schotsche Kerk te Rotterdam." »H. Altmann." Twee afbeeldingen op een blad in-8o.

XVII. »De engelsche kerken te Rotterdam." »H. Altmann del"; in-4°. De eenige plaat van dit deel, welke links bovenaan het nommer heeft.

XVIII. »De luthersche kerk te Rotterdam." »H. Altmann del."; in-4°.

De plaatsing der platen is aangegeven op de keerzijde van het blad met verbeteringen, aan het einde van het deel. Dit lijstje doet elken bezitter van een exemplaar de platen ter vergelijking gemakkelijk vinden.

Met nog een enkel woord over het vignet op den tekst mag ik mijne beschrijving van de samenstelling van 't eerste deel voltooid rekenen.

Dat vignet interesseerde den auteur zeer. »Niets gaat mij bijna meer ter harte dan dat dit werk, tot welks nauwkeurige bewerking ik tijd noch moeite ontzie, ook door uitwendig voorkomen zich aanprijze,.... Gaarne wenschte ik dan ook, dat het Tytelvignet niet slechts goed, maar *uitstekend smaakvol* geordonneerd en met de meeste keurigheid uitgevoerd wierde," schrijft hij aan den bekenden teekenaar H P. Oosterhuijs te Amsterdam. Dat het tweede stuk met »allerliefste" lithographien voorzien zou zijn, deed hem, na de teleurstelling, die de eerste hem veroorzaakten, veel genoegen; zelfs geeft hij een denkbeeld voor zulk een vignet aan. Hij

waarschuwt tegen een slaafsche navolging van de schoone platen uit Smids *Rottestroom* en verzoekt een paar schetsjes. Na een uitstellend antwoord van Oosterhuijs, schreef hij 't zelfde aan den heer A. Bakker Junior en naar diens teekening is het vignet door W. Nieuwhoff gegraveerd.

Van Reyn wilde er de stedemaagd, de wapens van Schieland en Rotterdam, handel, scheepvaart, oude vlasteelt en visscherij evenzeer in vertegenwoordigd zien, als de zwanen (zinnebeeld der Rotte) en den Toltoren.

In beknopten vorm is niet alleen bijna alles er in gebracht, maar bovendien nog het wapen van Wena, Neptunus, de water-urnen van Maas en Schie en het slot Bulgerstein.

Was het eerste stuk van het Eerste deel in het voorjaar van 1831 behoorlijk gekartonneerd, met een op geel papier geboekdrukten titel, verschenen, in Februari deelt van Reyn aan den Minister van Binnenlandsche Zaken mede, dat de inteekening op het geheele deel nog tot 20 Maart d. a. v. opengesteld bleef en daar de voorrede gedateerd is op 1 Mei, mag men aannemen, dat om dezen tijd ongeveer dit deel het licht zag.

Het boek had succes. Niet alleen was het getal inteekenaren zeer groot, maar ook de kritiek ontving het met welwillendheid. In de *Vaderlandsche letteroefeningen* van 1833 komt een aanmoedigende beoordeeling voor, waarin wel enkele aanmerkingen worden gemaakt, maar die toch eindigt met een »Wij wenschen den waardigen en bekwamen Schrijver tijd en lust toe, om zijnen belangrijken arbeid te voleindigen, en dusdoende den lof weg te dragen van voor de Stad zijner inwoning een Gedenkstuk te hebben opgerigt, 't welk aan haren tegenwoordigen luister beantwoordt."

't Was echter besloten dat dit »Gedenkstuk" een frag-

ment blijven zou. Er gingen jaren en jaren voorbij en geen tweede deel, of gedeelte daarvan, verscheen.

Wel zette de auteur van 1831 tot 1839 den arbeid voort en lieten de uitgevers in dien tijd nog 16 vel drukken, maar van 1839 tot 1850 heeft van Reyn, door welke oorzaak dan ook, blijkbaar niets persklaar gemaakt. Onder zijn papieren vond ik nl. een gedrukte circulaire van twee bladzijden in-4°., bestemd voor hen, die hem konden helpen met inlichtingen, bescheiden, en dergelijke, waarin hij mededeelt, dat de uitgevers overtuigd waren van de noodzakelijkheid om de tot 1839 afgedrukte vellen van het tweede deel te herdrukken, zouden ze eenigszins voldoen aan de eischen die zooveel jaren later gesteld mochten worden; dat zij zich die opoffering wilden getroosten en hij aangenomen had dat gedrukte geheel om te werken om zoo een behoorlijk geheel te leveren. Onder dit stuk staat gedrukt: »Rotterdam, 185.” Er waren dus minstens 11 jaar heengegaan over het drukken van het laatste vel. Het schijnt bij het goede voornemen te zijn gebleven, want geen spoor is er van hervatten arbeid onder van Reyn's papieren te vinden. Wel leefde sints jaren onder de Rotterdammers de traditie voort, dat er op den zolder der uitgevers nog afgedrukte vellen van dat tweede deel lagen, maar te zien kreeg men ze niet. Herhaald aangezocht, dat fragment toch maar uit te geven, deelden de uitgevers eerst in 1869, in een prospektus van vier bladzijden in-8°., hun plan mede, om aan dit verlangen te voldoen. In Maart van hetzelfde jaar hadden zij een berichtje verspreid, gedrukt op 1 blaadje kl. in-8°. met het opschrift: »Belangrijke prijsvermindering tot 1°. April 1869,” waarbij het eerste deel voor *f* 4.50 in plaats van *f* 8.90 werd aangeboden. Dit schijnt goede resultaten te hebben gehad en de uitgevers hebben van de tijdelijke

opgewektheid gebruik gemaakt om, nu een geheel nieuwe bewerking achterwege bleef, zooveel mogelijk uit het reeds jaren renteloos liggende te profiteeren. Volgens dit prospektus zou het afgedrukte tegen 15 cent per vel berekend worden; »daar er echter negen platen bij zijn" zoo schrijven zij, »die gedrukt moeten worden, zullen wij aan het kenbaar gemaakt verlangen voldoen, zoodra *die* kosten bij inteekening gedekt zijn" Deze platen zouden 15 cents per stuk kosten. 't Resultaat was ook nu gunstig, ten minste het brokstuk van het tweede deel verscheen; wel is waar ziet het er tamelijk onbeholpen uit, maar 't is er en daarom dient het beschreven.

Enkel een voorshandsche titel aan het begin geeft reeds iets armoedigs aan 't boek en daar men zelfs niet beproefd heeft het papier van het voorwerk, in kleur en soort, ook maar eenigszins in overeenstemming met de afgedrukte vellen te brengen, valt dat armoedige nog te meer in 't oog. 't Geheele voorwerk is vier bladzijden groot; de tweede bladzijde is wit gelaten, op de derde is de »Inhoud van het tweede gedeelte." geplaatst, en de vierde bladzijde bevat een mededeeling van de toenmalige uitgevers Verbruggen en van Duym, waaruit ik het volgende overneem, omdat het eenigszins den onbehagelijken vorm van dit deel verklaart. »Daar het laatste vel," zoo verontschuldigen zij zich, »met eenen afgebroken volzin over de Groote Zeevischmarkt eindigt, was ons de beschrijving toegezegd van het slot (!!) dier Vischmarkt en van de »Scheveningsche en Zijdsche Vischmarkt, de Riviervischmarkten, Mosselmarkt." Deze belofte heeft men na het verspreiden van ons Prospectus, in November ll., ingetrokken, zoodat wij genoodzaakt zijn het laatste gedeelte van het Prospectus, wat den tekst betreft, in te trekken; namelijk de beschrijving van bovengaande Markten niet te leveren, hetwelk waarschijnlijk een of twee pagina's druks zoude geweest

zijn." Het bot afbreken van een zin op bl. 256, de laatste van dit deel, wordt hiermede gemotiveerd, al wordt de reden der weigering ons daarmede niet duidelijk. Dat de uitgevers het ontbrekende aan dit laatste hoofdstuk, met twee of drie bladzijden te geringschatten, blijkt uit de kopie, die zich nog in van Reyn's nalatenschap bevindt en het eenig bewijs is van voortgezetten arbeid, dat ik gevonden heb 1). Met eigen hand heeft hij boven deze bladzijde als datum van voltooiing 22 September 1846 gezet. Dit deel, waarvan de voorshandsche titel luidt »Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam. Tweede gedeelte.", bestaat dus uit IV en 256 bladzijden, waartusschen de volgende platen behooren:

»Pl. I." »Kuyls Fundatie, aan de binnenzijde." in-8°. Tegenover bl. 48.

»Pl. II." »Gedenksteenen op de binnenplaatsen van het Burgerweeshuis." in-8°. Tegenover bl. 83.

»Pl. III." »Oude Stadhuis, aan de Hoogstraat." in-8°. Tegenover bl. 161.

»Pl. IV." »Oude Stadhuis achterzijde en Waag." — »Boterwaag en Schilderkundig Genootschap." Twee afbeeldingen op één blad in-8°. Tegenover bl. 162.

»Pl. V." »Het Stadhuis, aan de voorzijde." in-4°. Tegenover bl. 168.

»Pl. VI." »Het Gemeenelandshuis van Schieland." in-4°. Tegenover bl. 175.

»Pl. VII." »De voormalige Schutters Doelen." — »Het Paleis van Justitie." Twee afbeeldingen op één blad in-8°. Tegenover bl. 183.

---

1) Mijn voorstel aan den uitgever van het Jaarboekje om dit ontbrekende nu nog te drukken en voor de bezitters van Van Reyn's werk verkrijgbaar te stellen, vond instemming bij hem. Het zal tegen den prijs van *f* —.25 te bekomen zijn.

»Pl. VIII." »Het Admiraliteits-Gebouw aan de Maaszijde." in-8°. Tegenover bl. 203.

»Pl. IX." »De Beurs en Beursbrug." in-4°. Tegenover bl. 219.

Omtrent deze laatste plaat heb ik nog iets mede te deelen. Zij wordt in zoo weinig exemplaren gevonden, dat ik tot voor enkele maanden haar nooit aangetroffen had. Het exemplaar uit de nalatenschap van dr. C. H. van der Looy, afgestaan aan het Archief der Gemeente, was het eerste waarin ik haar zag. Bij 't doorzoeken van van Reyn's papieren, vond ik nu daartusschen ook een exemplaar van de losse prent, maar... in een anderen staat, meer afgewerkt en met kleine afwijkingen. Voor hen, die zoo gelukkig mochten zijn één der staten van deze plaat te bezitten of te vinden, geef ik een paar afwijkingen aan. De dame, die gearmd met een heer geheel links op den voorgrond gezien wordt, heeft op de eene plaat een parasol boven 't hoofd, op de andere niet. Een der twee mannen, die voor de rechterdeur der Beurs staan, heeft op den eenen staat een stok over den schouder, terwijl hij op de andere gesticuleert. Uit de overeenkomst in de ordonnantie van deze prent met een groote teekening in de kollektie van 't Archief aanwezig, is wel vast te stellen dat deze plaat, en misschien meerdere voor dit deel, ontworpen zijn door D. Moens, wiens naam ook reeds onder de ontwerpers in 't eerste deel voorkomt.

Of dr. Van der Looy overigens, door bekendheid met den graveur of met de uitgevers, soms onafgemaakte proeven der platen van het tweede deel heeft kunnen bekomen, of dat er, in door mij niet geziene exemplaren, platen voorkomen, met dezelfde, wel weinig beduidende verschillen, maar die toch varianten zijn, kan ik niet beslissen; maar ik vond ze in zijn exemplaar en behoor

ze, hoe klein ook, te vermelden. In plaat VII: »De voormalige Schutters Doelen" zet de man, die, geheel links, met vrouw en kind loopt, het linker-, bij twee andere, in de kollektie van Reyn aanwezig, het rechterbeen vooruit; hij draagt dáár een onbestemd hoofddeksel, wat op de andere een wel te onderscheiden pet is. Rechts van dezen man, bij dr. van der Looy, een hoepelende jongen en een tweede, die er naar ziet; in een der twee andere staten zijn dit twee bij elkaar staande jongens geworden en in den tweeden staat zit de een aan den waterkant, de andere staat bij hem; de vrouw, die op deze beide laatste staten, met een schort voor, staat te praten met een man, is hier een dame met hoed.

Bij de onderste afdeeling dezer plaat: »Het Paleis van Justitie," zijn de afwijkingen nog geringer. In het rijtuig voor 't gebouw rijdt, in dr. v. d. Looy's exemplaar, een dame vooruit en een heer achteruit, in een der twee andere staten is dit juist andersom, terwijl bij de tweede niet juist te onderscheiden is of de achteruitrijdende een heer of dame is; de man achter het rijtuig heeft op deze beide een sloof voor, op den eerstgenoemden staat niet.

Op Plaat III en IV zijn in het exemplaar van dr. van der Looy nog naaldkrassen van den graveur te zien, zoodat dit proefplaten blijken te zijn, maar daarin zijn overigens geen verschillen met de andere staten. Waren het in het eerste deel alle lithografien, in *dit* opzicht wint het tweede deel het in uitvoering van 't eerste, daar 't hier allen gravures zijn.

De heer D. Bolle, alhier, heeft 't laatste woord in de geschiedenis, ik zou bijna willen schrijven in de lijdensgeschiedenis van van Reyn's werk. Hij heeft de confusie omtrent de samenstelling der deelen niet kleiner gemaakt. Het restant der oplaag kwam in zijn bezit en werd door hem voor verminderden prijs het publiek aange-

boden. In de Nieuwe Rotterdamsche Courant van Dinsdag 6 Februari 1872 komt een advertentie van hem voor, waarbij hij beide deelen aanbiedt: »Vroeger ƒ 12.80 thans ƒ 2.40" en 't zij tot zijn eer gezegd zonder van eenige andere illustratie te spreken dan van een »groote grondkaart". De prijs (eigenlijk geen geld te noemen) is zijne verontschuldiging, tegenover de waar die hij leverde. Hij heeft de vellen laten vergaderen en innaaien en hier en daar tusschen die vellen een plaat doen zetten; in 't eene exemplaar drie, in 't andere twee, in een derde geen enkele al naar 't uitkwam en de te kleine voorraad prenten toeliet, en deed voor het tweede deel een omslag drukken, met den titel: *Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam, door wijlen den heer G. van Reyn. Met platen. Tweede gedeelte. Verkrijgbaar bij D. Bolle, te Rotterdam.* Uit het eerste deel liet hij het laatste blaadje waarop de aanwijzing der platen, wegnemen en zoo gingen de beide deelen de wereld in. Toch plaatste hij er vele. In zijn geheel en kompleet komt 't boek van van Reyn nog steeds niet druk aan de markt en vindt dan nog altijd liefhebbers, die 't koopen, zeker voor niet veel minder dan den oorspronkelijken prijs. Het boek blijft dus een eere voor zijn auteur. Wie dezen, in al zijn uitstekende hoedanigheden van verstand en hart, wil leeren kennen, leze het levensbericht van den heer G. Mees Az. in de *Levensberichten der afgestorven leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* van 1866.

Ik neem daaruit alleen over wat de heer Mees naar aanleiding van ons boek schreef:

»Had men van Reyn, even als met wijlen Jan Wagenaar te Amsterdam geschiedde, tot historieschrijver der stad aangesteld met een behoorlijk inkomen, denkelijk zouden wij ons thans verheugen in een afgewerkte Be-

schrijving van Rotterdam, die onder de beste der vele werken van dien aard hebben behoord.

Het blijven steken van zijn zoo fiksch begonnen arbeid, het veelvuldige vragen naar het vervolg, het aansporen daartoe door uitgever en vrienden, waren voor van Reyn een wezenlijk verdriet. Lang bleef de gedachte aan wederopvatting onder zijne illusiën; maar eindelijk — toen het eerste deel meer dan dertig jaren telde, had hij er ganschelijk van afgezien, en gaf 't geen nog onder hem was van stukken en bescheiden aan de uitgevers terug".

Reeds lang vóór het verschijnen van het Tweede deel, in 1860, werden deze stukken, voor zoover die van den heer Vergoes Houwens door de uitgevers overgenomen waren, door dezen aan de Gemeente verkocht voor *f* 600.—, eene som lager dan de door hen betaalde. Uit een deel der korrespondentie, daarover gevoerd tusschen den archivaris J. H. Scheffer en den auteur, blijkt echter, dat er sommige teekeningen en andere stukken verloren waren geraakt, naar van Reyn vermoedde, bij teekenaar of graveur achtergebleven.

Of dit overdoen mede oorzaak is geworden, dat de lust tot voortwerken hem verging, wie zal 't zeggen Met zijn dood, den derden April 1866, was echter van zelf alles gedaan.

En zoo moet de Rotterdammer zich dan tevreden stellen met een niet voltooide beschrijving zijner stad totdat het bestuur der stad, naar het denkbeeld van den heer Mees, haren historieschrijver aanstelle en een andere Wagenaar of Ter Gouw de taak aanvaarde, die van Reyn onvoltooid uit de hand heeft gelegd.

